

Knollen voor citroenen

Het is welhaast onvermijdelijk dat de arbeidstijdverkortings, zoals die thans centraal staat in de cao-onderhandelingen in verschillende bedrijfstakken, zal uitlopen op een fiasco. Het mag dan voor werknemers prettig zijn, wanneer hun werkweek binnen enkele jaren wordt verkort van 40 naar 35 uur, een vermindering van de werkloosheid — en daar is het om begonnen — valt er nauwelijks van te verwachten. Het is een valse voorstelling van zaken, als werknemers wordt voorgespiegeld dat zij door een verkorting van de werkweek zonder noemenswaardig loonoffer een wezenlijke bijdrage aan de oplossing van het werkloosheidsprobleem leveren.

Dat wil niet zeggen dat arbeidstijdverkortings op zich zelf botweg afwijzing verdient. Als de traditionele instrumenten om de conjuncturele en structurele werkloosheid te bestrijden te kort schieten, is het een goede zaak dat de werkgelegenheid over zoveel mogelijk werkwillenden wordt verdeeld, ook al worden op die manier de oorzaken van de werkloosheid niet aangepakt. De verdeling van de werkgelegenheid hoeft de bestrijding van de werkloosheid immers niet te dwarsbomen. Maar als voor arbeidstijdverkortings wordt gekozen moeten wel de consequenties worden getrokken. Dan moet erkend worden dat een flink inkomensoffer noodzakelijk is, dan mogen de talrijke factoren die de effectiviteit van het instrument van de arbeidstijdverkortings ondermijnen, niet onder tafel worden weggegooid en dan dient er een behoorlijke afweging tussen de verschillende vormen van arbeidstijdverkortings plaats te vinden. Gebeurt dat niet, dan worden de werknemers voor een karretje gespannen, dat beladen is met ijdele hoop.

Het is duidelijk dat arbeidstijdverkortings in het algemeen gepaard gaat met een verlaging van de produktie per man. Dit verlies aan produktie wordt beperkt door een veronderstelde stijging van de arbeidsproduktiviteit in de kortere werkweek. Het produktieverlies dat nog overblijft wordt ongedaan gemaakt door extra werkkrachten in dienst te nemen. Een gelijkblijvende toegevoegde waarde wordt na arbeidstijdverkortings dus geproduceerd door meer arbeidskrachten. Als we ervan uitgaan dat de arbeidsinkomensquote niet verder mag oplopen omdat verhoging van de arbeidskosten via inflatie en concurrentiepositie nieuwe schade aan de werkgelegenheid zou berokkenen, moet een zelfde loonsom over meer werknemers worden verdeeld. Kortere werken betekent daarom minder verdienen.

Nu kan er sprake zijn van inverdieneffecten, wanneer de nieuw ingeschakelde arbeidskracht een vroegere uitkerings-trekker was. Macro gezien is de stijging van de kosten dan niet meer dan het verschil tussen het nu verdiende loon en de vroeger genoten uitkering. Maar wanneer de extra arbeidsplaatsen worden bezet door nieuw naar de arbeidsmarkt gelokte werkkrachten, treden deze inverdieneffecten niet op. Over het aantal WW-ers, WAO-ers enz. dat als gevolg van de arbeidstijdverkortings weer in het arbeidsproces wordt opgenomen, heb ik geen hooggespannen verwachtingen. Ik acht het daarom niet verantwoord de inverdieneffecten al bij voorbaat uit te geven in de vorm van een geringer loonoffer bij arbeidstijdverkortings. Wanneer werkelijk een verlaging van de sociale-premiedruk optreedt, kan die altijd nog in de vorm van loonsverhoging worden uitgekeerd. Vooreerst zal een

arbeidstijdverkortings derhalve met een flink loonoffer gepaard moeten gaan, wil zij effectief kunnen zijn.

Een flink loonoffer is wel een noodzakelijke, maar nog geen voldoende voorwaarde om een gunstig resultaat van arbeidstijdverkortings te garanderen. Er zijn tal van factoren die de effectiviteit van dit instrument kunnen belemmeren. Kortheidshalve volsta ik hier met een summier opsomming. 1. De vooruitzichten in de bedrijfstak zijn zo slecht dat ondernemers bij arbeidstijdverkortings geen extra mensen zullen aantrekken. Het is uiterst ongeloofwaardig dat b.v. werkgevers in de scheepsbouw de vrijkomende arbeidsplaatsen zullen opvullen en tot een personeelsuitbreiding zullen overgaan. 2. De uitbreiding van het personeelsbestand leidt tot een zodanige verhoging van de kapitaalkosten, dat ondernemers niet bereid zullen zijn de verwachte extra arbeidsplaatsen ook werkelijk te creëren. 3. De ondernemer ziet op tegen de extra wervings-, sollicitatie-, personeels- en scholingskosten en ziet af van personeelsuitbreiding. 4. Er is krapte op de deelmarkten van de arbeidsmarkt, waardoor de ondernemer er niet in slaagt binnen de regio vakbekwaam personeel te vinden dat de openvallende plaatsen kan bezetten. Het bestaan van discrepanties op de arbeidsmarkt vormt een erkend probleem. 5. De schaal van het bedrijf is niet zodanig dat tot volledige aanvulling wordt overgegaan. Wanneer drie man 10% minder werken, wordt geen vierde aangetrokken. Dit geldt ook voor afdelingen binnen een bedrijf. 6. De produktiviteitsstijging na arbeidstijdverkortings kan in bepaalde gevallen het verlies aan arbeidstijd geheel compenseren.

Zeker wanneer arbeidstijdverkortings geleidelijk aan wordt ingevoerd, en de produktieomvang nauwelijks merkbaar terugloopt, zal het ontstaan van arbeidsplaatsen miniem zijn. Niet voor niets bepleitte Groenevelt bij de introductie van de arbeidstijdverkortings als onderhandelingspunt in het cao-overleg dit jaar een schoksgewijze invoering: de werkweek moest ineens van 40 naar 35 uur. Nu duidelijk is dat dit er niet in zit, valt van arbeidstijdverkortings niet veel te verwachten.

Een laatste punt dat ik aanstipte is het ontbreken van een behoorlijke afweging tussen verschillende vormen van arbeidstijdverkortings. Vanuit een gezichtspunt van werkgelegenheidscreatie — van andere doelstellingen abstraheer ik hier — biedt vervroegde vrijwillige uittreding vele voordelen boven een algemene verkortings van de werkweek. Er komt een bestaande arbeidsplaats vrij. Een vermoeide, oudere werkkracht kan zich uit het arbeidsproces terugtrekken om plaats te maken voor een jongere, meer produktieve, die meestal minder duur zal zijn. Werkgevers staan tegenover deze vorm van arbeidstijdverkortings dan ook veel minder afwijzend.

De machinerie is in gang gezet. De arbeidstijdverkortings zal waarschijnlijk niet te stuiten (hoogstens af te remmen) zijn, tenzij de werknemers zelf tot het inzicht komen dat arbeidstijdverkortings op de manier waarop dit punt thans in de cao-onderhandelingen is ingebracht hun zelf noch hun collega's een dienst bewijst. Arbeidstijdverkortings kan beslist betekenis hebben zoals verderop in deze *ESB* wordt becijferd, maar momenteel worden knollen voor citroenen verkocht.

L. van der Geest

Inhoud

<i>Drs. L. van der Geest:</i> Knollen voor citroenen	273
Column Arbeidstijdverkorting is Tinbergen-inefficiënt, door Prof. Dr. J. van den Doel	275
<i>Drs. N. Vogelaar:</i> Arbeidstijdverkorting: een kwestie van economische groei	276
<i>Drs. H. B. M. van der Laan:</i> De financiering van arbeidstijdverkorting	282
<i>Prof. Dr. W. Driehuis en Drs. M. Bruyn-Hundt:</i> Enige effecten van arbeidstijdverkorting	289
Au Courant Een harde strijd te verwachten, door A. F. van Zweeden	301

Arbeidstijdverkorting?

ESB maakt er werk van!

Ik heb even met de geldbuidel gerammeld en geef mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:
STRAAT:
PLAATS:
Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):
Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
3000 VB ROTTERDAM Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

ESB

Weekblad van de Stichting Het Nederlands
Economisch Instituut

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wii.
Redacteur-secretaris: L. van der Geest.
Adjunct-redacteur-secretaris: T. de Bruin*

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
3062 PA Rotterdam; kopij voor de redactie:
postbus 4224 3006 AE Rotterdam.
Tel. (010) 14 55 11, administratie: toestel 3701,
redactie: toestel 3790.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementprijs: f. 144,04 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW): studenten f. 101,40
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945,
of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van
Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93,
3012 AE Rotterdam, t.n.v. Economisch
Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,30
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.

Advertentieverkoop:

Roelants/EPR
Postbus 53021
2505 AA Den Haag
Telefoon (070) 50 33 00
Telex 33101

Alle orders worden afgesloten en
uitgevoerd overeenkomstig de
Regelen voor het Advertentiewezen.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
3062 PA Rotterdam, tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek ..
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Arbeidstijdverkortings is Tinbergen-inefficiënt

In de maatschappelijke discussie over de arbeidstijdverkortings ontbreekt meestal het belangrijkste punt. Wetenschappers 1), vakbondsleiders en linkse partijpolitici sloven zich uit om te bewijzen dat arbeidstijdverkortings bijdraagt tot de oplossing van het werkloosheidsvraagstuk of van het probleem van de vrouwenemancipatie, maar niemand stelt de vraag aan de orde hoe groot de effectiviteit is van arbeidstijdverkortings in vergelijking tot andere instrumenten van werkgelegenheids- of emancipatiebeleid. Dit gemis is des te pijnlijker omdat inmiddels één ding duidelijk is geworden: arbeidstijdverkortings kan alleen een bijdrage leveren aan de werkgelegenheid als zij betaald wordt, d.w.z. als degenen die minder gaan werken ook evenredig minder gaan verdienen. Arbeidstijdverkortings kost de werknemers dus geld en dan ligt de vraag voor de hand of dit geld niet doelmatiger kan worden besteed via een ander beleidsinstrument, b.v. via een uitbreiding van de z.g. kwartaire sector (de collectieve diensten), een uitbreiding die eveneens door wetenschappers, vakbondsleiders en linkse partijpolitici is bepleit.

In feite is dit de vraag naar de maatschappelijke efficiëntie van de arbeidstijdverkortings. Wij kennen allemaal het criterium van Pareto voor maatschappelijke efficiëntie: een beleid is Pareto-efficiënt als het niet meer mogelijk is de behoeftenbevrediging van sommigen door beleidsveranderingen te verbeteren, zonder de behoeftenbevrediging van anderen te verslechteren. Een Paretiaanse kosten-batenanalyse van de arbeidstijdverkortings is echter praktisch onuitvoerbaar: de economen hebben weinig exacte kennis van de mate waarin werkgelegenheid, vrouwenemancipatie, arbeidstijdverkortings en inkomenshandhaving aan de behoeftenbevrediging van de onderscheiden individuen bijdragen. De theorie heeft gelukkig in dit probleem voorzien middels de bijdrage van Tinbergen, die reeds een kwart eeuw geleden heeft voorgesteld de maatschappelijke efficiëntie te meten op basis van de maatstaven van de „policy-maker” 2). De baten van bepaalde beleidsinstrumenten behoeven volgens hem niet in dezelfde eenheden te zijn uitgedrukt als de offers ervan. De baten van arbeidstijdverkortings kunnen bijvoorbeeld worden uitgedrukt in het aantal nieuw geschapen arbeidsplaatsen (werkgelegenheidsdoelstelling) of in het aantal door vrouwen bezette arbeidsplaatsen (emancipatiedoelstelling). De offers van arbeidstijdverkortings bestaan eenvoudig uit de loonsom, die door de individuen wordt opgeofferd. De mate van efficiëntie berekent Tinbergen nu als de verhouding tussen de toename van de baten en de toename van de kosten, in het voorbeeld dus als de verhouding tussen het aantal geschapen arbeids-

plaatsen en de opgeofferde loonsom. Hoewel Tinbergen zelf deze conclusie niet heeft getrokken, ligt het voor de hand zijn redenering te laten uitmonden in een „criterium van Tinbergen voor maatschappelijke efficiëntie”: een beleid is Tinbergen-efficiënt als het niet meer mogelijk is de verhouding tussen effectiviteit (arbeidsplaatsen) en kosten (loonsom) door middel van beleidsveranderingen te verbeteren.

Onze verbale omwegproductie is nu groot genoeg om het probleem van de arbeidstijdverkortings te kunnen bespreken. Mijn vraag is nu wat meer werkgelegenheid creëert en/of meer bijdraagt tot vrouwenemancipatie: een loonbedrag geïnvesteerd in arbeidstijdverkortings of een zelfde loonbedrag geïnvesteerd in bijvoorbeeld uitbreiding van de collectieve dienstverlening? In beide gevallen is er sprake van zogenaamde *inverdieneffecten*. Via arbeidstijdverkortings worden arbeidsplaatsen gecreëerd in de particuliere sector. Door uitbreiding van de collectieve diensten worden arbeidsplaatsen gecreëerd in de publieke sector. Via beide beleidsinstrumenten zal er dus bezuinigd worden op werkloosheidsuitkeringen, waardoor extra geld „vrij” komt dat voor meer arbeidstijdverkortings of voor meer collectieve dienstverlening kan worden gebruikt.

In beide gevallen is er sprake van *arbeidsmarktproblemen*. In het geval van creatie van arbeidsplaatsen in de particuliere sector zullen werkwillige vrouwen zich moeten (om)scholen tot metaalarbeider of elektro-monteur. Indien arbeidsplaatsen in de publieke sector worden gecreëerd zullen werkwillige mannen zich moeten laten omscholen tot verpleger of gezinsverzorger.

Louter bekeken vanuit de emancipatiedoelstelling is de zaak hiermee al ten gunste van meer collectieve dienstverlening beslecht. Men stelt dat arbeidstijdverkortings de man meer tijd verschafft om huishoudelijke werkzaamheden te verrichten. Maar wie garandeert dat de man zijn vrije tijd ook metterdaad aan het huishouden zal besteden? De verkortings van de arbeidsdag van 12 tot 8 uur is op het rolpatroon binnen het gezin nauwelijks van invloed geweest. En wie garandeert dat de vrouw deze kans zal kunnen benutten om een baan te verwerven? Alleen voor de banen in de collectieve dienstverlening is de gemiddelde Nederlandse vrouw voldoende geschoold. Heeft zij eenmaal zo'n baan bemachtigd, dan kan zij een huishouder (mnl./vrl.) in dienst nemen ten einde de gezinsverzorging veilig te stellen.

Bezien vanuit de werkgelegenheidsdoelstelling is de conclusie niet anders. Bij uitbreiding van de collectieve dienstverlening is het zeker dat extra arbeidsplaatsen worden gecreëerd, terwijl dit in het geval van arbeidstijdverkortings lang niet zeker is. De mogelijkheden tot stijging van de arbeidsproductiviteit in de publieke sector zijn immers vrijwel nihil, terwijl in de particuliere sector het gevaar bestaat dat de werkgelegenheidseffecten van arbeidstijdverkortings door een stijging van de arbeidsproductiviteit gedeeltelijk of geheel teniet worden gedaan.

Daar komt bij, dat het effect van

beide instrumenten op de samenstelling van het nationale bestedingspakket aanzienlijk verschilt. Ingeval van arbeidstijdverkortings blijft de verhouding tussen particuliere consumptie en publieke consumptie globaal constant. Degenen die arbeidstijd inleveren consumeren wat minder, maar zij die daardoor gaan werken consumeren wat meer. Ingeval van uitbreiding van de collectieve dienstverlening vindt er echter een relatieve verschuiving plaats ten gunste van de publieke consumptie. Dit is voor de werkgelegenheid in ons land bijzonder heilzaam. Men hoeft geen nationalist te zijn om met enige spijt te constateren dat de stijging van de particuliere consumptie van de laatste 15 jaar voor een belangrijk deel bestond uit geïmporteerde goederen en diensten als auto's, autobenzine, vliegtuigreizen, vakanties, sherry en wijn. Wanneer dit bestedingspatroon wordt bijgebogen in de richting van meer collectieve consumptie, kopen de consumenten „Nederlandse waar” (namelijk collectieve diensten) en „helpen zij aldus elkaar”.

Zowel vanuit de emancipatiedoelstelling als vanuit de werkgelegenheidsdoelstelling bezien, is de conclusie onontkoombaar: *arbeidstijdverkortings is Tinbergen-inefficiënt*. Wanneer de loonsom, die de Nederlanders kennelijk willen inleveren, niet aan arbeidstijdverkortings maar aan uitbreiding van de kwartaire sector zou worden besteed, worden én de vrouwenemancipatie én de werkgelegenheid daar beter van.

Arbeidstijdverkortings is bezig een ideologie te worden. Groenevelt eist arbeidstijdverkortings omdat hij dat ziet als zijn „opdracht: het veranderen van de maatschappijstructuur” 3). M. van den Berg, kandidaat voor het voorzitterschap van de PvdA, roept uit: „Als de industriebond de strijd aangaat voor een 35-urige werkweek, is dat een socialistische strijd, dan hoort de partij daar achter te staan” 4). Maar zoals vele ideologieën is ook deze ideologie óf „een middel om te bezuinigen op informatie” (Downs 5)), óf „een dekmantel voor het eigenbelang” (Marx). De ideologie van de arbeidstijdverkortings bezuinigt op informatie voor zover zij de arbeidstijdverkortings afschildert als hét instrument van emancipatie- en/of werkgelegenheidsbeleid bij uitstek. De ideologie van de arbeidstijdverkortings is een dekmantel voor het eigenbelang voor zover de vrouwen en de werklozen als vijfblad worden gebruikt voor het gezonde egoïstische verlangen om het goede, zuur verdiende geld niet te besteden aan probleemgezinnen, bejaarden, vrouwen, werklozen en andere „kansarmen”, maar aan arbeidstijdverkortings, d.w.z. aan iets van jezelf dat elke dag opnieuw weer duidelijk zichtbaar is.

J. van den Doel

1) Zie b.v. S. A. Levitan en R. S. Belous, *Shorter hours, shorter weeks, spreading the work to reduce unemployment*, Baltimore, 1977.

2) J. Tinbergen, *Economic policy: principles and design*, Amsterdam, 1956, blz. 57-58.

3) *NRC Handelsblad*, 10 maart 1979.

4) *Roos in de Vuist*, 5 maart 1979, blz. 8.

5) A. Downs, *An economic theory of democracy*, New York, 1957, blz. 98-102.

Arbeidstijdverkorting: een kwestie van economische groei

DRS. N. VOGELAAR*

Inleiding

In het standaardwerk over de arbeidsduur *Arbeidsduur en welvaartspeil* schreef Prof. Dr. P. J. Verdoorn 1) dertig jaar geleden: „Het is niet uitgesloten, dat deze kwestie der arbeids-spreiding binnen afzienbare tijd wederom aan de orde zal komen”. Enigszins badinerend zou men kunnen zeggen dat reeds nu blijkt welk een vooruitziende blik de auteur had. Ook bij nadere kennisneming van deze en andere lectuur over arbeidsduur blijkt dat er „niets nieuws onder de zon” is. Ook op dit terrein herhaalt de geschiedenis zich weer: Mede in die zin dat de argumenten van voorstanders van arbeidstijdverkorting onvoldoende rekening houden met het feit dat de invloed van wijzigingen in de arbeidsduur een betrekkelijk gecompliceerde is.

Ontwikkeling arbeidsduur

Voor de oordeelsvorming over het voor en tegen van arbeidstijdverkorting is het nuttig eerst de historische ontwikkeling en de motieven die aan arbeidstijdverkorting ten grondslag lagen te bezien. Aan het eind van de 19e eeuw werd door experimenten duidelijk dat de toen gebruikelijke arbeidsduur van rond 60 uur per week verre van optimaal was. Bij verkorting van de arbeidsduur haalde men dezelfde productie of zelfs meer. In de loop van de jaren twintig werd in Nederland voor het overgrote deel der werkenden de 48-urige werkweek (afgezien van overwerk) bereikt. Aan het eind van de jaren vijftig werd er nog steeds rond 48 uur per week gewerkt.

De in de jaren dertig gevoerde discussie over arbeidstijdverkorting naar veertig uur per week als middel om de werkloosheid tegen te gaan heeft geen gevolgen gehad voor de arbeidsduur. Verdoorn 2): „Evenals dit reeds werd gesignaleerd in Engeland en Amerika, was ook hier de massale werkloosheid de oorzaak, dat van verschillende kanten voorstellen werden gedaan tot algemene wettelijke verkorting van de arbeidstijd tot 40 uur per week. Men volgde daarbij de in zijn algemeenheid reeds eerder als te simplistisch gekenschetste redenering, dat de werkgelegenheid omgekeerd evenredig zou toenemen met de vermindering van het aantal uren. Bijzonder duidelijk kwam ook dit streven naar de veertigurige werkweek weer tot uiting op een congres van het NVV — thans het z.g. „crisis-congres” van 1931 — waarbij tevens werd gesteld, dat het wekelijkse inkomen van de arbeider niet mocht verminderen. Daar hiervan natuurlijk kostprijsverhoging het gevolg zou zijn, werd door de voorzitter van het NVV, de heer Kupers het voorstel gelanceerd, dat de werkgevers een Rijkssubsidie in de lonen zouden ontvangen. De middelen daartoe konden worden gevonden uit de gelden, die tevoren aan werklozensteun werden uitgegeven. Het behoeft weinig betoog, dat een dergelijk voorstel in de vooroorlogse verhoudingen geen weerklank vond”.

Het voortduren van de 48-urige werkweek na de oorlog had vooral te maken met de alom erkende noodzaak de ar-

moede op te heffen en de productie tot een maximum op te voeren. In 1958 bracht de Sociaal-Economische Raad 3) een advies uit over arbeidstijdverkorting naar 45 uur. Gezien de toenmalige krapte op de arbeidsmarkt is arbeidstijdverkorting als middel om de werkgelegenheid te spreiden in dat advies niet behandeld. Het ging om de vraag of er financiële ruimte was voor arbeidstijdverkorting. Het negatieve effect van arbeidstijdverkorting op de productie stond dan ook centraal. Het SER-advies van 1958 resulteerde in de invoering van de vrije zaterdag in het begin van de jaren zestig, wat neerkwam op een verkorting van de werkweek van 48 naar 45 uur. De „45 uur-grens” werd aan het eind van de jaren zestig „doorbroken”, toen geleidelijk de koers werd ingezet naar de huidige 40-urige werkweek.

Dezer dagen is onder meer de vraag aan de orde of een geleidelijke of abrupte arbeidstijdverkorting naar 35 uur per week zou helpen om het werkloosheidsprobleem op te lossen. Om die vraag te beantwoorden is het noodzakelijk eerst de oorzaken van het betreffende probleem nader te bezien. Arbeidstijdverkorting als middel om de werkgelegenheid te spreiden zal immers te kort schieten als het de oorzaken van de werkgelegenheidsafbraak in ons land zou versterken.

Oorzaken van teruglopende werkgelegenheid in bedrijven

De werkgelegenheidsontwikkeling in bedrijven is voornamelijk de resultante van drie factoren: afzet, technische ontwikkeling en kostenverhoudingen tussen arbeid en kapitaal. Op lange termijn bepaalt de eerstgenoemde factor de productiegroei, terwijl de laatstgenoemde factoren de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit beïnvloeden. Het verschil tussen de ontwikkeling van productie en arbeidsproductiviteit is per definitie de werkgelegenheidsontwikkeling in bedrijven.

Tabel. Productie, arbeidsproductiviteit en werkgelegenheid (gemiddelden van jaarlijkse procentuele mutaties)

	1950-1959	1960-1969	1970-1977
Productie bedrijven	4,4	6	3,1
Arbeidsproductiviteit	3,5	4,8	4,3
Werkgelegenheid bedrijven	0,9	1,2	-1,2

Bron: CPB.

De vertraging in de groei van de voor ons land relevante wereldhandel heeft voor een open economie als de Neder-

* De auteur is beleidsmedewerker bij het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond.

1) P. J. Verdoorn, *Arbeidsduur en welvaartspeil*, Leiden, 1947.

2) Verdoorn, op. cit., blz. 119 en 120.

3) Sociaal-Economische Raad, *Advies over arbeidstijdverkorting*, Den Haag, 1958.

landse grote gevolgen voor de nationale afzet gehad. Onder invloed van de oliecrisis ondervond de mondiale ontwikkeling van de bestedingen een sterke terugslag. Voorts werd de prijsverhoging van olie en grondstoffen eenzijdig afgewenteld op het bedrijfsleven, dat daardoor aan weerstand sterk inboette. In ons land steeg de arbeidsinkomensquote in de jaren 1974 en 1975 met 9 procentpunten.

De wereldhandelsgroei is voorts negatief beïnvloed doordat na het loslaten van het systeem van vaste wisselkoersen binnen het internationale betalingsverkeer, een periode met grote onevenwichtigheden in valutaverhoudingen een aanvang nam.

De nationale werkgelegenheid ondervindt daarnaast de terugslag van de zich doorzettende internationale arbeidsverdeling, die resulteert in de afbouw van internationaal concurrerende arbeidsintensieve sectoren. De internationale herstructurering van de economie is op zich oorzaak van — in vergelijking met de jaren zestig — gematigde groei van de wereldhandel.

Daar bovenop komt nog het feit dat ons land zelfs geen kans ziet die gematigde internationale ontwikkelingen te volgen. De Nederlandse goederenuitvoer raakte vanaf 1974 rond 14% achter bij de wereldhandelsgroei, terwijl voorts een sterke penetratie van buitenlandse goederen en diensten op de binnenlandse markt plaatsvond. Met name recente ontwikkelingen van de betalingsbalans indiceren dat ons land met een ongekend hoge marginale invoerquote heeft te kampen. Naast de samenstelling van ons exportgoederenpakket wordt de verslechterende van onze concurrentiepositie onmiskenbaar beïnvloed door een kostenstijging per eenheid produkt, die de buitenlandse ontwikkeling ter zake ver overtrof. De appreciatie van de nationale munt had daar ook mee van doen. Een appreciatie die overigens geen teken was van een sterke economie, maar vooral een gevolg van een door de nationale aardgasrijkdom vertekende betalingsbalans. In guldens gemeten liggen onze loonkosten per eenheid produkt vanaf 1974 nog altijd zo'n 10% hoger dan in het voor ons relevante buitenland.

De oorzaken van de sterke loonkostenontwikkeling zijn genoegzaam bekend. De „overemployment” aan het begin van de jaren zestig leidde tot loonexplosies, beginnend in 1964. Deze explosies hielden zich zelf in stand door de reactie van de prijzen, die weer in de lonen werden gecompenseerd. Voorts worden ze versterkt door de afwenteling van collectieve lastenverhogingen. Door de sterke uitbreiding van sociale zekerheid naar omvang en niveau, alsmede de forse toename van overheidsstaken is de collectieve lastendruk nogal flink opgelopen; vanaf 1964 per jaar gemiddeld met ruim 1,4 procentpunt. Vooral in de jaren met zeer gematigde groei — de jaren zeventig — kwam dat hard aan. De eenzijdige oriëntatie op de vrij-bestedbare-inkomensontwikkeling leidde tot een loonkostenontwikkeling, die onze nationale economie onder sterke druk zette.

De vrij besteedbare inkomens namen in de periode 1970-1977 immers met 17% toe, terwijl vrijwel de totale nationale inkomensgroei naar de collectieve sector ging. Daarvan ging weer 80% naar collectieve inkomensstrekkers ((semi)ambtenaren en uitkeringsgerechtigden). Een en ander werd betaald door het bedrijfsleven, dat zijn rendementen met de helft zag teruglopen terwijl de werkgelegenheid in bedrijven daardoor een structureel ongunstige ontwikkeling ging vertonen. In een unaniem SER-advies 4) vonden werknemers en werkgevers elkaar in de analyse van de relatie tussen beide ontwikkelingen, die elkaar versterken in een neerwaartse spiraal; steeds minder werkgelegenheid in bedrijven en voortdurend toenemende collectieve lasten.

De terugloop van rendementen kon wel worden beperkt, maar niet worden gekeerd door rationalisering van de productie. Door de sterk stijgende arbeidskosten was immers het bedrijfsleven genoodzaakt zich via minder arbeidsintensieve produktiemethoden aan te passen. Hier-

De verkorting van de werkweek van 40 tot 35 uur als instrument om de werkloosheid te bestrijden, heeft werkgevers en werknemers in de cao-onderhandelingen in verschillende bedrijfstakken scherp tegenover elkaar geplaatst. Over de financiering van de arbeidstijdverkorting en de effectiviteit ervan voor de bestrijding van de werkloosheid lopen de standpunten zeer uiteen.

In dit nummer van *ESB* worden de visies van Drs. N. Vogelaar, beleidsmedewerker van het NCW, en Drs. H. B. M. van der Laan, beleidsmedewerker van de Industriebond NVV, naast elkaar geplaatst. In een derde artikel ontwikkelen Prof. Dr. W. Driehuis en Drs. M. Bruyn-Hundt een model om de gevolgen van een arbeidstijdverkorting in de vorm van een vermindering van het aantal arbeidsuren per dag te kunnen kwantificeren. Zij komen tot de conclusie dat bij een adequate en gegarandeerde financiering een vermindering van de geregistreerde arbeidsreserve van rond de 100.000 manjaren in 1985 tot de mogelijkheden behoort.

door werd versnelde vervanging van outillage noodzakelijk. Deze bleek mogelijk door de grotendeels autonome technische ontwikkeling. Zoals gezegd kon de versnelde vervanging van arbeidsintensieve outillage op zich niet verhinderen dat de rendementspositie van het bedrijfsleven terugliep.

In bovenstaande analyse nemen de reële arbeidskosten een centrale plaats in. De geluiden die wij opvangen uit de bedrijven lopen parallel met de indicaties die Hartog en Weitenberg noemen in hun antwoord op de kritiek van Driehuis en Van der Zwan op de economische analyse van het Centraal Planbureau 5): „Persoonlijk zijn we inderdaad de overtuiging toegedaan dat de economische problematiek in ons land nog steeds in hoofdzaak wordt bepaald door een te hoog niveau van reële arbeidskosten. Zeer veel beschikbare indicaties wijzen in die richting. We noemen in dat verband het onmiskenbaar hoge niveau van de arbeidsinkomensquote, de door ondernemers vermelde redenen voor bedrijfssluitingen en saneringen, de motieven voor verplaatsingen van productieactiviteiten naar het buitenland, het gedurende de afgelopen jaren zeer omvangrijke beroep van het bedrijfsleven op bankkrediet, het niet kunnen uitbreiden van het eigen vermogen via aandelenemissies omdat de beurs de huidige vermogensstructuur van het bedrijfsleven als te ongunstig beschouwt, de toenemende penetratie van het buitenland op de binnenlandse markt voor eindprodukten, de voor onze exporteurs steeds moeilijker wordende concurrentie op de buitenlandse markten, e.d. Kortom, verschijnselen die allemaal zijn terug te voeren op een te hoge verhouding tussen (arbeids)kosten en opbrengsten. Aan deze te hoog geworden verhouding ligt vermoedelijk een complex van oorzaken ten grondslag zoals te hoge aspiraties op het gebied van de contractlonen, een te sterke expansie van de collectieve sector (afwentelingstendenties), te geringe arbeidsmobiliteit in combinatie met te starre contractloonverhoudingen (leidend tot incidentele loonstijgingen), een te hoog geworden koers van de gulden (resterend in lage opbrengstprijzen) enz.”

De conclusie uit het voorgaande is dat arbeidstijdverkor-

4) Sociaal-Economische Raad, *Advies inzake omvang en groei van de collectieve sector*, 22 september 1978.

5) H. den Hartog en J. Weitenberg, *Econometrische modellen en economische politiek*, in: W. Driehuis en A. v. d. Zwan (red.), *De voorbereiding van het economisch beleid kritisch gezien*, Leiden, 1978.

ting in geen geval mag leiden tot een verdere verhoging van de loonkosten per eenheid produkt ten opzichte van het buitenland. Daardoor zou immers de nationale werkgelegenheid verder in gevaar komen.

Arbeidsmarkt

Een effectief arbeidsverdelingsbeleid is voorts afhankelijk van de mobiliteit op de arbeidsmarkt. De huidige situatie wordt gekenmerkt door een te kort schieten van die mobiliteit; de verhouding tussen moeilijk vervulbare vacatures en geregistreerde werkloosheid is 1:2. Uit enquêtes blijkt dat de problemen die ondernemers ondervinden om personeel aan te trekken op zich ertoe leiden dat de geplande produktie niet kan worden gehaald. In een dergelijke situatie keert arbeidstijdverkorting zich tegen zichzelf.

Dat laatste kan overigens ook gelden voor het macro-economische beleid, dat beoogt de werkloosheid naar 150.000 manjaren te brengen. Rutten wees er in zijn nieuwjaarsartikel in dit blad 6) op, dat lang voordat het streefcijfer van 150.000 werklozen zou zijn bereikt steeds ernstiger tekorten op deelmarkten voelbaar zullen worden. „Alsdan zou een beheerste ontwikkeling van de arbeidskosten, welke macro-economisch mede met het oog op de werkgelegenheid onontbeerlijk is, een luchtspiegeling worden”.

Macro-economisch vertaald wil dat m.i. zeggen dat in de huidige, door starheden op de arbeidsmarkt gekenmerkte ontwikkeling, de nationale werkloosheids situatie eigenlijk een situatie van evenwicht is. Dat is niet een constatering die het huidige werkloosheidsniveau acceptabel maakt, maar

6) F. W. Rutten, Op hoop van zegen, *ESB*, 3 januari 1979.

De rijksoverheid vraagt

jonge juristen, economen en bedrijfskundigen

(mnl./vrl.) tot ca. 30 jaar

voor beleidsfuncties bij de volgende departementen van algemeen bestuur:

Binnenlandse Zaken	(juristen, economen, bedrijfskundigen)
Economische Zaken	(juristen, economen, bedrijfskundigen)
Onderwijs en Wetenschappen	(juristen, economen, bedrijfskundigen)
Sociale Zaken	(juristen, economen)
Verkeer en Waterstaat	(juristen, economen)
Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening	(juristen, economen)

Ook zij die binnenkort afstuderen kunnen zich melden.

Deze functies betreffen uiteenlopende onderwerpen van het rijksoverheidsbeleid maar omvatten alle - zij het in wisselende mate - het leveren van bijdragen aan de voorbereiding, vormgeving, presentatie en evaluatie van het beleid op een bepaald terrein, het (mede) zorgdragen voor de coördinatie van de deeltaken binnen dat beleid en het uitdragen en vertegenwoordigen van dat beleid naar buiten.

Om een indicatie te geven van de onderwerpen/ beleidsterreinen waarom het bij de vacante functies kan gaan: binnenlands bestuur, industrievraagstukken, energievoorziening, internationale economische aangelegenheden, onderwijs, arbeidsvoorziening, verkeer en vervoer, volkshuisvesting en bouwnijverheid.

Men treedt in dienst bij een departement en wordt geplaatst op een beleidsafdeling. Aan sommige functies is een inwerkperiode verbonden waarin men enige tijd bij andere onderdelen van de rijksdienst, binnen of buiten het departement, werkzaam is.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Het aanvangssalaris bedraagt f 2871,- per maand, exclusief 8% vakantie-uitkering.

Belangstellenden kunnen zich, bij voorkeur zo spoedig mogelijk, met opgave van naam, adres, leeftijd, studierichting, hoofd- en bijvakken en (vermoedelijke) datum van afstuderen tot uiterlijk 5 april schriftelijk melden bij de Rijks Psychologische

Dienst, Prins Mauritslaan 1, correspondentie-adres: Postbus 20013, 2500 EA 's-Gravenhage, onder vermelding van vacaturenummer 9-0743/0936 (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe). Zij ontvangen daarna inlichtingen over de selectieprocedure en arbeidsvoorwaarden.

Op 24 april a.s. wordt door de betrokken departementen mondeling informatie verstrekt over concrete plaatsingsmogelijkheden.

wel een aansporing om de onzinnige arbeidsmarktsituatie recht te trekken. Zolang daarmee geen ernst wordt gemaakt zal extra vraag op de arbeidsmarkt langs twee wegen toename van de werkgelegenheid belemmeren. Enerzijds doordat er onvoldoende personeel is te vinden en anderzijds doordat meer spanning op de arbeidsmarkt de arbeidskosten verder omhoog stuwt, wat de werkgelegenheid weer in gevaar brengt.

Effecten van arbeidstijdverkorting; theoretisch kader

De initiële effecten van arbeidstijdverkorting hebben betrekking op de arbeidsproductiviteit, de productie en de werkgelegenheid. Indien de arbeidsproductiviteit in de grensuren lager ligt dan de gemiddelde arbeidsproductiviteit zal de arbeidsproductiviteit *per uur* bij arbeidstijdverkorting stijgen. Bij de argumentatie rond arbeidstijdverkorting wordt met het arbeidsproductiviteitseffect nogal gesjoemeld. In goede tijden en bij een krappe arbeidsmarkt wordt het effect door de voorstanders van arbeidstijdverkorting sterk omhoog gepraat. In slechte tijden en bij hoge werkloosheid bestaat de neiging om het arbeidsproductiviteitseffect te negeren. Hoe dit ook zij, bij een ruimteberekening zullen de initiële kosten van arbeidstijdverkorting moeten worden gecorrigeerd voor het arbeidsproductiviteitseffect. Bij een arbeidstijdverkorting van $y\%$ en een arbeidsproductiviteitseffect per uur van $x\%$ blijft derhalve $(y-x\%)$ te financieren.

In principe wordt bij een zelfde werkgelegenheid in manjaren voor dit percentage minder toegevoegde waarde gemaakt. In de praktijk zal onder nader te noemen voorwaarden de werkgelegenheid wel kunnen toenemen. De nog te financieren $(y-x)\%$ vindt dan uiteindelijk zijn weerslag in a. minder productie (complementariteit tussen arbeid en kapitaal) en b. meer werkgelegenheid.

Een rekenvoorbeeld kan een en ander illustreren. Bij 10% arbeidstijdverkorting en (als gevolg daarvan) 3% extra arbeidsproductiviteitsstijging, kan de resterende 7% worden opgedeeld tussen minder productie (b.v. 5%) en meer werkgelegenheid (2%). Beide mogelijkheden kosten geld: minder productie betekent minder opbrengst en meer werkgelegenheid betekent meer kosten. Deze kosten moeten uit de groei worden gefinancierd. Minder productie en meer werkgelegenheid zijn uitwisselbaar. Naarmate de productie in meerdere mate kan worden gehandhaafd (lager negatief effect) zullen meer mensen nodig zijn om die productie te maken (hoger werkgelegenheidseffect) en omgekeerd. Of er al of niet een werkgelegenheidseffect ontstaat is met name afhankelijk van de situatie op de arbeidsmarkt en van het kostenverhogende effect van arbeidstijdverkorting. Bij de overgang van de 48-urige naar de 45-urige werkweek liet de arbeidsmarkt geen enkele ruimte voor werkgelegenheidsuitbreiding. Het aantal openstaande vacatures schommelde ook toen rond de 100.000, tegen een werkloosheid van 1,5% van de afhankelijke beroepsbevolking. De bijna verviervoudigde werkloosheid nu staat tegenover een zelfde omvang van openstaande vacatures. Een betere indicatie voor de toename van discrepanties op de arbeidsmarkt zal moeilijk zijn te vinden.

De unanieme conclusie van de SER 7) in 1958 dat „van een arbeidstijdverkorting een vermindering van de productie per manjaar moet worden verwacht” heeft dan ook niets aan actualiteit verloren. De SER schatte het productie-verlies bij invoering van de vrije zaterdag gelijk aan het percentage waarmee de arbeidstijd verminderde. „Bij een algemene vermindering van de wekelijkse arbeidstijd van achtenveertig naar vijfenveertig uur verwacht de raad, afhankelijk van de vorm van de verkorting van de arbeidsduur en van de wijze van invoering, een vermindering van het productievolume van drie procent bij een zesdaagse werkweek tot vijf à zes procent bij een vijfdaagse werkweek”.

De WRR 8) voert met betrekking tot de invoering van de vrije zaterdag de volgende berekening op: 6% arbeidstijdverkorting gaf 2% arbeidsproductiviteitsverbetering,

3% productieverlies en 1% meer werkgelegenheid. Uiteraard zijn ook dit maar schattingen. De effecten van arbeidstijdverkorting zijn nu eenmaal moeilijk te abstraheren van het totaal aan bewegingen van sociaal-economische grootheden.

Naast de situatie op de arbeidsmarkt vormen de kosten-effecten van korter werken een belangrijk gegeven voor de vraag of de werkgelegenheid zich zal uitbreiden. Van diverse zijden wordt erop gewezen dat macro-economisch de kosten van extra tewerkstelling zouden kunnen meevallen, doordat bespaard wordt op sociale-zekerheidsuitgaven voor de niet-actieven. Nieuwenburg 9) heeft aangetoond dat dergelijke inverdieneffecten veelal te rooskleurig worden voorgesteld. De te creëren arbeidsplaatsen zullen voor een groot deel door nieuw arbeidsaanbod worden ingenomen. Voorts is er een maximum aan sociale uitkeringen gesteld en zakken vele uitkeringsgerechtigden na verloop van tijd naar het niveau van het (netto)minimumloon. Dit geldt met name voor de hier relevante categorie WW- en WWV-uitkeringstrekkers.

Daar komt bij dat sociale uitkeringen een tijdelijk karakter hebben, terwijl de kosten van opname in het arbeidsproces structureel zijn. Daarnaast zijn loonkosten bij de creatie van werkgelegenheid niet de enige relevante kosten. Er dienen immers extra investeringen plaats te vinden, tenzij extra in ploegen wordt gewerkt of in de uitgangssituatie sprake is van overcapaciteit. Overigens kunnen dergelijke extra investeringen op zich weer een stimulans voor economische groei betekenen.

Gegeven de slechte concurrentiepositie en gegeven de uitgeholde rendementen kan extra kostenverhoging niet anders dan verdere negatieve gevolgen voor de werkgelegenheid teweegbrengen. Dergelijke verhogingen kunnen bij korter werken worden voorkomen door de extra vrije tijd als gevolg van arbeidstijdverkorting te laten betalen via minder loon.

Becijferingen

In het preadvies voor de Vereniging voor Staatshuishoudkunde van 1975 10) constateren Den Hartog, Van de Klundert en Tjan dat „het economisch kader, zoals geschetst in het „Vintaf” model, ontoereikend is om een kwantitatief tekort aan arbeidsplaatsen via arbeidstijdverkorting zonder meer op te heffen”. Dit vloeit rechtstreeks voort uit het model en heeft met name te maken met de veronderstelde complementariteit tussen arbeid en kapitaal, alsmede met de elasticiteiten met betrekking tot productiecapaciteit en arbeidstijd.

Hieronder volgen de berekende effecten na 5 jaar van arbeidstijdverkorting en loonmatiging met 1% per jaar, gedurende 3 jaar.

	5-jaars gecumuleerd effect van:	
	3 jaar 1% arbeidstijdverkorting	3 jaar 1% loonmatiging
Consumptie	-1,8%	-2,3%
Investeringen	-4 %	+0,8%
Uitvoer	-1,7%	+2,5%
Productie	-2,1%	+1,4%
Werkgelegenheid	+6.800 manjaren	+73.800 manjaren
Reële arbeidskosten	-2,8%	-2,6%

7) Zie SER-advies voetnoot 4, blz. 54.

8) Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Maken wij er werk van?*, rapport aan de regering nr. 13, Den Haag, 1977, blz. 119.

9) C. F. K. Nieuwenburg, Enige macro-economische aspecten van arbeidstijdverkorting, *Sociaal Maandblad Arbeid*, januari 1979.

10) H. den Hartog, H. S. Tjan en Th. C. M. van de Klundert, De structurele ontwikkeling van de werkgelegenheid in macro economisch perspectief, preadvies in: *Werkloosheid; aard omvang structurele oorzaken en beleidsalternatieven*, Den Haag, 1975.

Het is niet doelmatig beide effecten bij elkaar op te tellen, omdat dan niet meer zichtbaar is dat het aanzienlijke werkgelegenheidseffect uiteindelijk uit de loonmatiging komt. De 3% arbeidstijdverkortings wordt in dit model voor tweederde deel in produktieverlies omgezet. Overigens is het een weinig reële variant, in die zin dat 1% vermindering in arbeidstijd een vermindering van de vrijdagmiddag met 25 minuten betekent. Ten minste zal bij arbeidstijdvermindering toch aan één kwartier per dag worden gedacht, dat is 3% ineens. Daarbij is het zeer de vraag of daar 3% loonmatiging ineens tegenover wordt gesteld. Duidelijk is dat zonder evenredige loonmatiging arbeidstijdvermindering nauwelijks effect op de werkgelegenheid sorteert. Overigens worden voor de eerste drie jaren negatieve effecten op de werkgelegenheid geconstateerd; dit trekt bij in het vierde en vijfde jaar.

Een studie in het kader van de voorbereiding van het zevende plan in Frankrijk 11) laat zien dat zonder loonaanpassing de werkgelegenheid bij arbeidstijdvermindering alleen maar terugloopt. Met loonaanpassing levert een vermindering van 40,1 naar 38,7 uur bij een puur mechanische calculatie (constant totaal aantal arbeidsuren) 560.000 banen extra op. Dit aantal moet worden gecorrigeerd voor produktiviteitsverbetering (50%) en produktieverlies (18%), zodat voor het werkgelegenheidseffect ruim 30% resteert (+ 180.000 banen).

Een econometrische analyse van het Belgisch Planbureau 12) wijst uit dat zonder loonaanpassing een arbeidstijdvermindering van respectievelijk 5,5 en 9,8% in 5 jaar de werkloosheid niet beïnvloedt en de groei van het nationaal produkt met respectievelijk 0,2 en 1,1% per jaar terugbrengt.

In een studie van het Duitse Institut für Wirtschaftsforschung 13) wordt voorgerekend dat naast een werkloosheid van één miljoen nu, er nog een arbeidsaanbod tot 1988/1989 van zo'n 1,1 miljoen aan zit te komen. Een traditionele groeipolitiek zal niet voldoende zijn om volledige werkgelegenheid te bereiken. Uit enquêtes bij ondernemingen trekt het instituut de conclusie dat vervroegde uitbreiding voor ondernemingen de minste problemen en de grootste werkgelegenheidseffecten geeft.

Uit het voorgaande dringen zich de volgende voorlopige conclusies op:

- arbeidstijdvermindering zonder loonaanpassing leidt niet tot meer werk, wel tot minder welvaarts-groei en daardoor op den duur tot minder inkomen zonder dat extra werkgelegenheid is gecreëerd;
- arbeidstijdvermindering met loonaanpassing kan tot meer werk in manjaren leiden, als de arbeidsmarkt daarvoor de ruimte biedt;
- in de huidige situatie geeft de arbeidsmarkt de betreffende ruimte niet; de discrepanties zijn groter dan ooit.

Vervroegde uitbreiding

In het voorgaande werd met name de algemene arbeidstijdvermindering per dag of per week behandeld. De veel bediscussieerde vervroegde uitbreiding is een andere variant. Mijns inziens kan juist deze variant dienstbaar worden gemaakt aan het arbeidsmarktprobleem. Voor oudere werknemers geldt in sterke mate dat zij in een groot aantal gevallen de snelle technische en organisatorische verschuivingen in het produktieproces niet meer kunnen volgen. Zij vinden dan geen aansluiting bij de gevraagde vaardigheden op de arbeidsmarkt. Vrijwillige vervroegde uitbreiding kan zo mede dienstbaar zijn om de sociale problemen, die van snelle veranderingen het gevolg zijn, op te lossen. Het Centraal Planbureau 14) heeft over de financiering van deze wijze van arbeidstijdvermindering berekeningen gemaakt. Bij dergelijke berekeningen zijn uiteraard de veronderstellingen ten aanzien van deelneming en vervanging tamelijk arbitrair. Berekend is dat bij een vrijwillige vervroegde uitbreiding vanaf zestig jaar, bij een deelnemingspercentage

van 25 en bij een vervanging door jongere werknemers voor 50% in het bedrijfsleven en voor 100% bij de overheid, de werkloosheid met ongeveer 30.000 kan afnemen. De kosten bedragen dan f. 1,7 mrd. hetgeen zou kunnen worden gefinancierd uit een eenmalige korting van de prijscompensatie met 1%. De kosten die moeten worden gemaakt om werklozen aan het werk te helpen bedragen dan per werkloze ruim f. 50.000. Naar het zich laat aanzien komen andere vormen van arbeidstijdvermindering duurder uit.

De arbeidsmarkt in de jaren tachtig

De voorlopige conclusie in het voorgaande geldt voor de huidige situatie. De vraag laat zich stellen welke mogelijkheden een ruime arbeidsmarkt voor arbeidstijdvermindering als middel tot spreiding van werk biedt. *Bestek '81* rekent voor, dat volgens nu bekende gegevens in de jaren tachtig rekening moet worden gehouden met een jaarlijkse structurele groei van het binnenlandse arbeidsaanbod met 47.000 manjaren. Dit, terwijl het structurele binnenlandse arbeidsaanbod in de jaren zeventig met krap 10.000 manjaren per jaar groeide!

Derhalve zullen er in de jaren tachtig 470.000 manjaren extra zijn. We hanteren de vooronderstelling dat conform de jaren zeventig de werkgelegenheid bij de overheid per jaar gemiddeld met 12.000 manjaren toeneemt, waardoor er nog 350.000 manjaren resteren. Hierbij is al rekening gehouden met de „afstoot” naar de WAO, onderwijsdeelneming enz. Uitgaande van een enigszins hoger groeicijfer voor de produktie dan tot nu toe, nl. van 3,5% 15) en een produktiviteitsstijging van 4% zou de werkgelegenheid in bedrijven met 0,5% per jaar afnemen, dat is in totaal 240.000 manjaren. Deze getallen *indiceren* dat de werkloosheid in de loop van de jaren tachtig, mogelijk in de tweede helft, bij ongewijzigd beleid enorm zou kunnen oplopen 16). Er zijn overigens in de economie voldoende corrigerende factoren (zoals de loonvorming en het terugtrekken van arbeidsaanbod), die een extreme groei van de werkloosheid kunnen mitigeren. Desondanks ziet het er naar uit, dat dermate grote problemen ontstaan, dat spreiding van werk noodzakelijk wordt. Dat betekent niet dat we daar dan al vandaag of morgen mee zouden moeten beginnen. Vooralsnog zal met traditionele middelen van sociaal-economisch beleid een verdere groei van de werkloosheid moeten worden voorkomen. Een dergelijk beleid zal erop gericht moeten zijn de voorwaarden te scheppen om het toenemend arbeidspotentieel een inkomen te verschaffen. Nu of binnenkort beginnen met spreiding van werk komt neer op het verkopen van de huid voordat de beer is geschoten.

Er is weinig reden dramatisch te doen over de noodzaak op termijn arbeid te gaan verdelen door middel van korter werken. Keynes (*Essays in persuasion*) schreef al dat het een prima zaak is als de ontwikkeling van arbeidsbesparende produktiemethoden sneller gaat dan die in het vinden van

11) Commissariat Général du Plan, *Report of the Committee „Emploi et Travail”*, Parijs, 1976.

12) Belgisch Planbureau, *De opties voor het plan 1976-1980*, titel II de technisch mogelijke keuzen.

13) Institut für Wirtschaftsforschung, *Verminderung des Arbeitskräfte-angebots als Mittel zum Abbau der Arbeitslosigkeit*, Ifo-Schnelldienst 26/77.

14) Zie een interview met P. B. de Ridder in *De Werkgever* (het tweewekelijks orgaan van het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond) van 23 november 1978.

15) Door de verwachte ruilvoetverliezen in de jaren tachtig, o.m. als gevolg van stijgende prijzen van in te voeren grondstoffen, zal de groei van het nationaal inkomen achterblijven bij de nationale produktiegroei.

16) In *De komende vijftig jaar* rekent de WRR naar een volledige werkgelegenheid toe in de jaren tachtig door een afname van de produktiviteitsgroei en een enorme toename van deeltijdarbeid te veronderstellen.

vinden van nieuwe gebruiksmogelijkheden voor de arbeid: „all this means in the long run that mankind is solving its economic problem”.

De verdeling van de groei in de jaren tachtig

In het navolgende wordt getracht te bezien welke ruimte er zou kunnen zijn voor arbeidstijdverkorting in de jaren tachtig en hoe de verdeling zou moeten geschieden. Uiteraard kan dit niet anders dan zeer globaal en met zeer arbitraire aannames worden aangegeven.

Stel dat het nationaal inkomen per jaar gemiddeld met 3% zal groeien. Neem verder aan dat de overheid kans ziet een constante belasting- en premiedruk blijvend te realiseren. Voor zover de uitgavenontwikkeling daar boven komt, moet er naar rato worden omgebogen. Om dit te beperken is het uitermate belangrijk dat ten minste de huidige f. 10 mrd. ombuiging van *Bestek '81* wordt gerealiseerd. Voorts veronderstellen we een 10-jarige nullijn voor de lonen (sic!) en 1,5% incidentele loonstijging, wat neerkomt op 0,8% nationale inkomensgroei. Op grond van deze veronderstellingen resulteert het volgende staatje:

Groei nationaal inkomen	3 %
Collectief uit te geven (58%)	- 1,7%
	1,3%
Incidentele loonstijging	- 0,8%
Voor winstherstel	0,5%

Het verdelingsprobleem wordt des te groter als ook de toename van de beroepsbevolking in de beschouwing wordt betrokken. Deze toename wordt immers in de jaren tachtig geraamd op 1% per jaar, waardoor bij 3% nationale inkomensgroei per hoofd van de beroepsbevolking jaarlijks maar 2% overblijft.

De berekende beperkte ruimte voor winstherstel zal nodig zijn voor c.q. resulteren uit het herstel van de concurrentiepositie; die vereist immers in de jaren tachtig extra aandacht vanwege de teruglopende aardgasbaten, met enorme gevolgen voor de betalingsbalans. Voorts dient de rendementspositie vooral te worden versterkt om ten minste de grote golf vervangingsinvesteringen, die in de jaren tachtig op ons afkomt, te kunnen financieren.

Ook als men voor het rendement geen allocatieve en financieringsfunctie ziet weggelegd, zal er toch ruimte moeten worden gevonden om de herstructurering ten behoeve van de handhaving van ons levenspeil te bewerkstelligen. „Hoe men namelijk de sociaal-economische verhoudingen in Nederland ook wenst in te schatten, voor de handhaving van ons levenspeil is een modern industrieel apparaat dat op de wereldmarkt kan concurreren, onontbeerlijk. Als gevolg van het lage peil van bruto investeringen is het gevaar van het oplopen van een technische achterstand niet denkbeeldig, omdat alleen bij een hoog peil van bruto investeringen gelijke tred kan worden gehouden met de „best-practice costs” en met nieuwe produktontwikkelingen” 17).

Bij de genoemde vooronderstellingen is over 10 jaar de groei van het nationaal inkomen 34,4%. Daarvan is 20% voor de collectieve sector (0,58%). Resteert 14,4%. Voor incidentele loonstijging is nodig 9,2%. Voor winstherstel is dan 5,2% beschikbaar. We gaan uit van een arbeidstijdverkorting in de loop der jaren tachtig van 40 naar 35 uur per week, dat is een vermindering van de arbeidstijd van 12,5%. Stel daarvan gaat een derde deel naar extra produktiviteitsverbetering. Blijft over 8,25%. Dit zou dan door bedrijven en overheid moeten worden opgebracht in de vorm van produktieverlies en werkgelegenheidsuitbreiding, die uit de ruimte moeten worden gefinancierd. Het produktieverlies voor overheid en bedrijven is gelijk aan de derving van toegevoegde waarde en kan derhalve in termen van

ationale economische groei worden geschreven. De kosten van werkgelegenheidsuitbreiding laten zich becijferen in termen van loonkosten en kapitaalkosten als gevolg van de noodzakelijke uitbreiding van het produktieapparaat. Ook langs deze weg berekend kan arbeidstijdverkorting niet anders dan via inlevering van loon vruchten afwerpen. Immers, alleen als de berekende ruimte niet wordt overschreden, vindt geen verslechtering van de concurrentiepositie plaats.

Als ook de voornaamste handelspartners arbeidstijdverkorting invoeren, is uiteraard de „ruimte” groter. Wel kunnen dan inflatoire effecten optreden. Gegeven onze open economie zou bij het achterwege blijven van extra kostenverhogingen de afzet grotendeels gehandhaafd kunnen blijven en bestaat daarmee vanuit de vraagzijde van de economie een stimulans om het initiële effect van produktieverlies teniet te doen via extra investeringen in werkgelegenheid.

Conclusie

Gegeven de huidige arbeidsmarktsituatie is korter werken voor iedereen geen middel om meer werkgelegenheid te creëren. Om sociale redenen is het vooralsnog denkbaar arbeidstijdverkorting in de vorm van vervroegde uittreding te doen plaatsvinden, zoals momenteel in de praktijk ook gebeurt.

In de loop van de jaren tachtig zal bij een blijvend geringe economische groei de werkloosheid verder toenemen. Voor zover het traditionele macro-economisch beleid te kort schiet om volledige werkgelegenheid blijvend te garanderen, kan korter werken als werkverdelend instrument alleen dienst doen als „loon voor tijd” wordt ingeleverd.

In generieke zin zal binnen de bestaande arbeidsverhoudingen een minlijn voor de lonen over een aantal jaren de nodige problemen kunnen opleveren. Maar wat over de gehele linie problemen geeft, kan op gedecentraliseerd niveau meer kans van slagen hebben. Zo zal de afweging van de lasten van minder inkomen en de baten van meer vrije tijd uiteindelijk het beste per persoon kunnen geschieden. Door een gestage uitbreiding van de deeltijdarbeid — waarmee een maatschappelijke trend wordt gevolgd — zal de gemiddelde arbeidstijd zeker dalen, met maximale effecten voor de spreiding van werkgelegenheid.

Door de toename van het arbeidsaanbod in de jaren tachtig en omdat het nationale interingsproces van de jaren zeventig (intering op aardgasbaten, op de rendementen en op de positie op de wereldmarkt) weer teniet moet worden gedaan dreigt een nationaal verarmingsproces. Verarming in die zin dat inkomenstrekkers, actieven en niet-actieven, hun koopkracht in gevaar zien komen.

Er zal een beleid moeten worden gevoerd dat langs selectieve lijnen (aandacht voor grondstoffen-, energie-, milieu-problemen en voor de derde wereld) zoveel als nog mogelijk is de economische groei bevordert, zodat nationaal meer te verdelen valt dan zo'n 3% groei per jaar. Maar de mogelijkheden om daar ver boven te komen lijken beperkt. Kostenmatiging en industriële herstructurering zijn de komende jaren de belangrijkste items. Langs die weg worden ook de mogelijkheden voor arbeidstijdverkorting vergroot. Vóór alles geldt dat verdeling van werk nooit een alternatief mag zijn voor een macro-economisch beleid dat gericht is op het recht trekken van nog onevenwichtige economische verhoudingen. Eerst als aan het laatste is voldaan en daaraan wordt vastgehouden, kan korter werken ook werk voor meer mensen betekenen.

N. Vogelaar

17) W. Driehuis en A. van der Zwan (red.), *De voorbereiding van het economisch beleid kritisch bezien*, blz. 189 en 190, Leiden, 1978.

De financiering van arbeidstijdverkorting

DRS. H. B. M. VAN DER LAAN*

Inleiding

Al geruime tijd geleden is door de Industriebond NVV de gedachte naar voren gebracht dat de kosten van arbeidstijdverkortende maatregelen voor een belangrijk deel kunnen worden gefinancierd uit besparingen op de sociale uitkeringen die als gevolg van deze maatregelen optreden en uit z.g. in-verdieneffecten. Dat gebeurde in de nota *5 jaar voor kwaliteit* 1). Aan deze gedachte werd later een kwantitatieve onderbouwing gegeven in de nota *De externe of maatschappelijke terugverdieneffecten van arbeidsplaatsenovereenkomsten* 2). Ook in andere kringen is deze gedachte in de discussie over de financieel-economische gevolgen van arbeidstijdverkorting gebracht. Ik wijs met name op de nota *Arbeidstijdverkorting op afbetaling* van de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting, het wetenschappelijke bureau van de VVD 3).

In dit artikel wordt deze gedachtengang concreet uitgewerkt voor de financiering van de arbeidstijdverkorting tot een 35-urige werkweek, één van de belangrijkste uitgangspunten in het cao-beleid van de Industriebonden NVV/NKV voor 1979. We gaan hierbij als volgt te werk. Allereerst wordt kort ingegaan op de relatie tussen het toenemend aantal niet-actieven en de stijging van de collectieve lasten in de laatste jaren (par. 1). Daarna belichten we de belangrijkste achtergrond daarvan: de vermindering van het aantal arbeidsplaatsen in de industrie en de onvoldoende opvangmogelijkheden in de dienstensector en bij de overheid (par. 2). Dit gebeurt vooral omdat, volgens de gedachte van de terugverdieneffecten, het afremmen c.q. omkeren van deze ontwikkeling een belangrijke bron van financieringsmiddelen oplevert ter bestrijding van de kosten van de arbeidstijdverkorting. Vervolgens worden kort de inhoud, doelstellingen en algemene effecten van het arbeidstijdverkortingsbeleid uiteengezet (par. 3). Dan bespreken we de verschillende financieel-economische gevolgen (par. 4), en de toepassing van de tijdelijke loonkostensubsidie als financieringsmiddel (par. 5). In de laatste paragraaf wordt dan een globale schatting gegeven van de kosten- en financieringsaspecten van de arbeidstijdverkorting tot 35 uur per week in de industrie.

1. Toenemend aantal niet-actieven, stijgende collectieve lasten

De laatste jaren is het aantal mensen dat tijdelijk of blijvend buiten het arbeidsproces raakt sterk toegenomen. In absolute aantallen heeft de stijging vooral plaatsgevonden bij het ziekteverzuim en bij het aantal mensen dat afhankelijk is van een WAO- of AWW-uitkering. Procentueel was de groei het sterkst in de sfeer van de werkloosheid, d.w.z. bij de uitkeringsgerechtigden krachtens de WW, WWV en RWW, en de personen die in WSW-verband of op aanvullende werken werkzaam zijn.

In de komende jaren wordt algemeen een verdere groei verwacht, vooral in de WAO 4). Er zit in de werkloosheidsprognoses geen stijgende lijn. Er wordt zelfs op basis van

de door de regering voorspelde effecten van *Bestek '81* een daling verwacht. Zonder dit beleid zou de werkloosheid toenemen tot 275.000 à 300.000 manjaren in 1982 door de voortgaande uitstoot van arbeidsplaatsen in de industrie en de groei van het arbeidsaanbod. Om de werkgelegenheidsdoelstelling van de regering voor 1982 (150.000 werklozen) te halen, zullen in de marktsector minimaal 180.000 nieuwe arbeidsplaatsen moeten worden geschapen 5). De verwachting dat deze enorme groei van het aantal arbeidsplaatsen door het marktmechanisme zal worden bewerkstelligd, wordt door de vakbeweging niet gedeeld 6).

We gaan hier niet in op de vele maatschappelijke gevolgen van de toegenomen inactiviteit in onze samenleving. Op één bijzonder aspect echter wel: de stijging van de collectieve lasten. Het toenemend aantal niet-actieven oefent namelijk langs twee kanten een opwaartse druk uit op de collectieve lasten: a. door de groei van het aantal sociale-uitkeringsgerechtigden en b. door de vermindering van het aantal werkzame premie- en belastingbetalers 7). In het recente SER-advies inzake de omvang en groei van de collectieve sector is een schatting gemaakt hoe groot de invloed van het stijgende aantal (volume) inactieven is geweest op de ontwikkeling van de sociale-verzekeringsuitgaven. In de periode 1971/1976 zou maar liefst 69% van de groei van de sociale-verzekeringsuitgaven (die zelf ongeveer 130% bedroeg) zijn veroorzaakt door het toegenomen aantal niet-actieven 8). De invloed van de volumecomponent op de groei van de sociale-verzekeringsuitgaven blijkt dus bijzonder sterk te zijn geweest. Dat dit niet heeft geresulteerd in een even grote stijging van de druk van de sociale-verzekeringspremies, en daarmee van de loonkosten, in deze periode, komt door de buitengewoon sterke verhoging van de rijksbijdragen aan de sociale-verzekeringsfondsen 9).

* De auteur is als sociaal-economisch medewerker werkzaam bij de Industriebond NVV. Het artikel is mede het resultaat van de bijdragen van een aantal collega's, maar de verantwoordelijkheid ervoor wordt alleen door de auteur gedragen.

1) Industriebond NVV, 1976, blz. 24/25.

2) Werkoverleg Werkgelegenheid en Structuurpolitiek van de Industriebond NVV, 1978.

3) Geschrift no. 33 van de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting, 1978.

4) *Sociale meerjarenramingen 1978*, Ministerie van Sociale Zaken.

5) Zie het SER-advies inzake de omvang en groei van de collectieve sector, 1978, no. 11, blz. 65.

6) Zie de brief van de FNV aan de leden van de Tweede Kamer betreffende *Bestek '81* (d.d. 14 september 1978). Voorts *Commentaar Bestek '81*, Industriebonden NVV/NKV, 1978.

7) Weliswaar betalen ook mensen met een sociale uitkering premie en loonbelasting, maar a. niet alle premies en b. over een lager bruto inkomen dan de loontrekkenden.

8) *SER-advies inzake de omvang en groei van de collectieve sector*, blz. 69. De overige 31% van de stijging wordt verklaard uit de structurele verbetering in de uitkeringsniveaus en uit de meer dan gemiddelde prijsstijgingen in de gezondheidszorg.

9) De overheidsbijdragen aan de sociale-verzekeringsfondsen stegen tussen 1971 en 1976 met meer dan 300%, zodat de premiedrukstijging voor werkgevers en werknemers werd beperkt. Zie het *SER-advies inzake de omvang en groei van de collectieve sector*, tabel II.2.4., blz. 29.

Een voortgaande stijging van het aantal niet-actieven in de nabije toekomst zal, zo kan hieruit worden geconcludeerd, vrij direct resulteren in een stijging van de sociale-verzekeringsuitgaven, meer in het algemeen in een collectieve-lastenstijging. Als gevolg daarvan zullen ook de sociale-premie- en belastingdruk, en daarmee het loonkostenniveau, toenemen, aangenomen dat de stijging van de rijksbijdragen aan de sociale-verzekeringsfondsen in de toekomst beperkter zal zijn dan in de afgelopen jaren het geval was. Deze mogelijke toekomstige loonkostenstijging kan men beschouwen als de alternatieve kosten van een beleidsprogramma gericht op het afremmen c.q. omkeren van de tendens tot stijgende inactiviteit. We komen hierop nader terug bij de bespreking van de economische betekenis van de maatschappelijke terugverdieneffecten van arbeidstijdverkorting.

2. Achtergronden van de toenemende werkloosheid

Zoals gezegd vond bij de verschillende categorieën niet-actieven de sterkste groei de afgelopen jaren plaats in de sfeer van de werkloosheid. De belangrijkste oorzaak daarvan is gelegen in het langdurig achterblijven van de vraag naar arbeidskrachten 10). In de industrie vond een sterke vermindering plaats van de werkgelegenheid, terwijl bij de dienstensector, de bouwnijverheid en de overheid onvoldoende compenserende werkgelegenheids groei optrad. We concentreren ons op de vermindering van de industriële werkgelegenheid. In tabel I wordt een overzicht gegeven van de werkgelegenheidsontwikkeling in een aantal industriële sectoren tussen 1974 en 1978.

Tabel 1. *Werkgelegenheid in enkele industriële sectoren en in de industrie als geheel, over de periode 1974-1978*

Sector	1974	1975	1976	1977	1978	gemiddelde verandering per jaar (in procenten)
	(× 1.000 manjaren)					
Voedingsmiddelen	164	159	153	150	147	- 2,6
Dranken en tabak	27	27	26	26	25	- 1,9
Textielindustrie	59	54	49	46	41	- 7,6
Kleding-, leder- en schoenindustrie	55	46	41	36	34	- 9,5
Chemische en rubberindustrie a)	125	122	117	115	114	- 2,2
Basismetalen	33	33	33	32	31	- 2
Metaalproducten, machinebouw en optische industrie	222	218	210	203	197	- 2,8
Elektrotechnische industrie	120	119	114	111	108	- 2,5
Transportmiddelen	89	85	84	81	76	- 3,7
Aardolie	11	10	10	10	10	- 0,2
Industrie totaal	1.122	1.083	1.040	1.009	973	- 3,3

a) Vanaf 1974 incl. mijnbouw.

Bron: *Centraal Economisch Plan in 1978*.

Het beeld van de industriële werkgelegenheidsontwikkeling in deze periode is uitermate somber. In de industrie als geheel daalde de werkgelegenheid gedurende de laatste vier jaar met gemiddeld 3,3% per jaar (rond 33.000 manjaren per jaar). Voor de afzonderlijke sectoren varieert het beeld van *stagnatie* (zoals in de olie-industrie) tot regelrechte *afbraak* (in de textielindustrie, kleding-, leder- en schoenindustrie).

Directe oorzaak van dit werkgelegenheidsverlies is het steeds sterker uit de pas lopen van de productie-ontwikkeling met de groei van de arbeidsproductiviteit. De jaarlijkse produktiegroei in de industrie is vrij beperkt geworden onder invloed van de algemene stagnatieverschijnselen en lag in de periode 1974/1978 op gemiddeld 0,75% per jaar. Maar de groei van de arbeidsproductiviteit bewoog zich in die periode op een veel hoger niveau: gemiddeld 4,05% per jaar. Dit als gevolg van voortgaande rationalisatie in de productie, diepte-investeringen 11), sanering van afdelingen en zelfs hele fabrieken

en e.d. Het verschil tussen de jaarlijkse produktiviteits- en produktiestijging kon alleen worden gerealiseerd door een navenante vermindering van de werkgelegenheid in de industrie. Voor de komende jaren valt geen verbetering in dit beeld te verwachten, eerder nog een verslechtering als gevolg van een versnelling in het tempo van de arbeidsbesparende technische vooruitgang 12).

3. Algemene betekenis van de arbeidstijdverkorting

In de onderhandelingen over een nieuwe collectieve arbeidsovereenkomst in 1979 verlangen de Industriebonden NVV/NKV verkorting van de arbeidstijd. Dat kan, volgens de uitgangspunten van deze bonden, in verschillende vormen plaatsvinden. De prioriteit gaat uit naar een arbeidstijdverkorting (per dag of per week) tot een 35-urige werkweek. Met deze vorm houden we ons verder ook in dit artikel bezig.

Het algemene effect van het toepassen van arbeidstijdverkorting per dag of per week zal zijn een vermindering van de arbeidsproductiviteit per dag of per week, maar de arbeidsproductiviteit per uur zal enigszins toenemen. We veronderstellen hierbij dat de produktie-omvang in het betrokken bedrijf gehandhaafd blijft, althans dat de arbeidstijdverkortende maatregelen op zich zelf geen permanente negatieve effecten hebben op de autonome ontwikkeling van het produktievolume. (We komen hierop straks nog terug.) Hoe kan dit algemene effect dan optreden? Welnu, de produktiviteit per mandag of per manweek is gelijk aan de produktiviteit per manuur × het aantal manuren per dag of per week. Wordt nu de dagelijkse of wekelijkse arbeidstijd teruggebracht, dan zal in het betrokken bedrijf in het algemeen — wil de produktie-omvang gehandhaafd blijven — de produktiviteit per manuur moeten toenemen en/of het aantal (bezette) arbeidsplaatsen moeten worden uitgebreid. Te verwachten is een combinatie van deze beide effecten, zoals we in de volgende paragraaf zullen zien. Al naargelang het aantal (bezette) arbeidsplaatsen als gevolg van de arbeidstijdverkorting wordt uitgebreid, daalt het niveau van de arbeidsproductiviteit per dag of per week. Het is juist dit effect dat arbeidstijdverkorting tot zo'n effectief werkgelegenheidsinstrument maakt in de huidige situatie. De produktiviteitsontwikkeling in de verschillende sectoren en ondernemingen kan dichter naar de productie-ontwikkeling worden toegebracht, waardoor de volgende positieve effecten voor de arbeidsmarkt kunnen gaan optreden:

- *afremming van het verlies van arbeidsplaatsen*, vooral in die sectoren en ondernemingen waar jaarlijks een groot werkgelegenheidsverlies optreedt (de meeste industriële sectoren). Het positieve arbeidsmarkteffect bestaat hier dus uit het voorkomen van een voortgaand verlies aan arbeidsplaatsen. Hierdoor wordt afbreuk gedaan aan een van de belangrijkste impulsen achter de (toekomstige) stijging van het aantal niet-actieven.

- *schepping van nieuwe arbeidsplaatsen*, vooral in die sec-

10) Vgl. ook het *Jaarverslag arbeidsmarkt 1978*, Ministerie van Sociale Zaken, 1979, blz. 34.

11) Zie hiervoor ook het rapport van de Commissie van Economische Deskundigen van de SER van 28 juni 1978, blz. 14, waar dit met name geconstateerd wordt voor de bedrijfstakken die zowel op uitvoer als op binnenlandse afzet zijn gericht.

12) Denk o.a. aan de mogelijke effecten van ruimere toepassing van de micro-elektronica. In een studie over de werkgelegenheidsgevolgen voor Groot-Brittannië wordt voorspeld dat de werkloosheid a.g.v. de toepassing van de chips-technologie zal verdubbelen tot een niveau van 2,5 à 3,5 miljoen werklozen, overeenkomend met 10 à 15% van de beroepsbevolking. Het is nauwelijks voorstelbaar, zo zeggen de auteurs, dat de grootscheepse vernietiging van arbeidsplaatsen bij de toepassing van de micro-elektronica zal worden gecompenseerd door de uitbreiding van werk verband houdende met de produktie. Zie *The future of information technology* (door I. Barron en R. Cornow in opdracht van het Britse Department of Industry), nog niet gepubliceerd maar verkort weergegeven in de *Financial Times* van 13 november 1978.

toren en ondernemingen waar het lopende werkgelegenheidsverlies gering is of waar op dit moment al een geringe groei in de werkgelegenheid optreedt. Het positieve arbeidsmarkteffect bestaat in dit geval uit de bezetting van deze nieuwe arbeidsplaatsen, waardoor het (toekomstige) aantal niet-actieven kan gaan dalen.

Door Hoffman is verkorting van de werkweek als wenselijke vorm van arbeidstijdverkorting afgewezen omdat deze vorm niet zou voldoen aan de eisen van flexibiliteit (tijdelijke toepassing, gemakkelijk terug te draaien) en effectiviteit (eerlijke verdeling van de werkloosheid) 13). Wat betreft het effectiviteitscriterium kan niet ontkend worden dat het toepassen van werkweekverkorting in het algemeen tot stijging van de uurproductiviteit zal leiden, waardoor het positieve arbeidsmarkteffect wordt „teggengewerkt”. Waar het echter om gaat is, dat de extra stijging van de uurproductiviteit naar alle waarschijnlijkheid slechts een deel (zoals in de volgende paragraaf wordt beredeneerd: 30 tot 50%) van het effect van de werkweekverkorting zal wegnemen. Volgens Hoffman moet de verkorting van de werkweek ook worden afgewezen omdat het, bij krapte op de arbeidsmarkt in de toekomst, vrijwel onmogelijk zal zijn de werkweek weer te verlengen tot het oude peil (flexibiliteitscriterium). Op zich is deze constatering juist. De vraag is wel of het, gezien de op dit moment bestaande perspectieven m.b.t. de economische ontwikkeling in het algemeen en de situatie op de arbeidsmarkt in het bijzonder, relevant is een dergelijk criterium te stellen.

Een belangrijke voorwaarde voor het optreden van de hierboven gesignaleerde positieve arbeidsmarkteffecten is, zo stelden we, dat de productie-omvang gehandhaafd blijft. Daarin zijn twee belangrijke aspecten te onderkennen. In de eerste plaats mogen de uit de arbeidstijdverkorting voortvloeiende extra kosten op zich geen nieuwe knelpunten opleveren voor de afzetontwikkeling. Dat roept vragen op naar de aard, de hoogte en de duurzaamheid van deze extra kosten en naar mogelijkheden tot financiering daarvan. In de tweede plaats is het de vraag of, gezien de bestaande arbeidsmarkt-situatie, de gesignaleerde positieve arbeidsmarkteffecten wel gerealiseerd kunnen worden; leidt de verkorting van de arbeidsdag of -week niet alleen maar tot het scheppen van nieuwe vacatures, zoals o.a. van werkgeverszijde wordt gesteld? Met deze beide problemen houden we ons in de komende paragrafen bezig.

4. Financieel-economische gevolgen van arbeidstijdverkorting

Arbeidstijdverkortende maatregelen, zeker wanneer die plaatsvinden in de vorm en omvang als we nu bespreken, brengen extra kosten met zich mee voor de betrokken bedrijven. Hiertegenover zullen echter een aantal extra opbrengsten staan waardoor, zeker op de lange termijn, de kostenstijging kan worden verminderd. De financieel-economische gevolgen van de arbeidstijdverkorting worden vooral bepaald door de volgende vier factoren:

1. het effect op het produktievolumen;
2. de door de arbeidstijdverkorting teweeggebrachte (geïnduceerde) extra produktiviteitsstijging;
3. het aantal arbeidsplaatsen dat door de arbeidstijdverkortende maatregelen behouden kan blijven resp. geschapen wordt en de daarmee samenhangende maatschappelijke terugdienneffecten;
4. de kostenstructuur van de onderneming.

We zullen deze factoren nu achtereenvolgens bespreken.

4.1. Het effect op het produktievolumen

Zou in een bedrijf de dagelijkse of wekelijkse arbeidstijd

worden verkort zonder wijziging in de produktiviteit per manuur of in het aantal arbeidskrachten, dan zou de produktie even sterk dalen als de arbeidstijd vermindert, d.w.z. 12,5% bij een verkorting tot 35 uur. De loonkosten per eenheid produkt zouden dan met 14,3% stijgen. Zoals gezegd is te verwachten dat deze daling van het produktievolumen ongedaan kan worden gemaakt door een extra stijging van de produktiviteit per manuur en door nieuwe arbeidskrachten aan te trekken, dan wel nu werkzame arbeidskrachten die anders zouden afvloeien in dienst te houden. We komen hierop in de volgende paragrafen nog terug.

In een SER-advies uit 1958 over deze materie werd gesteld dat daling van het produktievolumen bij de toepassing van arbeidstijdverkorting (het ging om het terugbrengen van de arbeidsweek van 48 naar 45 uur) onvermijdelijk zou zijn. De omvang daarvan zou slechts door één factor kunnen worden beperkt: het optreden van extra produktiviteitsstijging 14). Uitgaande daarvan becijferde de SER voor de industrie een produktieverlies van 70% van het effect van de arbeidstijdverkorting en voor de gehele economie een produktiederving van rond de 50% daarvan 15). Deze laatste schatting werd ook nog bij de middellange-termijnramingen voor 1970 gehanteerd 16). Bij de beoordeling van deze schattingen moeten we wel oog hebben voor de tijd waarin ze werden opgesteld: een periode met een verkrappende arbeidsmarkt, waarin de omzetstijgingen de mogelijke produktiviteitsstijgingen flink overtroffen. Deze gedachtengang gaat niet op voor de huidige situatie waar de arbeidsmarkt, ondanks het bestaan van een aantal knelpunten, zeer ruim is en de arbeidstijdverkorting in vele bedrijven in eerste instantie zal resulteren in het verminderen of voorkomen van het jaarlijkse arbeidsplaatsenverlies. Daling van het produktievolumen hoeft dan in principe niet of slechts tijdelijk voor te komen (initieel produktievolumeverlies).

4.2. De geïnduceerde produktiviteitsstijging

Over de door of in samenhang met de arbeidstijdverkorting teweeggebrachte extra produktiviteitsstijging (geïnduceerde produktiviteitsstijging), die dus plaatsvindt bovenop de lopende (autonome) produktiviteitsstijging, bestaan verschillende schattingen. De volgende oorzaken kunnen voor het ontstaan van deze geïnduceerde produktiviteitsstijging worden aangevoerd.

• *Het wegvallen van de z.g. grensuren* op de arbeidsdag (het laatste uur) of in de arbeidsweek (de laatste halve dag). Het gaat hierbij steeds om arbeidsuren met een lagere dan de gemiddelde produktiviteit. Door het wegvallen daarvan stijgt de gemiddelde produktiviteit per mandag of manweek, ook al zou de produktiviteit in de overblijvende uren niet veranderen. Wel valt te verwachten dat in de nieuwe situatie opnieuw grensuren zullen ontstaan; op welke termijn en in welke mate (produktiviteitseffect) valt moeilijk te voorspellen.

13) L. Hoffman, Arbeidstijdvermindering als instrument voor de werkloosheidsbestrijding, *ESB*, 5 mei 1976, blz. 439-440.

14) SER-advies over de arbeidstijdverkorting, no. 2, 1958, vooral hoofdstuk II, par. 1, blz. 14/15. Verondersteld is dat de arbeidstijdverkorting wordt ingevoerd bij volledige werkgelegenheid, zodat het produktieverlies niet kan worden verminderd door vergroting van het aantal werkenden.

15) Idem, blz. 31. Deze schattingen hebben betrekking op de invoering van arbeidstijdverkortende maatregelen in het traject van 48 naar 40 uur per week. Gewezen moet nog worden op de hierbij gehanteerde methodiek. Voor de industrie en landbouw is het effect van de arbeidstijdverkorting benaderd van de aanbodszijde, voor handel en overige bedrijfstakken is onderzocht welke invloed de produktiederving in de industrie en de landbouw (en de daarmee gepaard gaande reële inkomensvermindering) zou hebben op de afzetmogelijkheden van deze sectoren. De arbeidstijdverkorting in de handel en de overige bedrijfstakken is dus a.h.w. aangepast aan de geschatte afzetvermindering. Er is dus geen rekening gehouden met de volume-effecten van een zelfstandige toepassing van de arbeidstijdverkorting in deze sectoren.

16) CPB, *De Nederlandse economie in 1970*, Den Haag, 1966, blz. 39.

- Wanneer de arbeidstijdverkortende maatregelen worden geplaatst in het kader van een arbeidsplaatsenovereenkomst kunnen een *lager ziekteverzuim*, *minder arbeidsongevallen* en een *hogere arbeidsmotivatie* worden verwacht, als gevolg van het positieve effect van deze maatregelen op de arbeidsplaatszekerheid bij de werknemers, de vermindering van de noodzakelijke arbeidsinspanning en, in samenhang daarmee, de verbetering van de kwaliteit van de arbeidsplaats.

- *Rationalisatie in de productie en de arbeidsorganisatie*, b.v. door het naar voren halen van bepaalde investeringen die anders later in de tijd zouden hebben plaatsgevonden. Een andere reden voor het optreden van deze produktiviteitsstijging doet zich op lange termijn voelen: door de arbeidstijdverkorting kan vernieuwing en verjonging van de arbeidsorganisatie plaatsvinden, een factor van waarschijnlijk groot belang nu vele bedrijven jarenlang het natuurlijke personeelsverloop niet of slechts in beperkte mate hebben vervangen.

In het eerder genoemde SER-advies werd zoals gezegd de geïnduceerde produktiviteitsstijging in de industrie — voor een arbeidstijdverkorting in het traject van 48 naar 40 uur per week en alleen rekening houdend met het wegvallen van de grensuren — geschat op 30% van het initiële produktieverlies. Voor de gehele economie zou dit op 50% kunnen worden geschat (17). Bij de middellange-termijnramingen voor 1970 stelde het CPB vast dat achteraf de invoering van de arbeidstijdverkorting met 5% in het begin van de jaren zestig door uitbreiding van het aantal werknemers en door produktieverliezen heeft geleid tot een produktiviteitsdaling van 3,5% (18). De geïnduceerde produktiviteitsstijging zou dan gelijk zijn geweest aan 1,5% of wel rond 33% van het initiële produktieverlies van de arbeidstijdverkorting. Concluderend kan de omvang van de geïnduceerde produktiviteitsstijging op tussen de 30 en 50% van het initiële produktieverlies worden gesteld.

4.3. Het aantal arbeidsplaatsen en de maatschappelijke terugverdieneffecten

Zoals al eerder aangegeven, moet voor het arbeidsmarkt-effect van de arbeidstijdverkorting een onderscheid worden gemaakt tussen twee typische bedrijfssituaties: de onderneming waar jaarlijks een groot werkgelegenheidsverlies plaatsvindt (zeg: bedrijf A) en de onderneming waar de werkgelegenheid slechts licht terugloopt of stagneert (zeg: bedrijf B) (19). In bedrijf A, typerend voor de meeste industriële bedrijven, kan de arbeidstijdverkorting op korte termijn leiden tot het verminderen of zelfs het voorkomen van werkgelegenheidsverlies; in bedrijf B kan de arbeidstijdverkorting leiden tot schepping van extra arbeidsplaatsen.

Zowel in bedrijf A als in bedrijf B ontstaan dan extra loonkosten. In beide bedrijven zijn er immers meer werknemers bij het productieproces betrokken, dan zonder arbeidstijdverkorting het geval zou zijn geweest. Wanneer we aannemen dat de arbeidstijdverkorting 12,5% bedraagt (van 40 naar 35 per week), dan zou het mogelijke werkgelegenheidseffect, en daarmee de extra loonkosten geschat kunnen worden op:

- 10,2% bij een geïnduceerde produktiviteitsstijging van 30% (20);
- 7,6% bij een geïnduceerde produktiviteitsstijging van 50% (21).

Tegenover deze extra loonkosten komen op den duur de z.g. maatschappelijke terugverdieneffecten te staan doordat:

- bedrijf A een geringere of zelfs helemaal geen bijdrage meer levert aan de groei van het aantal inactieven, zodat een toekomstige stijging van de collectieve-lastendruk (en daarmee uiteindelijk ook van de loonkosten) kan worden vermindert. De zonder arbeidstijdverkorting optredende verhoging van de collectieve lasten kan worden beschouwd als de alternatieve kosten van het arbeidstijdverkortingsbeleid;
- bedrijf B een positieve bijdrage levert aan de vermindering van het aantal inactieven, zodat een vermindering van de collectieve-lastendruk (en daarmee van de loonkosten) kan gaan optreden.

Over de aard van deze maatschappelijke terugverdieneffecten is al het nodige gezegd. Het gaat in principe om twee categorieën opbrengsten: het *uitsparen* van te verwachten (bedrijf A) of lopende (bedrijf B) bruto sociale uitkeringen, en de extra *inkomsten* aan sociale premies, loonbelasting en indirecte belastingen, doordat werknemers in loondienst blijven (bedrijf A) of komen (bedrijf B).

Het moment van realisering van deze terugverdieneffecten is onzeker. Ze kunnen direct optreden (b.v. wanneer wordt voorkomen dat werknemers die geen uitzicht hebben op een andere baan ontslag krijgen, wanneer het natuurlijke verloop wordt vervangen door werknemers die thans werkloos zijn, of wanneer arbeidsplaatsen worden geschapen waarop thans werkloze werknemers worden aangesteld), of pas op termijn (b.v. wanneer de vervulling van de vacatures niet direct plaatsvindt, of wel door werknemers die nu al een baan hebben zodat de werknemers die nu werkloos zijn of dat in de toekomst zouden worden pas aan

17) Het complement van de geschatte produktiedaling voor de industrie resp. de nationale economie, zoals weergegeven in par. 4.1.

18) CPB, *De Nederlandse economie in 1973*, Den Haag, 1970, blz. 137.

19) Deze onderscheiding kan ook worden toegepast op verschillende afdelingen binnen één bedrijf.

20) $100 - \{(100 - 12,5) \times 1,0375\}$; $[(100 - 12,5) \times 1,0375]$.

21) $100 - \{(100 - 12,5) \times 1,0625\}$; $[(100 - 12,5) \times 1,0625]$.

16 de rijksoverheid vraagt

wetenschappelijk medewerker (mnl./vrl.)

voor het Ministerie van Landbouw en Visserij t.b.v. het Landbouw-Economisch Instituut, Afdeling Structuuronderzoek

Taak: verrichten van agrarisch-planologisch onderzoek t.b.v. het ruimtelijk beleid in landelijke gebieden.

Vereist: diploma Landbouw Hogeschool, richting cultuurtechniek, economie of sociologie, met planologische specialisatie of doctoraal examen planologie met kennis van de landbouw of doctoraal examen economie, sociologie of sociale-geografie met planologische specialisatie en met kennis van de landbouw.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en opleiding max. f 5103,- per maand.

Tel. inlichtingen worden verstrekt door ir. A. L. G. M. Bauwens onder nr. (070) - 61 41 61, tst. 239.

Sollicitaties inzenden vóór 18 april 1979.

Bovengenoemd salaris is exclusief 8% vakantie-uitkering. Schriftelijke sollicitaties onder vermelding van vacaturnummer 9-0717/0936 (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe), zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1. Corr. adres: Postbus 20013, 2500 EA 's-Gravenhage.

de beurt komen na een aantal „doorschuivingen” op de arbeidsmarkt).

In de in de inleiding genoemde nota over de terugverdieneffecten van de apo werd de omvang van de mogelijke maatschappelijke terugverdieneffecten becijferd op tussen de 83 en 92% van de extra loonkosten die door de arbeidstijdverkortende maatregelen worden veroorzaakt, uitgaande van de modale werknemer en afhankelijk van de hiermee gemoeide sociale uitkering (WW, WWV of RWW) 22). Deze gedachtengang treffen we ook aan in het eveneens al genoemde rapport *Arbeidstijdverkortening op afbetaling van de Teldersstichting*. Voor de modale werknemer wijken door verschillen in uitgangspunten en methodiek de uitkomsten van beide rapporten iets van elkaar af (23).

In de beperkte discussie die heeft plaatsgevonden over de betekenis van de maatschappelijke terugverdieneffecten, en daarmee in feite ook over het werkgelegenheidseffect van een algemene arbeidstijdverkortening, is vooral aandacht gegeven aan de arbeidsmarktvoorwaarden die daarvoor vervuld zouden moeten zijn. Gewezen wordt op het bestaan van allerlei knelpunten op de arbeidsmarkt (regionaal, functies, beroepsgroepen) waardoor de vervulling van (nieuwe) vacatures op problemen zal stuiten (24). Op zich kan de reële betekenis van een aantal knelpunten niet worden ontkend. Het bestaan ervan zal, zeker op de korte termijn, een belemmering vormen voor de bezetting van een aantal in stand gehouden of nieuw geschapen arbeidsplaatsen. Toch moet de ruimte die op de arbeidsmarkt beschikbaar is voor een beleid van algemene vraagvergroting niet worden onderschat. Er is al gewezen op het *Jaarverslag arbeidsmarkt 1978* volgens welk de werkloosheid als gevolg van een te laag niveau van de vraag naar arbeid ongeveer de helft van de totale werkloosheid zou bedragen, en die als gevolg van kwalitatieve discrepanties een kwart. De aansluitingsproblemen die desondanks op korte termijn in een aantal bedrijven kunnen ontstaan zullen moeten worden opgelost in zorgvuldig overleg over de z.g. toepassingsmodaliteiten van de arbeidstijdverkortening, zoals tempo en wijze van invoering, maatregelen op het gebied van her-, om- en bijscholing e.d.

Overigens is het waarschijnlijk dat het scheppen van meer ruimte aan de vraagzijde van de arbeidsmarkt op zich een positieve invloed zal hebben op het functioneren van de arbeidsmarkt. Er ontstaan namelijk meer doorschuivingsmogelijkheden, waardoor uiteindelijk de mogelijkheden van nu inactieven (vooral de langdurig werklozen) worden vergroot. Bovendien worden dan ook de ondernemingen gedwongen te onderzoeken of de knelpunten bij de personeelsvoorziening niet het gevolg zijn van te hoog opgeschroefde selectienormen. Ten slotte kan erop worden gewezen dat een vergroting van de vraag nieuwe (nog niet of niet meer geregistreerde) werkzoekenden zal uitlokken. Daardoor zou de arbeidsreserve weer worden vergroot en het terugverdieneffect worden beperkt (25). Op zich is een dergelijke verschuiving tussen de verborgen en geregistreerde werkloosheid te verwachten, maar de vraag is hoe lang. Vinden de betrokkenen na enige tijd werk en treden ze dus toe tot de actieve beroepsbevolking, dan zullen terugverdieneffecten inderdaad geringer zijn (rond 50%), omdat alleen het draagvlak van premies en belastingen wordt vergroot.

In het bestek van dit artikel kunnen we niet verder ingaan op de arbeidsmarktvoorwaarden die moeten zijn vervuld willen de werkgelegenheids- en terugverdieneffecten van arbeidstijdverkortening optreden. De conclusie is dat arbeidstijdverkortening per dag of per week een positief werkgelegenheidseffect heeft. Vooral voor de korte termijn is daarbij wel een zorgvuldig overleg over de z.g. toepassingsmodaliteiten per bedrijf of bedrijfstak noodzakelijk. Het mogelijke werkgelegenheidseffect kan worden becijferd op 7,6 tot 10,2% voor een verkorting van de werkweek tot 35 uur, afhankelijk van de omvang van de geïnduceerde produktiviteitsstijging.

De hieruit voortvloeiende extra loonkosten worden vermindert door het optreden van maatschappelijke terugverdieneffecten, in de vorm van een vermindering van de huidige collectieve-lastendruk (korte termijn) en/of het uitblijven van toekomstige collectieve-lastenstijgingen (lange termijn). Niettemin kunnen de kostenconsequenties op korte termijn nog aanzienlijk zijn.

4.4. De kostenstructuur

De kosten van arbeidstijdverkortening bestaan niet alleen uit extra loonkosten, maar ook uit extra overhead- en kapitaalkosten. Het is moeilijk hierover bepaalde schattingen te maken. Over de mogelijkheden van kapitaalkostenstijging kunnen wel de volgende opmerkingen worden gemaakt.

Het bestaan van onderbezetting in de productie werkt een stijging van de kapitaalkosten tegen. Ditzelfde zou het geval kunnen zijn wanneer in een volbezet bedrijf een situatie van onderbezetting zou dreigen te ontstaan, wanneer — in samenhang met de arbeidstijdverkortende maatregelen — investeringen zouden worden gedaan. Zou deze onderbezetting onverantwoord hoog zijn, dan worden de investeringen achterwege gelaten en het produktieverlies aanvaard. Verder zal bij volcontinuproduktie doorgaans geen extra kapitaalinvestering nodig zijn wanneer het aantal ploegen wordt uitgebreid.

Arbeidstijdverkortening kan er de oorzaak van zijn dat een zekere drempel voor een investeringsbeslissing wordt overschreden. In dat geval worden bepaalde investeringen in de tijd gezien naar voren gehaald. De extra kosten daarvan kunnen dan niet aan de arbeidstijdverkortening als zodanig worden toegerekend. Gebeurt dit wel, dan zal ook rekening moeten worden gehouden met de hierdoor mogelijk gemaakte extra produktiviteitsstijging (in feite dus een geïnduceerde produktiviteitsstijging).

In een volbezet, niet-continubedrijf kunnen de kapitaalkosten in het algemeen door de arbeidstijdverkortening gaan stijgen wanneer het gaat om uitbreiding van het aantal

22) Samengesteld als volgt:

	Uitkering krachtens de		
	WW	WWV	RWW
	(in% van de loonkosten modale werknemer 1977)		
Besparing bruto uitkering	78,6	69,4	49,8
Meeropbrengst sociale premies	8,6	15,4	25,0
Meeropbrengst loonbelasting	3,7	3,8	6,7
Meeropbrengst indirecte belasting ..	0,7	0,9	1,5
Totaal	91,6	89,5	83,0

De belasting- en premiegegevens die als basis voor de berekeningen hebben gediend, hebben betrekking op het eerste halfjaar van 1977. Voor de verantwoording van de gevolgde methodiek, zie verder de eerder genoemde nota over de *De externe of maatschappelijke terugverdieneffecten van arbeidsplaatsenovereenkomsten*.

23) De door de Teldersstichting berekende terugverdieneffecten bedragen voor een werknemer, gehuwd, met twee kinderen, met een: — modaal inkomen: tussen 78 en 85%, afhankelijk van de uitkering; — minimumloon: zelfs boven de 100% voor alle betrokken uitkeringen; — 1,5 X modaal inkomen: tussen 53 en 85%, afhankelijk van de uitkering.

Zie hiervoor de bijlagen 1a, 1b, 1c van de nota.

Belangrijkste verschillen in uitgangspunten en methodiek zijn:
a. de Teldersstichting gaat uit van premie- en belastinggegevens anno 1978, de nota van de Industriebond NVV van die voor het eerste halfjaar 1977;

b. de Teldersstichting houdt geen rekening met extra opbrengsten aan indirecte belastingen op een looninkomen;

c. de Teldersstichting houdt geen rekening met de overheidsbijdrage in de WW-fondsen.

24) Vgl. de verschillende uittalingen van vertegenwoordigers van werkgeversorganisaties over de effecten van arbeidstijdverkortening.

25) Zie L. van der Geest, Hoeveel kost de apo?, *ESB*, 14 juni 1978, blz. 589..

arbeidsplaatsen (niet om het behoud van bestaande arbeidsplaatsen) en wel sterker naarmate de productie meer kapitaalintensief is. Overigens brengt dit niet altijd een navenante stijging van de kostprijs met zich omdat met de uitbreiding van de bestaande installaties meestal ook de productiviteit stijgt. De conclusie luidt dat hiermee per bedrijf of bedrijfstak rekening moet worden gehouden, maar dat moeilijk algemene schattingen te maken zijn.

5. Financiering van de kosten van arbeidstijdverkorting

Het financieringsprobleem ontstaat doordat de arbeidstijdverkortende maatregelen vooral op de korte termijn aanzienlijk extra kosten voor de betrokken bedrijven met zich brengen. Op de lange termijn wordt de problematiek wat betreft de loonkosten sterk verminderd door het optreden van de maatschappelijke terugverdieneffecten die hun vertaling vinden naar de loonkostenontwikkeling voor de bedrijven, maar het probleem op korte termijn blijft. De verkorting van de werkweek wordt op dit moment slechts in de industrie, het bankwezen en de havens aan de orde gesteld. Stel dat in deze sectoren een begin kan worden gemaakt met arbeidstijdverkorting, kan dan worden bereikt dat de terugverdieneffecten ook al op korte termijn voor de betrokken sectoren (m.n. de weinig draagkrachtige) beschikbaar komen?

Volgens hun uitgangspunten voor het cao-beleid voor 1979 willen de Industriebonden NVV/NKV het financieringsprobleem in de eerste plaats maken tot een onderhandelingskwesitie tussen de betrokken bedrijven en de vakbeweging. Dit vooral omdat er nogal wat verschillen bestaan in de financieel-economische mogelijkheden van de verschillende bedrijven en sectoren (26). In eerste instantie liggen daarin immers mogelijkheden tot financiering van de arbeidstijdverkortende maatregelen, hoewel ook de betrokken werknemers een bijdrage in de kosten zullen leveren. Een model hiervoor is in de volgende paragraaf globaal uitgewerkt.

Vooraf voor de zwakkere sectoren en ondernemingen zal daarnaast het instrument van de tijdelijke loonkostensubsidie noodzakelijk zijn. Deze subsidie van de overheid zou kunnen worden afgebouwd naarmate de maatschappelijke terugverdieneffecten zichtbaar beginnen te worden op de exploitatierekeningen van de sociale-verzekeringsfondsen en bij de rijksoverheid zelf en deze zich vertalen in een gematigder belasting- en premie-ontwikkeling. De ruimte voor deze extra loonkostensubsidies zou in de eerste plaats moeten worden gezocht bij de bestaande middelen. Schieten deze te kort, dan zou desnoods een vergroting van het financieringstekort van de overheid moeten plaatsvinden. Het gaat hierbij immers om een tijdelijke, geen blijvende financieringsoperatie, die bovendien is gericht op beperking van het toekomstige beslag op collectieve uitgaven uit hoofde van toenemende inactiviteit.

Deze gedachte staat haaks op het afbetalingsplan dat de Teldersstichting in de al eerder genoemde nota *Arbeidstijdverkorting op afbetaling* heeft ontwikkeld. Volgens dit plan zou de volledige loonkostenstijging in eerste instantie worden gefinancierd door de overheid, maar uiteindelijk worden betaald door de betrokken werknemers d.m.v. een gefaseerde loonvermindering. De ondernemingen blijven bij deze operatie buiten schot. De overheid incasseert de terugverdieneffecten om deze te kunnen gebruiken voor de verbetering van de werkgelegenheid; op welke manier wordt niet toegelicht.

6. Illustratie van de effecten van arbeidstijdverkorting in een gemiddeld industrieel bedrijf

We bezien de effecten van de invoering van een 35-urige

werkweek in een gemiddeld industrieel bedrijf over drie jaar. Bijzondere aandacht wordt gegeven aan het werkgelegenheidseffect, de kostenontwikkeling en de financieringsaspecten. Natuurlijk is dit niet meer dan een voorbeeld. In werkelijkheid zullen afwijkingen voorkomen van de door ons berekende resultaten, afhankelijk van de specifieke bedrijfs- of bedrijfstaksituatie. We hanteren de volgende algemene veronderstellingen.

- a. De lopende ontwikkeling van de productie, arbeidsproductiviteit en werkgelegenheid bij dit gemiddelde industriële bedrijf zijn als volgt 27):
 - autonome produktiestijging: 5% per jaar;
 - autonome produktiviteitsstijging: 2% per jaar;
 - autonome werkgelegenheidsverandering: - 3% per jaar.

b. De invoering van de arbeidstijdverkorting vindt plaats precies halverwege de periode van drie jaar, en wel voor de volle omvang. (In de praktijk zal een of andere vorm van fasering worden betracht, in samenhang met de toepassing van eventueel noodzakelijke arbeidsmarktinstrumenten op het gebied van om-, her- of bijscholing, bijzondere bemiddelingsactiviteiten e.d.) Het initiële produktievolumeverlies wordt, zo veronderstellen we verder, vrijwel onmiddellijk na de invoering van de arbeidstijdverkorting beperkt door het optreden van een geïnduceerde produktiviteitsstijging die tussen de 30 en 50% daarvan bedraagt. Het resterende deel wordt opgevangen door afremming van het arbeidsplaatsenverlies over de gehele periode en, zo nodig, door het aantrekken van nieuwe arbeidskrachten.

c. De geraamde extra loonkosten zijn een minimumschatting. De eventuele stijging van de overhead- en kapitaalkosten wordt als een p.m.-post in de berekeningen meegenomen.

We stellen de financieringsbijdrage van de werknemers op 0,5% per jaar (verwachte koopkrachtstijging modale werknemer excl. incidenteel in 1979) in elk van de jaren van de periode waarin de operatie plaatsvindt.

d. Als financieringsbron komt verder primair in aanmerking de ruimte die door de lopende produktiviteitsontwikkeling wordt gecreëerd, uitgaande van de veronderstelling dat de loonontwikkeling zich beperkt tot de prijscompensatie. Er zullen echter ook een aantal bedrijven zijn die een deel of zelfs de gehele produktiviteitsstijging nodig hebben voor herstel van de concurrentie- en/of vermogenspositie, omdat anders de continuïteit van de gehele bestaande werkgelegenheid in gevaar zou komen. Ook zou de door ons niet nader geschatte extra overhead- en kapitaalkostenstijging in sommige gevallen beslag kunnen leggen op een deel van de produktiviteitsstijging. We onderscheiden daarom drie mogelijkheden:

- 1. bedrijven waarbij de gehele autonome produktiviteitsstijging over drie jaar beschikbaar is als financieringsbron (type I);

26) De gemiddelde stijging van de arbeidsproductiviteit over 1976-1978 die voor de gehele industrie lag op 6,5% per jaar, varieerde van b.v. 3% per jaar voor de transportmiddelensector tot 9% per jaar voor de olie- en chemische industrie. Ook de gemiddelde arbeidsinkomensquote over die periode vertoonde per sector nogal wat verschillen. Ze lag voor de industrie als geheel op 85%, maar varieerde echter van 75,5% voor de elektronische industrie tot 100% en meer voor de textielindustrie, kleding-, leder- en schoenindustrie.

27) Met deze veronderstellingen is een gemiddelde gekozen tussen de in par. 2 genoemde cijfers voor de industrie in de periode 1974-1978, waarin uiteraard het recessiejaar 1975 grote invloed heeft, en de gegevens zoals die voor de laatste drie jaar uit de CEP kunnen worden berekend. Ter vergelijking:

	1974-1978	1976-1978
	(gemiddelde % per jaar)	
Industrie		
productie	+ 0,75	+ 3,5
arbeidsproductiviteit	+ 4,05	+ 6,5
werkgelegenheid	- 3,3	- 3

2. bedrijven waarbij slechts een deel van de autonome produktiviteitsstijging beschikbaar is, stel dat deel waarmee de produktiviteitsstijging de produktiestijging te boven
boven gaat (type II);
3. bedrijven die uit de lopende produktiviteitsstijging niets kunnen bijdragen aan de financiering (type III).

e. De maatschappelijke terugverdieneffecten treden pas op na de betrokken periode en worden geschat op 50-85% van de extra loonkosten, rekening houdend met de in par. 4.3. gesignaleerde toetredingsreacties.

6.1. Mogelijk arbeidsplaatseneffect

Het mogelijke arbeidsplaatseneffect van de verkorting van de werkweek in het gemiddelde industriële bedrijf laat zich als volgt berekenen:

Jaar 1			
autonome werkgelegenheidsverandering:		- 3 %	
Jaar 2			
autonome werkgelegenheidsverandering:		- 3 %	
werkgelegenheidseffect arbeidstijdverkorting:			
— bij 30% geïnduceerde produktiviteitsstijging	+ 10,2%		
— bij 50% geïnduceerde produktiviteitsstijging			+ 7,6%
Jaar 3			
autonome werkgelegenheidsverandering		- 3 %	
Totale effect over drie jaar:			
— bij 30% geïnduceerde produktiviteitsstijging	+ 1,2%		
— bij 50% geïnduceerde produktiviteitsstijging			- 1,4%

Aangenomen dat de bezetting van de betrokken arbeidsplaatsen geen problemen geeft (zie par. 4.3.) en deze zich uitspreidt over de totale periode van invoering, valt een stabilisering van de werkgelegenheid in deze periode te verwachten (effecten tussen + 1,2% en - 1,4%).

6.2. Kostenaspecten

De mogelijke kostenstijging als gevolg van de arbeidstijdverkorting is gelijk aan de berekende mogelijke werkgelegenheidseffecten, dus 10,2% bij een geïnduceerde produktiviteitsstijging van 30% en 7,6% bij een geïnduceerde produktiviteitsstijging van 50%. De eventuele extra overhead- en kapitaalkosten zijn p.m.

6.3. Financieringsaspecten

Voor de drie typen bedrijven met verschillen in financieel-economische positie, zoals onderscheiden bij de veronderstellingen (I, II, III), doen zich de volgende financieringsmogelijkheden voor (zie tabel 2).

Tabel 2. Financieringsmogelijkheden bij invoering van arbeidstijdverkorting over drie jaar in drie typen industriële bedrijven van verschillende financieel-economische positie

	I	II	III
	(in % van de loonsom)		
Kosten:			
— extra loonkosten afhankelijk van geïnduceerde produktiviteitsstijging	7,6 - 10,2	7,6 - 10,2	7,6 - 10,2
— extra overhead- en kapitaalkosten	p.m.	p.m.	p.m.
Financiering:			
— uit autonome produktiviteitsstijging	$3 \times 5 = 15$	$3 \times 3 = 9$	—
— werknemersbijdragen ...	$3 \times 0,5 = 1,5$	$3 \times 0,5 = 1,5$	$3 \times 0,5 = 1,5$
— restant (loonkostensubsidie)	—	—	6,1 - 8,7
Mogelijke terugverdieneffecten:			
(50-85% van de extra loonkosten)	3,8 - 8,7	3,8 - 8,7	3,8 - 8,7

Voor bedrijf I, dat de gehele autonome produktiviteitsstijging beschikbaar heeft voor de financiering van de kosten, is er geen enkel probleem, tenzij de stijging van de overhead- en kapitaalkosten excessief zou zijn. Strikt genomen is zelfs de werknemersbijdrage niet noodzakelijk. De maatschappelijke terugverdieneffecten worden op den duur gerealiseerd zonder dat de overheid subsidie ter beschikking hoeft te stellen. Hetzelfde geldt voor bedrijf II, zij het dat de marge voor eventuele extra overhead- en kapitaalkostenstijging hier wel erg klein is. De werknemersbijdrage is bij dit bedrijf wel nodig voor financiering van de lopende kosten. Duidelijke financieringsproblemen doen zich voor bij bedrijf III, waar een behoefte aan loonkostensubsidie bestaat van tussen de 6,1% en 8,7% van de loonsom.

De maatschappelijke terugverdieneffecten liggen voor alle drie typen bedrijven, rekening houdend met toetredingsreacties op de arbeidsmarkt, tussen de 3,8 en 8,7% van de loonsom. Het tijdelijke karakter van de loonkostensubsidie voor de bedrijven van type III zou dan gewaarborgd zijn, tenzij een meer dan evenredig deel van de industriële bedrijven tot dit type zou behoren.

7. Conclusies

De belangrijkste conclusies zijn de volgende.

- Het verlangen van de arbeidstijdverkorting tot 35 uur moet worden gezien tegen de achtergrond van de ernstige werkgelegenheidsproblemen die zich vooral in de industriële sectoren voordoen. Zou niet worden ingegrepen, dan blijft de bestaande tendens van een omvangrijk jaarlijks werkgelegenheidsverlies voortbestaan, met alle negatieve maatschappelijke consequenties (waaronder stijging van de collectieve-lastendruk) van dien.

- Algemene arbeidstijdverkorting tot 35 uur per week is een effectief werkgelegenheidsinstrument op voorwaarde dat per bedrijf of bedrijfstak gelegenheid bestaat tot onderhandelingen over de z.g. toepassingsmodaliteiten, waaronder tempo en wijze van invoering, eventueel noodzakelijke aanvullende arbeidsmarktinstrumenten als om-, her- en bijscholing e.d. Mogelijke knelpunten op de arbeidsmarkt voor deze operatie hebben, vooral op lange termijn, minder betekenis dan wel eens wordt voorgesteld.

- De effectiviteit van algemene arbeidstijdverkorting als werkgelegenheidsinstrument zou ook kunnen worden belemmerd wanneer de extra kosten excessief zouden zijn en daarvoor geen goede financieringsregeling gevonden zou kunnen worden. In de eerste plaats kan worden gesteld dat de extra loonkosten op grond van een te verwachten geïnduceerde produktiviteitsstijging lager zullen uitvallen. Verder mag worden verwacht dat een belangrijk deel van de resterende extra loonkosten op den duur kan worden terugverdiend. Een onbekende grootheid vormen de eventuele extra overhead- en kapitaalkosten.

- De financiering van de extra kosten van de arbeidstijdverkorting over een periode van b.v. drie jaar schept, uitgaande van de veronderstellingen en rekening houdend met verschillen in de bijdrage van de ondernemingen uit de lopende produktiviteitsstijging en met een werknemersbijdrage, geen onoverkomelijke problemen. Er dient loonkostensubsidie te worden gegeven aan die bedrijven die nagenoeg niets uit de lopende produktiviteitsstijging kunnen bijdragen; de tijdelijkheid van de subsidies is, vanwege de maatschappelijke terugverdieneffecten op lange termijn, gewaarborgd, tenzij een meer dan evenredig deel van de bedrijven tot die categorie behoort die uit de lopende produktiviteitsstijging niets kunnen bijdragen aan de financiering van de extra kosten.

Dick van der Laan

Enige effecten van arbeidstijdverkorting

PROF. DR. W. DRIEHUIS*
DRS. M. BRUYN-HUNDT*

1. Inleiding

Een verkorting van de arbeidstijd is in Nederland en daarbuiten volop in discussie. Diverse vormen van arbeidstijdverkorting worden in dit verband genoemd, zoals een vermindering van het aantal uren per dag of per week (vrije vrijdagmiddag), vervroegde pensionering, verlenging van de leerplicht en betaald educatief verlof.

De doeleinden die met arbeidstijdverkorting worden nagestreefd zijn uiteenlopend, maar niet bij voorbaat onverenigbaar. Kort samengevat kan men zeggen dat, in willekeurige volgorde, arbeidstijdverkorting wordt nagestreefd om

- de werkloosheid te verminderen;
- de werkgelegenheid te spreiden;
- meer vrije tijd te krijgen in ruil voor inkomen;
- een herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid tussen mannen en vrouwen tot stand te brengen 1).

Hoewel wij niet geheel onverschillig tegenover deze doelstellingen staan en onze eigen voorkeuren hebben, is het niet aan ons die keuze ook voor anderen te maken. Wij zijn echter van mening dat een vermindering van het aantal arbeidsuren per dag een vorm van arbeidstijdverkorting is waarbij in ieder geval alle vier doelstellingen ten volle of ten dele tot hun recht komen. Wij zullen ons daarom in dit artikel uitsluitend met deze vorm van arbeidstijdverkorting bezighouden.

Elke poging om de effecten van arbeidstijdverkorting te berekenen, is een hachelijke aangelegenheid, omdat er hoe dan ook een aantal niet empirisch verifieerbare veronderstellingen moet worden gemaakt. Los daarvan is er de keuze tussen de partiële en de meer integrale benadering. In de laatstgenoemde opzet worden naast de arbeidsmarkteffecten ook b.v. de effecten op bestedingen, productie, betalingsbalans, inflatietempo en overheidsbudget expliciet in de beschouwing betrokken. Wegens het ontbreken van een acceptabel meer-sectorenmodel dat tevens de collectieve sector en zijn financiering de nodige aandacht geeft, hebben wij ons in dit artikel beperkt tot een meer partiële benadering. Dat betekent dat in de eerste plaats de arbeidsmarkteffecten, en in het bijzonder de effecten op de werkgelegenheid, onze aandacht zullen hebben. Een aanduiding van enige implicaties voor de loonvorming, de bestedingen en de overheidsfinanciën e.d. ontbreekt echter niet, maar heeft noodzakelijkerwijs een meer globaal karakter.

De opzet van dit artikel is de volgende. Wij stellen ons voor in twee belangrijke casusposities de arbeidsmarkteffecten van arbeidstijdverkorting te berekenen. Die twee casusposities zijn: het terugbrengen van de arbeidsdag met 1 uur per dag, d.w.z. een verkorting van de werkweek van 40 naar 35 uur, dus met 12,5%, bij achtereenvolgens een evenredige verkorting van de bedrijfstijd en bij handhaving van de bedrijfstijd. De berekeningen geschieden met behulp van een eenvoudig statisch model voor de arbeidsmarkt, in eerste instantie onder de veronderstelling dat aan bepaalde voorwaarden m.b.t. overcapaciteit, werking van de arbeidsmarkt, bestedingen en dergelijke is voldaan. In tweede aanleg worden deze veronderstellingen geamendeerd, zodat er uiteindelijk negen

varianten ontstaan. De grondslagen voor de analytische samenhangen in het model werden gelegd in kritische beschouwingen van Driehuis en Van der Zwan over de voorbereiding van de economische politiek, die eerder in dit blad zijn verschenen 2). De redeneringen zijn ten dele ook terug te vinden in het *Rapport van de Commissie Economische Deskundigen van de SER* van juni 1978 3). Hoewel de empirische vorm van het model dynamisch is, zijn in de te presenteren berekeningen aanpassingsprocessen aan de nieuwe situatie, d.w.z. na arbeidstijdverkorting, buiten beschouwing gelaten 4). De gepresenteerde effecten voor de vraag naar arbeid en de werkloosheid kunnen geacht worden ongeveer halverwege de jaren tachtig bereikt te zijn als de arbeidstijdverkorting op dit moment algemeen en ten volle zou worden doorgevoerd. Volgens prognoses van de WRR zou omstreeks dat tijdstip het tekort aan arbeidsplaatsen het grootst zijn 5). Een en ander betekent dat de effecten op de in 1985 vigerende arbeidsmarktsituatie gesuperponeerd dienen te worden. Zij hebben dus niet betrekking op een mogelijke wijziging in de huidige arbeidsmarktsituatie.

2. Vraag en aanbod op de arbeidsmarkt

2.1. Werkgelegenheid naar sectoren, arbeidsduur en geslacht

Alvorens het model en de modelberekeningen te presenteren en te evalueren lijkt het ons nuttig om een beknopte aanduiding te geven van enige arbeidsmarktaspecten die in het kader van arbeidstijdverkorting van belang zijn. Het gaat hier om een aantal kenmerken aan de vraagzijde en de aanbodzijde van de arbeidsmarkt en de mate van aansluiting tussen beide.

De werkgelegenheid in de verschillende sectoren van het bedrijfsleven kan bij arbeidstijdverkorting beïnvloed worden door de mate waarin de produktiemogelijkheden afhankelijk zijn van de aanwezige hoeveelheid kapitaalgoederen en hun bezettingsgraad. Wij deelden daarom de Nederlandse economie op in drie sectoren: een kapitaalgebruikende sector, een

* Verbonden aan de Universiteit van Amsterdam, vakgroep macro-economie. De auteurs zijn Prof. Dr. C. de Galan, Prof. Dr. G. A. Kessler en Prof. Dr. A. J. Vermaat erkentelijk voor de opmerkingen die zij bij de eerste versie van dit artikel hebben gemaakt. Dit betekent uiteraard niet dat zij enige verantwoordelijkheid dragen voor de inhoud van dit artikel, noch impliceert het dat zij er geheel of gedeeltelijk mee instemmen.

1) Zie voor een uitvoerige behandeling van deze problematiek: M. Bruyn-Hundt, De kostwinner eruit?, *ESB*, 1 november 1978.

2) Deze beschouwingen en de reacties daarop zijn recentelijk in boekvorm bijeengebracht, zie: W. Driehuis en A. v.d. Zwan (red.) *De voorbereiding van het economisch beleid kritisch bezien*, Leiden, 1978.

3) *Rapport van de Commissie Economische Deskundigen van de Sociaal-Economische Raad*, juni 1978.

4) De dynamische versie van het gehanteerde model zal worden gepresenteerd in een bijdrage van W. Driehuis, K. A. Heineken en A. F. de Savornin Lohman aan een bundel die zal verschijnen t.g.v. het 30-jarig jubileum van de Stichting voor Economisch Onderzoek van de Universiteit van Amsterdam.

5) WRR, *Arbeid van nu tot 2000*, Den Haag, 1977, blz. 75.

Tabel 1. Werkgelegenheid in 1977 (x 1.000 manjaren) naar lengte van de werkweek en geslacht

	Mannen				Vrouwen				Totaal	
	minder dan 25 uur		25 uur en meer		minder dan 25 uur		25 uur en meer			
	absoluut	in %	absoluut	in %	absoluut	in %	absoluut	in %	absoluut	in %
Kapitaalgebruikende sector (1)	10	0,6	1.454	87,3	22	1,3	180	10,8	1.666	100
Niet-kapitaalgebruikende sector (2)	16	0,7	1.592	68,5	102	4,4	614	26,4	2.324	100
Overheid (3)	5	0,8	418	62,6	36	5,3	209	31,3	668	100
Totaal	31	0,7	3.464	71,2	160	3,9	1.003	24,2	4.658	100

niet-kapitaalgebruikende sector en de overheid. Onder kapitaalgebruikende sector wordt in dit verband verstaan een sector waarbij het gebruik van kapitaal in de vorm van machines en transportmiddelen (outillage dus, d.w.z. bruto investeringen excl. bedrijfsgebouwen) een essentieel en belangrijk element vormt bij de voortbrenging van goederen en diensten. Deze sector onderscheidt zich van de overige twee sectoren waar de factor arbeid de meest essentiële en belangrijkste produktiefactor vormt. Daarmee is vanzelfsprekend niet gezegd dat in deze sectoren helemaal geen outillage wordt gebruikt, maar wordt beklemtoond dat de hoeveelheid kapitaal (excl. bedrijfsgebouwen) per eenheid arbeid aanzienlijk geringer is dan in de kapitaalgebruikende sector. Alle sectoren gebruiken uiteraard bedrijfsgebouwen.

In de modelberekeningen zijn de industrie, communicatie, opslag, transport en landbouw als de kapitaalgebruikende sector beschouwd (sector 1). Onder sector 2 wordt verstaan de niet-kapitaalgebruikende sector, d.w.z. de rest van de dienstensector en de bouwnijverheid 6). De overheid wordt als sector 3 aangeduid.

Voor 1977 vertoende de werkgelegenheid in deze drie sectoren gesplitst naar geslacht en lengte van de werkweek het volgende beeld (zie tabel 1) 7).

De werkgelegenheid in de kapitaalgebruikende sector bedraagt 36% van de totale werkgelegenheid voor de niet-kapitaalgebruikende sector is dit percentage 50; bij de overheid wordt 14% van de werkgelegenheid gevonden. Een klein deel van de werkende bevolking valt buiten de arbeidstijdverkorting, omdat reeds part-time wordt gewerkt.

Er blijkt een sterke sexescheiding op de arbeidsmarkt te bestaan. Vrouwen vinden werkgelegenheid in andere sectoren van het bedrijfsleven (en andere beroepen) dan mannen π . Bovendien vindt men meer part-time werkers onder vrouwen dan onder mannen 8).

2.2. Het arbeidsaanbod

Voor de vraag naar werk is van belang naast de geregistreerde werklozen rekening te houden met andere werkzoekenden. Een CBS-enquête die in het voorjaar van 1977 9) is gehouden, geeft voor het bedrijfsleven het volgende beeld:

Tabel 2. Beroepsbevolking in het bedrijfsleven, 1977 (x 1.000 personen)

	Werkzame personen	Geregistreerde werklozen	Andere werkzoekenden
Mannen	3.486	141	6
Vrouwen	1.318	70	150

Volgens de uitkomsten van deze enquête zoekt 8,8% van de werkzoekende mannen en 41,2% van de werkzoekende vrouwen een part-time of tijdelijke baan. Voor de werkzame personen bedroegen deze percentages op dat tijdstip resp. 2,4 en 31,7.

In een studie van het CPB naar de ontwikkeling van het trendmatige arbeidsaanbod tussen 1975 en 2000 wordt voor 1985 de volgende prognose gegeven ($\times 1.000$) 10):

Tabel 3. Het trendmatige arbeidsaanbod in 1985

	In personen	In manjaren
Mannen	3.859	3.743
Vrouwen	1.694	1.306

Het CPB heeft wat betreft het percentage part-time werkenden aangenomen dat dit gehandhaafd blijft op het niveau van 1975, d.i. 4% van de mannelijke beroepsbevolking. De WRR schat dit percentage hoger 11). Hoe groot het percentage part-time werkende vrouwen in 1985 zal zijn valt uit de CPB-prognose niet op te maken. Volgens de WRR ligt dit percentage rond de 40.

Een belangrijk aspect van de arbeidstijdverkorting is de *beredheid* om korter te werken. Deze bereidheid hangt af van de mate waarin men daarvoor moet betalen. In de periode 1959-1973 is per jaar gemiddeld $\frac{1}{6}$ deel van de economische groei „opgenomen” voor de verkorting van de werktijd. Uit een onderzoek van het CBS 12) bleek dat de gemiddelde bereidheid om economische groei te besteden aan arbeidstijdverkorting in 1975 tweemaal zo groot was als in de periode 1959-1973. Andere resultaten van dit onderzoek zijn dat $\frac{1}{5}$ deel van de respondenten in het geheel geen arbeidstijdverkorting wilde en dat 66% alleen voorstander was als er niets voor behoefte te worden betaald. Overigens zij opgemerkt dat nooit is onderzocht in hoeverre mannen bereid zijn hun betaalde arbeidstijd te ruilen voor betaalde arbeidstijd van hun vrouwen. Als effect van arbeidstijdverkorting mag immers verwacht worden dat meer vrouwen een kans op de arbeidsmarkt krijgen.

2.3. Aansluiting tussen vraag en aanbod

Het is algemeen bekend dat de huidige onbevredigende werking van de arbeidsmarkt een zelfstandige oorzaak van werkloosheid is. Bij herverdeling van arbeid door arbeidstijdverkorting doen zich vier problemen voor wat betreft de aansluiting tussen vraag en aanbod:

- de aansluiting naar beroep en regio;
- de aansluiting naar opleiding;
- de aansluiting naar volledige of onvolledige werkweek;
- de aansluiting naar mannen- en vrouwenberoepen.

De WRR heeft een prognose gemaakt over het aanbod van en de vraag naar verschillende beroepen. Als deze worden gesommeerd, blijkt dat in 1985 een tekort aan arbeidskrachten wordt verwacht van mannen en vrouwen te zamen ($\times 1.000$) in de volgende beroepen:

6) In feite telt de bouwnijverheid wel degelijk een kapitaalintensieve tak, nl. de weg- en waterbouw. Gebrek aan cijfers maakte dat wij niet in staat waren deze tak bij sector 1 te voegen.

7) Voor de berekening van de verdeling over sectoren, lengte werkweek en geslacht zie appendix 2. De absolute getallen zijn afkomstig uit de *Nationale Rekeningen 1977*, tabel 50.

8) CBS, *Arbeidskrachtentelling 1975*, blz. 23, 92 en 93. Zie ook J. J. Siegers, *Beroepssegregatie tussen mannen en vrouwen in Nederland*, ESB, 28 februari 1979.

9) CBS, *Sociale Maandstatistiek*, mei 1978, blz. 352 en 362.

10) CPB, *Omvang en samenstelling van het trendmatig arbeidsaanbod tussen 1975 en 2000*, Monografie 22, Den Haag, 1978, blz. 61.

11) WRR, op.cit. blz. 76 t/m 78.

12) T. Goedhart, *De keuze tussen inkomen en vrije tijd*, *Sociale Maandstatistiek*, CBS, februari 1977.

<i>sector 1:</i>	
agrarische beroepen, vissers e.d.	3,7
spinners, wevers, breiers, ververs e.d.	6,7
voedings- en genotmiddelenbereiders.	1,7
chauffeurs, matrozen, treinbestuurders e.d.	38,0
overige ambachts- en industrieberoepen.	128,4
totaal.	178,5

<i>sector 2:</i>	
boekhouders, kassiers, lokettisten.	1,0
winkelbedienden en andere verkopers.	75,4
koks, kelners, buffetbedienden.	8,3
huisbewaarders, schoonmaakpersoneel.	30,7
brandweer-, politiepersoneel, bewakers e.d.	6,0
totaal.	121,4

Over de verdeling van vraag en aanbod naar regio in 1985 zijn bij ons weten geen prognoses gemaakt. Voor het vinden van een indicatie van een duidelijk tekort aan arbeidskrachten keken wij naar die gebieden en bedrijfstakken waar over de maanden februari t/m september 1978 het aantal vacatures het aantal werklozen overtrof 14). In Utrecht, Noord-Holland en Zuid-Holland overtroffen de vacatures voor mannen het aantal werklozen in de bouwnijverheid en de metaalindustrie, terwijl dit voor de hout- en meubelindustrie, de leder-, rubber- en plasticindustrie en de levens- en genotmiddelenindustrie in bijna het gehele land het geval was. Voor vrouwen overtrof het aantal vacatures het aantal werklozen alleen in de Randstad in de levens- en genotmiddelenindustrie.

Wat betreft de aansluiting naar opleiding kan worden opgemerkt dat de werkloosheid thans onder de lager opgeleiden procentueel hoger is dan onder de hoger opgeleiden 15). Herverdeling van arbeid zal thans derhalve de gunstigste resultaten boeken onder de laag opgeleiden. Voor zover de werkloosheid onder de laag opgeleiden daardoor onvoldoende bestreden wordt, is het een geruststellende gedachte dat volgens prognoses van de WRR 16) in 1985 een tekort aan lager opgeleiden wordt verwacht. Herverdeling van arbeid kan de situatie van een overschot aan lager opgeleiden naar een situatie met een tekort aan lager opgeleiden dus wat soepeler doen verlopen. Deze bewering kan met de volgende cijfers worden geïllustreerd 17).

Tabel 4. Beroepsbevolking naar opleidingsniveau in 1975 en 1985

	Basis-niveau	Uitgebreid lager niveau	Middelbaar niveau	Semi-hoger niveau	Hoger niveau	Totaal
1975						
Werkzamen	34	40	16	7	3	100
Werkzoekenden	46	37	12	4	1	100
1985						
Vraag	33	41	15	7	3	100
Aanbod	25	42	18	10	5	100

Roulatie van arbeid kan mede zorg dragen voor aansluiting tussen aangeboden en gevraagde lengte van de werkdag. Ploegenarbeid wordt in Nederland betrekkelijk weinig toegepast. In een recent onderzoek 18) is gesuggereerd dat het Nederlandse bedrijfsleven zijn voordeel zou kunnen doen met meer ploegenarbeid, met name door in sterkere mate het twee-ploegensysteem toe te passen. Invoering van het twee-ploegensysteem zou gemakkelijker worden bij verkorting van de werkdag, omdat de werktijden minder in de nacht vallen. De ploegentoeslag behoeft daardoor ook minder hoog te zijn. De bedrijfstijd zou bij het twee-ploegensysteem zelfs met 75%

kunnen worden verlengd (van 8 naar 14 uur per dag). Naast een twee-ploegensysteem van 2 x 7 uur per dag is het denkbaar dat de bedrijfstijd door inschakeling van deeltijdwerkers wordt gebracht op een voor het bedrijf gunstige duur. De diversificatie in arbeidstijden die op deze wijze zou ontstaan, zou het bedrijfsleven de mogelijkheid bieden te komen tot een betere benutting van de kapitaalgeoderenvoorraad en een betere aanpassing van de arbeidsbezetting aan pieken in de productie. De organisatorische problemen zijn oplosbaar, zoals blijkt uit het Franse voorbeeld en de Nederlandse bedrijfstakken waar nu reeds met ploegen en deeltijdwerkers wordt gewerkt.

Concluderend kan gesteld worden dat het realistisch lijkt om aan te nemen dat ook in 1985 nog onevenwichtigheden op de arbeidsmarkt zullen bestaan die verhinderen dat de „in theorie” te berekenen werkloosheidseffecten van arbeidstijdverkorting zich ook in werkelijkheid ten volle zullen manifesteren. In de volgende paragrafen komen wij hierop terug. Voorts is het van belang vast te stellen dat de werkloosheid in 1985 vermoedelijk nog enigszins boven het huidige niveau zal liggen (zie appendix 3) en dat tegen die tijd bij ongewijzigd beleid het kwantitatieve tekort aan arbeidsplaatsen volgens schatting van de WRR het grootst zal zijn. Daarbij valt aan te tekenen dat:

- tekorten aan arbeidskrachten zich meer in de kapitaalgebruikende sector dan in de niet-kapitaalgebruikende sector zullen voordoen;
- deze tekorten zich het meest voordoen in het westen van het land;
- ongeveer 1/5 van het aantal personen dat zich in 1985 op de arbeidsmarkt aanbiedt een deeltijdbaan wil en dat het hier overwegend vrouwen betreft (over het aanbod van deeltijdwerk in 1985 is niets bekend);
- de tekorten aan arbeidskrachten zich meer voordoen in de „mannelijke” dan in de „vrouwelijke” beroepen. Een minder strenge sexescheiding in een aantal beroepen zou derhalve wenselijk zijn.

3. Een eenvoudig arbeidsmarktmodel

Bij het berekenen van de effecten van arbeidstijdverkorting hebben wij gebruik gemaakt van een eenvoudig model voor de arbeidsmarkt. Dit model is tamelijk gedesaggreerd aan de vraagzijde. Daar wordt nl. niet alleen de vraag naar arbeid onderscheiden naar de in paragraaf 2 genoemde drie sectoren, maar ook naar vier soorten arbeid. Aan de aanbodzijde is het model volkomen geaggreerd. Hier openbaart zich het gebrek aan voldoende gedetailleerde kwantitatieve informatie over het feitelijke en potentiële aanbod van arbeid. Hierna volgt een korte beschrijving van de modelvergelijkingen. In appendix 1 wordt een volledig overzicht gegeven. Appendix 2 bevat een beschrijving van de herkomst van de numerieke waarden der parameters.

3.1. De werkgelegenheid in de kapitaalgebruikende sector

In de kapitaalgebruikende sector wordt de groei van de pro-

13) WRR, op.cit., blz. 81, 138, 144. De WRR wijst erop dat het aanbod in personen, de vraag in manjaren luidt. De gepresenteerde cijfers geven dus slechts een indicatie van de problematiek. Voorts maakt de WRR duidelijk dat discrepanties ten tijde van het opstellen van het rapport zichzelf kunnen corrigeren, zodat ook uit dien hoofde de prognose met de nodige reserve dient te worden bekeken.

14) Niet gepubliceerd eigen onderzoek. Bron: CBS, *Sociale Maandstatistiek*, 1978.

15) Ministerie van Sociale Zaken, *Jaarverslag Arbeidsmarkt*, 1978.

16) WRR, op.cit., blz. 75.

17) CBS, *Arbeidskrachtentelling 1975*, blz. 27 en 29; WRR, *Arbeid van nu tot 2000*, Den Haag, 1977, blz. 137.

18) H.J. Nabbe, Ploegenarbeid in de industrie, *ESB*, 22 en 29 november 1978.

duktiecapaciteit allereerst bepaald geacht door de investeringsquote, rekening houdend met de z.g. bedrijfstijd, d.w.z. de tijd gedurende welke de outillage in gebruik is. In continu-bedrijven zal dat 24 uur zijn. In andere bedrijven zal de bedrijfstijd veelal gelijk zijn aan de arbeidstijd. Indien de bedrijfstijd wordt verkort zal er echter niet alleen een capaciteitsverlies optreden bij nieuwe investeringen, maar ook de bestaande kapitaalgoederenvoorraad zal in capaciteit verminderen. Voorts zullen wijzigingen in de economische levensduur van outillage hun invloed op de groei van de produktiecapaciteit in de kapitaalgebruikende sector doen geleiden, en wel in negatieve zin indien de economische levensduur wordt verkort en omgekeerd. Ten slotte wordt de produktiecapaciteit beïnvloed door het optreden van technische slijtage van kapitaalgoederen (negatief) en door z.g. kapitaalvermeerderende technische ontwikkeling (positief). De capaciteitsvergelijking voor de kapitaalgebruikende sector (19) kan dan worden geschreven als:

$$\dot{y}_1^* = \alpha_1 I(d^{\alpha_2}) + \alpha_2 \dot{d} + \alpha_3 \Delta M + \alpha_4 \quad (1)$$

(een punt boven een variabele duidt een procentuele mutatie aan)

waarin:

- y^* = produktiecapaciteit
 I = bruto investeringsquote (outillage)
 d = bedrijfstijd in uren
 ΔM = wijziging economische levensduur van outillage in machine-uren
 $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3$ = coëfficiënten (α_1 is de reciproke van de kapitaalcoëfficiënt)
 α_4 = netto effect van technische slijtage en kapitaalvermeerderende technische ontwikkeling.

De tweede vergelijking voor de kapitaalgebruikende sector is een vergelijking die de trendmatige ontwikkeling van de potentiële werkgelegenheid beschrijft. Dat wil zeggen de groei van de werkgelegenheid die optreedt bij een vol bezette produktiecapaciteit en een bepaald tempo van de in nieuwe kapitaalgoederen belichaamde technische ontwikkeling. Het is evenwel mogelijk dat de potentiële werkgelegenheid minder toeneemt dan met de groei van de produktiecapaciteit en de technische ontwikkeling overeenkomt, nl. als er een verkorting van de economische levensduur van outillage plaatsvindt en/of de arbeidstijd wordt gereduceerd.

$$\dot{L}_1^* = \dot{y}_1^* + \lambda_1 \Delta M - \lambda_2 \dot{h} - \lambda_3 \quad (2)$$

waarin:

- L^* = potentiële werkgelegenheid (manjaren)
 h = arbeidstijd in uren
 λ_1, λ_2 = coëfficiënten
 λ_3 = in nieuwe kapitaalgoederen belichaamde arbeidsvermeerderende technische ontwikkeling

Met betrekking tot de determinanten van wijzigingen in de economische levensduur van outillage is verondersteld dat ondernemers tot vervanging overgaan, indien zij met nieuw aan te schaffen outillage meer winst verwachten te maken dan met de in gebruik zijnde outillage (20). Het is niet noodzakelijk met de vervanging te wachten, totdat er in het geheel niets meer met de bestaande kapitaalgoederen wordt verdiend. Deze situatie zou actueel zijn indien ondernemers bij een gegeven prijs elke gewenste hoeveelheid zouden kunnen afzetten (21). Dit lijkt evenwel geen realistische voorstelling van zaken. Veelal kunnen de afzetmogelijkheden alleen worden vergroot indien het produkt tegen een lagere prijs wordt aangeboden. In deze situatie zal de ondernemer de variabele (zeg arbeids-) kosten per eenheid produkt op bestaande outillage vergelijken met de gemiddelde totale kosten (d.w.z. de som van arbeids- en kapitaalkosten) per eenheid produkt op de nieuwste outillage. Zijn de laatste lager dan de arbeidskosten op de

oudste outillage, dan gaat hij tot vervanging over en er treedt een „verjonging” op van de kapitaalgoederenvoorraad. Geformaliseerd ziet de vergelijking die de wijzigingen in de economische levensduur, uitgedrukt in machine-uren, weergeeft er als volgt uit (22):

$$\Delta M = -\beta_1 (\dot{p}_1 - \dot{p}_k) - \alpha_2 \dot{d} + \lambda_2 \dot{h} + \beta_2 \quad (3)$$

waarin:

- p_1 = de loonsom per werknemer
 p_k = de kosten per eenheid kapitaal
 $\beta_1, \beta_2, \alpha_2, \lambda_2$ = coëfficiënten.

Voorts geldt dat fluctuaties in de bezettingsgraad van arbeid (L/L^*) samenhangen met fluctuaties in de bezettingsgraad van de produktiecapaciteit (y/y^*) — $\dot{L}_1 = \dot{L}_1^* + \gamma(\dot{y}_1 - \dot{y}_1^*)$ — waarin \dot{y} de mutatie in de feitelijke produktie weergeeft.

De bedoelde samenhang is echter niet in deze vorm in het model opgenomen, maar in een gedesagreerde versie. In deze versie worden vier soorten werkgelegenheid onderscheiden, nl. (de eerste index geeft de sector en de tweede het type arbeid weer):

- de werkgelegenheid van mannen met een volledige werkweek (L_{11});
- de werkgelegenheid van mannen met een gedeeltelijke werkweek (L_{12});
- de werkgelegenheid van vrouwen met een volledige werkweek (L_{13});
- de werkgelegenheid van vrouwen met een gedeeltelijke werkweek (L_{14});

zodat, in plaats van met de vergelijking die hierboven in de tekst wordt genoemd, met de volgende specificaties is gewerkt:

$$\dot{L}_{11} = \dot{L}_1^* + \gamma_1 (\dot{y}_1 - \dot{y}_1^*) \quad (4)$$

$$\dot{L}_{12} = \dot{L}_1^* + \gamma_2 (\dot{y}_1 - \dot{y}_1^*) \quad (5)$$

$$\dot{L}_{13} = \dot{L}_1^* + \gamma_3 (\dot{y}_1 - \dot{y}_1^*) \quad (6)$$

19) De Ridder heeft laten zien hoe deze vergelijking kan worden afgeleid uit een jaargangenmodel met vaste technische coëfficiënten onder de veronderstelling dat de groei voert van de bruto investeringen constant is. Vergelijking (1) kan dus met enige goede wil worden opgevat als een gelineariseerde versie van een z.g. clay-clay jaargangenmodel (P. de Ridder, *Een jaargangenmodel met vaste technische coëfficiënten en in kapitaal geïncorporeerde arbeidsbesparende technische vooruitgang*, CPB, Occasional Paper no. 14, 1977). De vergelijking is in essentie ook te vinden bij M. Kalecki, *Selected essays on the economic growth of the socialist and the mixed economy*, Cambridge, 1972.

20) Voor een discussie over deze vervangingsconditie zie: F. A. G. den Butter, *De optimale economische levensduur van kapitaalgoederen in een jaargangenmodel met een vaste technische coëfficiënt*, *Maandschrift Economie*, 1976 en W. Driehuis, *An analysis of the impact of demand and cost factors on employment*, *De Economist*, 1979, no. 2.

21) Deze „scrapping”-conditie komt voor in het z.g. Vintaf-II model van het CPB. Zie b.v. H. den Hartog en J. Weitenberg, *Econometrische modellen en economische politiek*, in: W. Driehuis en A. v.d. Zwan (red.), *De voorbereiding van het economisch beleid kritisch bezien*, Leiden, 1978.

22) Vergelijking (3) is in feite enigszins gecompliceerder dan hier is weergegeven, nl.

$$\Delta M = \frac{1}{1 + \rho} \left[\frac{-(\dot{p}_1 - \dot{p}_k) - \phi_1 \dot{d} + \phi_2 \dot{h}}{\mu} + 1 \right]$$

waarin μ het tempo van belichaamde arbeidsvermeerderende technische ontwikkeling is en ρ de verhouding tussen de arbeidskosten per eenheid produkt en de kapitaalkosten per eenheid produkt op de nieuwste outillage. In het model in de appendix geldt dat

$$\beta_1 = \frac{1}{(1 + \rho)\mu}, \beta_2 = \frac{\phi_1}{(1 + \rho)\mu}, \beta_3 = \frac{\phi_2}{(1 + \rho)\mu},$$

waarbij β_2 en β_3 ook nog gecorrigeerd zijn voor de invloed van thans reeds part-time werkenden.

$$\dot{L}_{14} = \dot{L}_1^* + \gamma_4(\dot{y}_1 - \dot{y}_1^*) \quad (7)$$

Hierin zijn de γ_i verondersteld verschillend te zijn. Er lijken nl. genoeg aanwijzingen voorhanden om er vanuit te gaan dat de part-time werkenden een grotere ontslagkans hebben dan degenen die een volledige dagtaak hebben. Voorts blijken vrouwen makkelijker ontslagen te worden dan mannen (23). Voor alle groepen geldt dat de elasticiteit tussen fluctuaties in de bezettingsgraad van arbeid ($\dot{L} - \dot{L}^*$) en de bezettingsgraad van de produktiecapaciteit ($\dot{y} - \dot{y}^*$) kleiner is dan één. De reden hiervan is dat bedrijven een interne arbeidsreserve aanhouden, omdat b.v. (24)

- altijd een zekere hoeveelheid arbeid noodzakelijk is voor toezicht, administratieve functies e.d.;
- contractuele verplichtingen zich tegen ontslag verzetten;
- het ontslaan van mensen en het later weer aantrekken ervan een kostbare aangelegenheid is;
- de kans bestaat dat aanwezige bekwaamheden na ontslag niet meer in dezelfde mate kunnen worden aangetrokken.

Voor de kapitaalgebruikende sector kan worden vastgesteld dat fluctuaties in de bezettingsgraad van het productiepotentieel voor ongeveer de helft worden gereflecteerd in fluctuaties in de bezettingsgraad van arbeid (25).

Samenvoeging van de vergelijkingen (4) - (7) geeft een definitievergelijking voor de totale veranderingen in de werkgelegenheid in sector 1:

$$\dot{L}_1 = \epsilon_1 \dot{L}_{11} + \epsilon_2 \dot{L}_{12} + \epsilon_3 \dot{L}_{13} + \epsilon_4 \dot{L}_{14} \quad (\sum \epsilon_{1i} = 1) \quad (8)$$

3.2. De werkgelegenheid in de niet-kapitaalgebruikende sector

In deze sector is er sprake van produktiecapaciteit in de zin van arbeidscapaciteit, d.w.z. het aantal personen dat in deze sector werkzaam zou zijn in een situatie van „normale” werkloosheid en een gestadig groeiende afzet (26); in een min of meer normale conjuncturele situatie derhalve. Onder deze omstandigheden laat de verandering in de produktiecapaciteit zich voor sector 2 schrijven als:

$$\dot{y}_2^* = \dot{N}_2 + \delta_1 \dot{d} \quad (9)$$

waarin N_2 = het aantal personen dat werkzaam kan zijn in sector 2.

De vergelijking voor de hoeveelheid arbeidsplaatsen luidt:

$$\dot{L}_2^* = \dot{y}_2^* - \delta_2 \dot{h} - \delta_3 \quad (10)$$

waarin δ_3 het effect van de arbeidsvermeerderende technische ontwikkeling weergeeft (27). De bijbehorende werkgelegenheidsvergelijkingen zijn te schrijven als:

$$\dot{L}_{21} = \dot{L}_2^* + \gamma_5(\dot{y}_2 - \dot{y}_2^*) \quad (11)$$

$$\dot{L}_{22} = \dot{L}_2^* + \gamma_6(\dot{y}_2 - \dot{y}_2^*) \quad (12)$$

$$\dot{L}_{23} = \dot{L}_2^* + \gamma_7(\dot{y}_2 - \dot{y}_2^*) \quad (13)$$

$$\dot{L}_{24} = \dot{L}_2^* + \gamma_8(\dot{y}_2 - \dot{y}_2^*) \quad (14)$$

$$\dot{L}_2 = \epsilon_5 \dot{L}_{21} + \epsilon_6 \dot{L}_{22} + \epsilon_7 \dot{L}_{23} + \epsilon_8 \dot{L}_{24} \quad (\sum \epsilon_{2i} = 1) \quad (15)$$

Het zal duidelijk zijn dat de introductie van een capaciteits- en arbeidsplaatsenvergelijking voor de niet-kapitaalgebruikende sector geen ander doel heeft dan om aan te geven dat zich ook hier het verschijnsel van een interne arbeidsreserve kan voordoen. Omdat outillage een veel geringere rol speelt, zal de elasticiteit tussen de bezettingsgraad van arbeid en die van de produktiecapaciteit hier groter zijn dan in de kapitaalgebruikende sector. Maar omdat ook in sector 2 een deel van de arbeid als „quasi-vaste” produktiefactor moet worden beschouwd, is de elasticiteit kleiner dan 1 voor elke onderscheiden groep werknemers, met de nodige diversificatie afhankelijk van het man/vrouw zijn en het al dan niet part-time werken.

Samenvattend kan dus worden gesteld dat de werkgelegenheid in sector 2 hoofdzakelijk wordt bepaald door de productieomvang, de arbeidsvermeerderende technische ontwikkeling en de arbeidstijd, terwijl in sector 1 de werkgelegenheid afhangt van de investeringsquote, productieomvang, wijzigingen in de economische levensduur van outillage, de bedrijfstijd, de arbeidstijd en de kapitaalvermeerderende en arbeidsvermeerderende technische ontwikkeling. Voor beide sectoren geldt dat er sprake is van complementaire produktieverhoudingen. Van substitutie tussen arbeid en kapitaal is geen sprake. In de kapitaalgebruikende sector vormt kapitaal de limiterende produktiefactor en wordt aangenomen dat de factor arbeid geen belemmering vormt in het productieproces. In de niet-kapitaalgebruikende sector is precies het omgekeerde van toepassing. Daar vormt arbeid de limiterende factor en is verondersteld dat de outillage geen „bottle-neck” vormt. Omdat de problematiek van de arbeidstijdverkortening wordt bezien in een situatie van een structureel tekort aan arbeidsplaatsen, betekent dit dus niet dat de hoeveelheid arbeid, maar de hoedanigheid van de arbeid een belemmerende factor zal kunnen zijn. Aangenomen is dat bedrijfsgebouwen in geen van de sectoren een „constraint” vormen.

3.3. De werkgelegenheid bij de overheid

Wij hebben aangenomen dat deze sector analoog aan de niet-kapitaalgebruikende sector kan worden behandeld. Met dien verstande, dat eventueel optredende kosteneffecten van arbeidstijdverkortening hier niet door prijsaanpassingen, maar door wijzigingen in de belastingen en de premies voor de sociale verzekering moeten worden opgevangen (bij een gegeven tekort op de overheidsrekening). Omdat de werkgelegenheidsvergelijkingen voor de overheidssector identiek zijn aan die in sector 2, worden ze hier niet herhaald (zie appendix I). Er kan worden aangetekend dat de interne arbeidsreserve in de overheidssector vanwege de beperktere ontslagmogelijkheden wel eens groter zou kunnen zijn dan bij de niet-kapitaalgebruikende sector. In onze berekeningen zijn wij echter niet van een verschil tussen beide sectoren uitgegaan, omdat we geen idee hebben van de omvang van dat verschil.

3.4. Het aanbod van arbeid

Om enig inzicht te krijgen in de effecten van arbeidstijdverkortening op de werkloosheid in het midden van

23) Zie: A. Vissers, E. Koopmans, F. Valkenburg en J. van Wezel, Sociale ongelijkheid op de arbeidsmarkt, *Sociologische Gids*, 1977, no. 1-2; M. A. Ferber en H. M. Lowry, Women: the new reserve army of the unemployed, in: M. Blaxall en B. Reagan (eds.), *Women and the workplace*, University of Chicago Press, 1976; G. G. Cain, *Married women in the labor force*, University of Chicago Press, 1966 en Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Vakcentrales, *Dat schort er aan*.

24) Dit effect van de interne arbeidsreserve is ook te vinden in het model Vintaf-II.

25) Zie b.v. W. Oi, Labour as a quasi-fixed factor, *Journal of Political Economy*, 1962, blz. 538-555.

26) Omdat we te maken hebben met een situatie van werkloosheid en er dus in beginsel geen kwantitatief tekort aan arbeid is, wordt onder normaal mede begrepen dat de vereiste hoedanigheden van de factor arbeid geen belemmering vormen in het productieproces.

27) Uiteraard gaat het hier om niet-belichaamde technische vooruitgang.

de jaren tachtig is het noodzakelijk mede de effecten op het aanbod van arbeid in beschouwing te nemen. Dit is gebeurd op een simpele manier, nl. door te veronderstellen dat de door arbeidstijdverkorting in eerste instantie gegenereerde werkgelegenheidseffecten ten dele teniet worden gedaan door additioneel arbeidsaanbod. Er is dus sprake van een omgekeerd „discouraged worker”-effect, hetgeen niet irrealistisch is, omdat zovelen ervan blijk hebben gegeven tot de arbeidsmarkt te willen toetreden 28). In het model is opgenomen:

$$\Delta N = \omega(\Delta L_b + \Delta L_3) \quad 0 < \omega < 1 \quad (16)$$

waarin:

- N = aanbod van arbeid
 L_b = werkgelegenheid in bedrijven ($L_1 + L_2$)
 L_3 = werkgelegenheid bij de overheid.

3.5. De werking van de arbeidsmarkt

Met de in paragraaf 2 geschetste problematiek m.b.t. de huidige werking van de arbeidsmarkt is in het model slechts op een zeer globale manier rekening gehouden. Verondersteld is dat de door arbeidstijdverkorting ontstane werkgelegenheids- en arbeidsaanbodeffecten in variabele mate in de werkloosheid zullen doorwerken. De meest optimistische werkwijze is om aan te nemen dat omstreeks 1985 de werking van de arbeidsmarkt niet *additioneel* door de arbeidstijdverkorting wordt beïnvloed. Additioneel, omdat het verband tussen werkloosheid en openstaande aanvragen reeds sedert 1967 in ongunstige zin is gewijzigd 29). Een alternatieve veronderstelling is dat door de arbeidstijdverkorting de z.g. U(nemployment)-V(acancies)-relatie wederom enigszins in ongunstige zin verschuift. Met andere woorden, de door arbeidstijdverkorting ontstane vacatures resulteren in een verhoudingsgewijs hoger werkloosheidsniveau dan zonder arbeidstijdverkorting het geval zou zijn geweest.

$$\Delta U = \xi [\Delta N - (\Delta L_b + \Delta L_3)] \quad 0 < \xi \leq 1 \quad (17)$$

4. De arbeidsmarkteffecten van arbeidstijdverkorting

4.1. Algemeen

Het in de vorige paragraaf beschreven en in appendix I in detail gepresenteerde arbeidsmarktmodel is gebruikt om onder een aantal veronderstellingen de arbeidsmarkteffecten van arbeidstijdverkorting te berekenen. De wijzigingen in de veronderstellingen krijgen vorm door alternatieve waarden voor de exogene variabelen van het model te kiezen, dan wel door bepaalde parameters, waarvan de uitgangswaarden ook in appendix I vermeld staan, te laten variëren. De resulterende variaties kunnen vervolgens worden gesuperponeerd op de in 1985 vigerende arbeidsmarktsituatie zonder arbeidstijdverkorting, die in appendix 3 globaal wordt aangegeven.

Om alvast enig inzicht te geven in de veronderstellingen die aan de verschillende berekeningen ten grondslag liggen, zetten wij nu eerst globaal uiteen om welke casusposities het gaat. In eerste instantie zijn twee casusposities te onderscheiden, nl. een verkorting van de werktijd met 12,5%, al dan niet bij een evenredige aanpassing van de bedrijfstijd in de kapitaalgebruikende sector. Bij deze berekeningen wordt achterenvolgens verondersteld dat:

28) Een behandeling van het „discouraged worker”-effect is b.v. te vinden in: J.D. Byers, The supply of labour, in: D. Heathfield (ed.), *Topics in applied macro-economics*, The Macmillan Press Ltd, 1976 en J. Mincer, Labor-force participation and unemployment: a review of recent evidence, in: J.F. Burton, et al. (eds.) *Readings in labor market analysis*, Holt, Rinehart and Winston Inc. 1971.

29) Voor een behandeling van de verschuivingen in de UV-relatie, zie: S.K. Kuipers en F.H. Buddenberg, Unemployment on account of market imperfection in the Netherlands, *De Economist*, 1978, blz. 390-412 en W. Driehuis, Labour market imbalances and structural unemployment, *Kyklos*, 1978, no. 4, blz. 638-661.

Ministerie van Defensie

Directoraat-Generaal van het Rijksloodswezen

Het Rijksloodswezen heeft tot taak het beloodsen van zeeschepen, het markeren van scheepvaartroutes en obstakels, de zorg voor de kustverlichting, kustwacht en het instandhouden van walradarinstallaties voor de scheepvaartbegeleiding.

Bij het Directoraat-Generaal ter standplaats 's-Gravenhage is bij de Afdeling Financiën en Economie plaatsingsmogelijkheid voor een jong universitair geschoolde bedrijfseconoom, die bestemd is voor de functie van

hoofd bureau economische plannen (mnl./vrl.)

Het bureau heeft als doelstelling het signaleren, analyseren en formuleren van beleidsproblemen van bedrijfseconomische aard, het ontwikkelen en formuleren van maatregelen ter bijsturing van dit beleid en het verzorgen van de hiervoor relevante informatie.

Aanstelling in de functie zal geschieden in de rang van Referendaris II, met een bezoldiging, afhankelijk van leeftijd en ervaring, van max. f 4335,- bruto per maand.

Sollicitaties dienen binnen 14 dagen te worden ingediend bij de Directeur-Generaal van het Rijksloodswezen, Vuurtorenweg 37, 2583 XL 's-Gravenhage.

Kandidaten dienen bereid te zijn een psychotechnisch onderzoek te ondergaan.

- er in de kapitaalgebruikende sector voldoende overcapaciteit bestaat (d.w.z. minstens 12,5%);
- er in de niet-kapitaalgebruikende sector voldoende arbeidscapaciteit in de vereiste hoedanigheden voorhanden is;
- de productieomvang in alle sectoren constant blijft (er is geen kringloopproblematiek);
- de mutatie in de loonsom per werknemer gelijk is aan de mutatie in kosten per eenheid kapitaal;
- de investeringsquote in de kapitaalgebruikende sector constant is;
- als de *bedrijfstijd wordt gehandhaafd*, de resulterende roulatie van arbeid, overal in de kapitaalgebruikende sector zal plaatsvinden;
- de productiviteit per *manuur* constant blijft (30).

Een essentieel uitgangspunt bij elke berekening over de effecten van arbeidstijdverkorting is of, en zo ja, in welke mate, in de kapitaalgebruikende sector onderbezetting van de productiecapaciteit bestaat. Indien er n.l. sprake is van volledige bezetting zal een verkorting van de arbeidstijd bij evenredige verkorting van de bedrijfstijd in deze sector tot gevolg hebben dat niet alleen de productiecapaciteit vermindert; ook de productie zal noodgedwongen een teruggang te zien geven en de werkgelegenheid gemeten in manjaren zal niet veranderen, behalve die in de continubedrijven. Twee waarschijnlijke uitzonderingen zijn: de agrarische productie, die vanwege haar afhankelijkheid van de natuur niet noemenswaardig in omvang zal teruglopen en de buitenlandse vraag, die zich vermoedelijk evenmin zal wijzigen. Per saldo kan er dus ook in een situatie van volledige bezetting enige uitbreiding van de werkgelegenheid optreden, mits de productiecapaciteit kan en zal worden vergroot.

In een situatie van volledige bezetting ligt het voor de hand dat het deel van de productie van de niet-kapitaalgebruikende sector dat samenhangt met de productie in de kapitaalgebruikende sector, b.v. de commerciële dienstverlening, ook in omvang daalt. Een ander deel van de productie van de niet-kapitaalgebruikende sector zal echter geen teruggang in de afzet te zien geven. Hierbij valt te denken aan de gezondheidssector, recreatieve diensten, e.d. De activiteiten van de overheid kunnen eveneens geacht worden in omvang gelijk te blijven.

Analoog aan deze beperkende omstandigheden in de kapitaalgebruikende sector is de situatie in bepaalde delen van de niet-kapitaalgebruikende sector waarin arbeid van de vereiste hoedanigheid ontbreekt om bij arbeidstijdverkorting het productievolume in stand te houden. Knelpunten in deze sector zullen er dan de oorzaak van kunnen zijn dat ook bepaalde productieactiviteiten van de kapitaalgebruikende sector in negatieve zin worden beïnvloed.

In beide bovenstaande gevallen is er dus sprake van complementariteit tussen de beide sectoren van het bedrijfsleven. De ene sector kan niet ten volle produceren zonder de andere, en omgekeerd. Wij hebben in sommige varianten aangenomen dat er ten dele „constraints” vanwege knelpunten in productie- of arbeidscapaciteit kunnen optreden en dat er afhankelijkheid tussen beide sectoren bestaat, en wel zodanig dat de afhankelijkheid van de niet-kapitaalgebruikende sector van de kapitaalgebruikende sector groter is dan andersom.

4.2. De invoering van een 35-urige werkweek met evenredige verkorting van de bedrijfstijd

De effecten van deze gebeurtenis op de werkgelegenheid staan vermeld in de kolommen 1 t/m 3 van tabel 5. In de kop van elke kolom zijn de gehanteerde veronderstellingen te vinden in numerieke termen.

Variant 1: alle veronderstellingen van par. 4.1

In de kapitaalgebruikende sector (sector 1) treedt een verkorting op van de economische gebruiksduur van outillage,

ge, omdat de stijging van de loonkosten per eenheid produkt de toeneming van de kapitaalkosten per eenheid produkt overtreft (31). Het verschil vloeit voort uit het feit dat de kapitaalproductiviteit per saldó minder afneemt dan de arbeidsproductiviteit, omdat in de continubedrijven de productiviteit van kapitaal door arbeidstijdverkorting niet wordt aangetast. Het negatieve effect van de verkorting van de economische gebruiksduur van outillage op de productiecapaciteit komt bij de negatieve invloed die een verkorting van de bedrijfstijd heeft op de productiecapaciteit in niet continuwerende bedrijven. Ook de hoeveelheid arbeidsplaatsen wordt in deze casus in sector 1 negatief door de arbeidstijdverkorting beïnvloed, omdat het positieve effect uit hoofde van de verandering in de arbeidsproductiviteit net wordt overgecompenseerd door het genoemde negatieve capaciteits- en rationalisatie-effect. Op zich zelf drukt het verlies aan arbeidsplaatsen de werkgelegenheid, maar omdat de bezettingsgraad van het productieapparaat stijgt — de productie blijft gelijk en de capaciteit wordt gereduceerd — ontstaat er per saldo een positief werkgelegenheidseffect.

De *intensiteit* van de werkgelegenheidsreactie hangt in belangrijke mate af van de omvang van de interne arbeidsreserve in de bedrijven. Bij de in het model gehanteerde waarden van de elasticiteitscoëfficiënten blijkt in sector 1 een vermindering van de arbeidsproductiviteit op te treden ten bedrage van 4,5%. Dit percentage is geringer dan de vermindering van de potentiële arbeidsproductiviteit die ruim 11% bedraagt en die bij de berekening van het effect op de economische levensduur van outillage in aanmerking is genomen. Zou, zoals door Van Schaik herhaaldelijk is bepleit (32), in de vervangingsconditie ook met de bezettingsgraad rekening worden gehouden, dan hoeft de eerder getrokken conclusie met betrekking tot de verkorting van de economische levensduur wellicht niet negatief uit te vallen. Ja, indien de loonsom per werknemer sterker zou verminderen dan de kapitaalkosten (waarover straks meer), zou zelfs van een verlenging van de economische levensduur sprake kunnen zijn! Vooralsnog lijkt het mogelijk dat, onder de veronderstelde omstandigheden, een *initieel* werkgelegenheidseffect van ruim 65.000 manjaren in sector 1 zal optreden, aangenomen dat de overcapaciteit in de uitgangssituatie overal groot genoeg was.

In de niet-kapitaalgebruikende sector (sector 2) en bij de overheid (sector 3) ligt de zaak simpeler. Rekening houdende met continuerende arbeid, het bestaande aantal part-time werkers die geen arbeidstijdverkorting krijgen en het geringere arbeidsproductiviteitseffect van de interne arbeidsreserve, resulteert de veronderstelde arbeidstijdverkorting in een groei van de werkgelegenheid in sector 2 met circa 190.000 manjaren en, indien de arbeidstijdverkorting ook voor de overheidssector zou gelden, een toename van de werkgelegenheid met bijna 58.000 manjaren aldaar.

Variant 2: alle veronderstellingen, behalve voldoende overcapaciteit in de kapitaalgebruikende sector

Het werkgelegenheidseffect in sector 1 is nu vanzelfsprekend veel geringer, nl. 26.000 manjaren, omdat verondersteld is dat de positieve invloed van de verhoogde bezettingsgraad slechts in de helft van de bedrijfstak werkzaam is. In de andere helft van sector 1 zou niet voldoende capaciteitsruimte aanwe-

30) Het is uiteraard zeer wel mogelijk dat op korte termijn de productie per manuur tijdelijk stijgt. Het is evenzeer denkbaar dat het ziekteverzuim vermindert. Een en ander betekent een verlichting van de financieringsproblematiek. Een stijging van de productie per manuur betekent echter ook een geringer werkgelegenheidseffect.

31) Het is wellicht nuttig te beklemtonen dat in de uitkomsten van tabel 5 dus steeds mede een effect van een wijziging in de economische levensduur van kapitaalgoederen is begrepen. Dit effect vloeit in de berekeningen uitsluitend voort uit wijzigingen die in de arbeids- en/of kapitaalproductiviteit optreden t.g.v. een verkorting van de arbeidsduur en/of bedrijfstijd. De nominale loon- en kapitaalkosten hebben geen invloed ($p_2 = p_k$). Zie ook par. 5.

32) Zie A. B. T. M. van Schaik, Is er een direct verband tussen economische veroudering en bezettingsgraadverliezen?, *ESB*, 17 november 1976.

Tabel 5. Effecten van arbeidstijdverkorting onder diverse veronderstellingen a)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
	$\dot{h} = -0,125$ $\dot{d} = -0,125$ $\dot{y}_1 = 0$ $\dot{y}_2 = 0$	$\dot{h} = -0,125$ $\dot{d} = -0,125$ $\dot{y}_1 = -0,062$ $\dot{y}_2 = -0,031$	$\dot{h} = -0,125$ $\dot{d} = -0,125$ $\dot{y}_1 = -0,019$ $\dot{y}_2 = -0,057$	$\dot{h} = -0,125$ $\dot{d} = 0$ $\dot{y}_1 = 0$ $\dot{y}_2 = 0$	$\dot{h} = -0,125$ $\dot{d} = -0,063$ $\dot{y}_1 = 0$ $\dot{y}_2 = 0$	$\dot{h} = -0,125$ $\dot{d} = 0$ $\dot{y}_1 = -0,038$ $\dot{y}_2 = -0,019$	$\dot{h} = -0,125$ $\dot{d} = 0$ $\dot{y}_1 = -0,0,19$ $\dot{y}_2 = -0,057$	$\dot{h} = -0,125$ $\dot{d} = -0,063$ $\dot{y}_1 = -0,053$ $\dot{y}_2 = -0,026$	$\dot{h} = -0,125$ $\dot{d} = -0,063$ $\dot{y}_1 = -0,019$ $\dot{y}_2 = -0,057$
<i>Kapitaalgebruikende sector</i>				perunen					
productiecapaciteit	-0,124	-0,124	-0,124	-0,076	-0,103	-0,076	-0,076	-0,103	-0,103
arbeidsplaatsen	-0,010	-0,010	-0,010	0,009	-0,003	0,009	0,009	-0,003	-0,003
potentiële arbeidsproductiviteit	-0,114	-0,114	-0,114	-0,085	-0,100	-0,085	-0,085	-0,100	-0,100
werkgelegenheid	0,045	0,017	0,036	0,042	0,042	0,026	0,034	0,020	0,036
arbeidsproductiviteit	-0,045	-0,079	-0,055	-0,042	-0,042	-0,064	-0,053	-0,072	-0,055
<i>Niet-kapitaalgebruikende sector</i>									
werkgelegenheid	0,078	0,058	0,041	0,078	0,078	0,066	0,041	0,062	0,041
arbeidsproductiviteit	-0,078	-0,089	-0,098	-0,078	-0,078	-0,085	-0,098	-0,088	-0,098
<i>Bedrijven</i>									
werkgelegenheid	0,065	0,042	0,039	0,064	0,064	0,051	0,038	0,046	0,039
arbeidsproductiviteit	-0,065	-0,086	-0,082	-0,064	-0,064	-0,077	-0,081	-0,082	-0,082
<i>Overheid</i>									
werkgelegenheid	0,072	0,072	0,072	0,072	0,072	0,072	0,072	0,072	0,072
Werkgelegenheid bedrijven	261	169	156	256	256	203	153	184	156
Werkgelegenheid overheid	58	58	58	58	58	58	58	58	58
<i>Werklozen (excl. a.t.v. overheid)</i>									
$\omega = 0,5; \xi = 1$	-130	-84	-78	-128	-128	-101	-76	-92	-78
$\omega = 0,5; \xi = 0,75$	-98	-63	-59	-96	-96	-76	-57	-69	-59
$\omega = 0,5; \xi = 0,50$	-65	-42	-39	-64	-64	-50	-38	-46	-38
<i>Werklozen (incl. a.t.v. overheid)</i>									
$\omega = 0,5; \xi = 1$	-159	-113	-107	-157	-157	-130	-105	-121	-107
$\omega = 0,5; \xi = 0,75$	-119	-85	-80	-118	-118	-98	-79	-91	-80
$\omega = 0,5; \xi = 0,50$	-79	-56	-53	-78	-78	-65	-52	-60	-53

a) Steeds geldt: $\dot{p}_1 = \dot{p}_k$ en $L_1 = 1.500$, $L_2 = 2.480$ en $L_3 = 700$ (excl. militairen) (x 1.000 manjaren), $\dot{N}_2 = 0$, $\dot{N}_1 = 0$, $l = 0,20$, $\dot{y}_3 = 0$ en $\dot{d} = -0,125$ in de sectoren 2 en 3.

zig zijn, zodat de arbeidstijdverkorting hier leidt tot een geringere groei van de productie en dus tot een geringere toename van de werkgelegenheid. Deze ontwikkeling laat, zo is verondersteld, de afzet van sector 2 evenmin ongemoeid vanwege de veronderstelde complementariteit. Indien dit negatieve productie-effect voor de helft in de niet-kapitaalgebruikende sector zou optreden, resteert een werkgelegenheids-groei aldaar van circa 140.000 manjaren.

Variante 3: alle veronderstellingen, behalve voldoende arbeids-capaciteit in de niet-kapitaalgebruikende sector

In deze variante is het ontbreken van gekwalificeerde arbeid (de hoeveelheid arbeid is, vanwege het structurele tekort aan arbeidsplaatsen in de economie, per definitie geen probleem 33)) in de helft van sector 2 er de oorzaak van dat daar het productievolume in benedenwaartse richting moet worden aangepast. Het resterende werkgelegenheidseffect is nu 100.000 manjaren. Vanwege de complementariteitsveronderstelling in omgekeerde richting valt nu ook de productie in sector 1 niet meer volledig te handhaven. Verondersteld is, dat het negatieve productie-effect in sector 2 voor een derde deel doorwerkt in sector 1. Het werkgelegenheidseffect bedraagt hier dan 54.000 manjaren.

4.3 De invoering van een 35-urige werkweek met handhaving van de bedrijfstijd in de kapitaalgebruikende sector

De effecten van deze gebeurtenis op de werkgelegenheid staan vermeld in de kolommen (4) t/m (9) van tabel 5. De handhaving van de bedrijfstijd is in verband met het vermijden van verlies aan productiecapaciteit alleen verondersteld voor het niet in continudienst werkende deel van de kapitaalgebruikende sector. Dit impliceert overigens roulatie van arbeid, hetgeen productiviteitsverlies en extra kosten met zich mee zal brengen.

Variante 4: alle veronderstellingen van par. 4.1

De economische levensduur wordt nu alleen beïnvloed door de vermindering van de arbeidsproductiviteit; de kapitaalproductiviteit blijft constant. De vermindering van deze levensduur is voorts het enige negatieve effect op de productiecapaciteit. Positief is de invloed op het aantal arbeidsplaatsen, omdat de negatieve invloeden van capaciteit en economische levensduur worden overgecompenseerd door de verhoogde vraag naar arbeid uit hoofde van het arbeidsproductiviteitseffect. Het werkgelegenheidseffect wijkt echter maar weinig af van variante 1, omdat de bezettingsgraad verhoudingsgewijs minder stijgt vanwege een geringer capaciteitsverlies. De werkgelegenheidseffecten in de sectoren 2 en 3 blijven gelijk aan die in variante 1.

Variante 5: alle veronderstellingen, maar slechts een gedeeltelijke handhaving van de bedrijfstijd

Hier wordt verondersteld dat de met handhaving van de bedrijfstijd gemoeide roulatie van arbeid slechts gedeeltelijk, zeg voor de helft, zal kunnen plaatsvinden. Het positieve werkgelegenheidseffect in sector 1 is dan 60.000 manjaren.

Variante 6 t/m 9: alternatieve veronderstellingen betreffende de handhaving van de bedrijfstijd en de productie- en arbeids-capaciteit

Deze varianten vormen combinaties van de varianten waarin de productiecapaciteit of de arbeidscapaciteit de productie in sector 1 en 2 (vanwege de veronderstelde complementariteit) doen dalen in combinatie met veronderstellingen over de (gedeeltelijke) handhaving van de bedrijfstijd in de kapitaalgebruikende sector. De resultaten spreken nu voor zich zelf.

Variante 6 t/m 9: alternatieve veronderstellingen betreffende de handhaving van de bedrijfstijd en de productie- en arbeids-capaciteit

Deze varianten vormen combinaties van de varianten waarin de productiecapaciteit of de arbeidscapaciteit de productie in sector 1 en 2 (vanwege de veronderstelde complementariteit) doen dalen in combinatie met veronderstellingen over de (gedeeltelijke) handhaving van de bedrijfstijd in de kapitaalgebruikende sector. De resultaten spreken nu voor zich zelf.

4.4 Effecten op de werkloosheid

In tabel 5 worden de in alle negen varianten berekende werkgelegenheidseffecten vertaald in veranderingen die in

33) Voor enige berekeningen over het kwantitatieve tekort aan arbeidsplaatsen zie: W. Driehuis, Capital-labour substitution and other potential determinants of structural employment and unemployment, in O.E.C.D. *Determinants of structural employment and unemployment*, vol. II, Parijs, 1979.

1985 in de werkloosheid zouden kunnen optreden. Vier veronderstellingen zijn daarbij gemaakt, nl. het omgekeerde „discouraged-worker“-effect is een half ($\omega = 0,5$), en er treedt geen of een gedeeltelijke (2 mogelijkheden) *additionele* verstoring van het arbeidsmarktmechanisme op ($\xi=1$; $\xi=0,75$ en $\xi=0,50$). Voorts kan dan nog met en zonder de effecten van een arbeidstijdverkorting bij de overheid worden gerekend. Nemen wij het laatste, dus een *algemene* vermindering van de arbeidstijd, aan (zie ook par. 6) dan blijkt in de ongunstigste situatie (varianten 2, 3 en 7) de werkloosheid toch nog met circa 50.000 manjaren te kunnen verminderen. Is men iets minder pessimistisch over de verschuiving van de UV-relatie, dan zou het werkloosheidseffect 80.000 manjaren kunnen zijn. In de gunstigste situatie (varianten 1, 4 en 5) zou de werkloosheid met 160.000 manjaren kunnen verminderen, maar dit veronderstelt de afwezigheid van additionele arbeidsmarktfricties t.g.v. arbeidstijdverkorting. Is men hier iets minder optimistisch over dan zou een werkloosheidseffect van ca. 120.000 manjaren kunnen optreden.

5. Kringloopeffecten

In het model en in de daarop gebaseerde beschouwingen werd tot nu toe voorbijgegaan aan de problematiek van de economische kringloop. In het bijzonder gaat het daarbij om de vraag welke aanpassing van de loon- en kapitaalkosten er dient plaats te vinden, hoe de bestedingen worden beïnvloed en wat de gevolgen zijn voor de lopende rekening van de betalingsbalans en het financieringssaldo van de overheid.

Zonder aanpassing van de loon- en kapitaalkosten zouden de bestedingen dalen. De stijging van de produktiekosten per eenheid produkt zou de export drukken. Voorts zou het inflatietempo oplopen en het reëel beschikbaar looninkomen zou worden gereduceerd met negatieve gevolgen voor de particuliere consumptie. De investeringen komen niet alleen onder druk te staan door de geringere afzetgroei, maar vooral door de daling van de winstquote die immers onder de gegeven veronderstellingen alleen het negatieve produktiviteitseffect van de arbeidstijdverkorting zou dragen. Vervolgens zou ook het volume van de overheidsbestedingen door de oplopende inflatie verder worden uitgehold. De sterkere inflatoire ontwikkelingschroef de overdrachtsuitgaven op en mede vanwege de geringere belastingontvangsten zou het tekort op de overheidsrekening toenemen. De lopende rekening van de betalingsbalans, ten slotte, zou verslechteren. Per saldo zou derhalve een daling van de bestedingen optreden, die de initiële positieve werkgelegenheidseffecten aanzienlijk zou verminderen, ja, zelfs zou kunnen overcompenseren. De vraag die thans rijst, is in welke mate de loonsom per werknemer en de kosten per eenheid kapitaal dienen te worden aangepast opdat de genoemde negatieve bestedingseffecten op de werkgelegenheid en op de wijziging in de categorale inkomensverdeling worden vermeden.

Een eerste aangrijpingspunt voor de beantwoording van deze vraag zou de categorale inkomensverdeling kunnen zijn. In de kapitaalgebruikende sector bijvoorbeeld zou de arbeidsproduktiviteitsinvloed, indien ook de bedrijfstijd wordt verkort en er geen capaciteitsbeperkingen optreden, 4,5% minder zijn dan de stijging zonder arbeidstijdverkorting. Voorts neemt ook de kapitaalproduktiviteit af. Om nu het aandeel van het bruto overig inkomen (incl. afschrijvingen) in de produktiewaarde constant te houden, zou de loonsom per werknemer eveneens met 4,5% moeten dalen. Een tweede, verdergaand uitgangspunt kan zijn dat ook de geringere kapitaalproduktiviteit via loonaanpassing zou moeten worden goedge maakt. Maar, als de nominale loonvoet in benedenwaartse richting wordt aangepast, zullen ook de nominale kapitaalkosten, via de rentevoet en de prijs van investeringsgoederen, dalen, zodat een dergelijke additionele aanpassing wellicht achterwege kan blijven. In deze situatie is onze eerdere conclusie (zie ook par. 3) m.b.t. een verkorting van de economische levensduur van outillage niet meer juist; waarschijnlijk zal er zelfs een verlenging optreden. Al onze

werkgelegenheids- en werkloosheidseffecten zijn dan onderschat.

Omdat zich in de niet-kapitaalgebruikende sector een *sterkere* daling van de arbeidsproduktiviteit voordoet, zou hier, als de quote van het bruto overig inkomen gelijk zou moeten blijven, een sterkere benedenwaartse loonaanpassing moeten plaatsvinden dan in sector 1. Gegeven de tendentie tot een min of meer uniforme loonvorming, lijkt dit een niet erg realistische hypothese. Er zijn nu twee alternatieven denkbaar. Of het inkomensoffer in de niet-kapitaalgebruikende sector wordt afgestemd op de arbeidsproduktiviteitsdaling in de kapitaalgebruikende sector, met de kans op prijsstijging en inflatie om het overig inkomen in sector 2 relatief op peil te houden. Of de loonaanpassing in sector 1 wordt afgestemd op de produktiviteitsinvloed in de niet-kapitaalgebruikende sector, gepaard gaande met een vermindering van de loonquote in de kapitaalgebruikende sector. Het zou naar onze mening onder de huidige omstandigheden de voorkeur verdienen de tweede weg te volgen, alhoewel we ons kunnen voorstellen dat degenen die hierover moeten beslissen enig inzicht willen hebben in de bestemming van deze „extra“ winststijging in de kapitaalgebruikende sector 34).

De daling van de reëel beschikbare koopkracht die in ruil voor de extra vrije tijd optreedt, leidt, bij een gegeven spaarquote, tot een lagere groei van de consumptie. De export van goederen hoeft, indien de loon- en kapitaalkosten per eenheid produkt niet stijgen, niet te worden beïnvloed, tenzij men van mening is dat de gestegen bezettingsgraad de export zou bemoeilijken, zoals in econometrische modellen wel wordt aangenomen. Ook de import vermindert en het saldo op de lopende rekening zal verbeteren. Voorzover hier enige rentedaling op volgt, is het denkbaar dat de investeringen per saldo weinig worden aangetast, ook al omdat de bezettingsgraad is gestegen en de winstquote niet wordt aangetast.

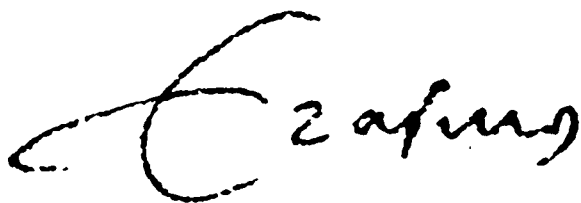
De kernvraag is of de overheid in staat zal zijn door haar uitgavenbeleid het totaal der bestedingen op peil te houden. Velen zullen geneigd zijn de mogelijkheden hiertoe af te meten aan de omvang van het financieringstekort. Hoe wordt dit tekort door arbeidstijdverkorting beïnvloed? Circa 60% van de overheidsuitgaven zijn loongevoelige uitgaven en deze zullen conform de loonaanpassing dus eveneens verminderen. Slechts ten dele staan hier meer-uitgaven aan ambtenaren tegenover. Voorts zullen de overheidsuitgaven een niet geringe verandering kunnen ondergaan indien door arbeidstijdverkorting het volume van de sociale uitkeringen kan worden gedrukt. Dit zal in des te sterkere mate het geval zijn indien de vacatures door werklozen en andere sociale uitkeringstrekkers, die b.v. wel part-time zouden kunnen werken (WAO), zullen worden vervuld. De Teldersstichting berekende recentelijk dat terugkeer in het arbeidsproces van een modale werknemer (gehuwd en met 2 kinderen) die in de WWV loopt, het rijk en de sociale fondsen per saldo een voordeel oplevert van bijna $2 \times$ zijn netto WWV-uitkering 35). Als de helft van de WWV-ers uit het werklozenbestand zou verdwijnen zou de sociale premiedruk in 1977 in procenten van het nationaal inkomen met 0,75 zijn verminderd. Dat is in procenten van de totale sociale premiedruk van 1977, 3,8 36). Indien en voor zover vooral de overdrachtsuitgaven een teruggang zullen vertonen, kan het negatieve effect van de verminderde belastingontvangsten op het overheidsaldo worden opgevangen.

De kosten- en bestedingsaspecten zijn in het geval van handhaving van de bedrijfstijd in essentie niet anders.

34) Overigens impliceert dit uitgangspunt dat een lage winstquote laag blijft en omgekeerd. Het lijkt ons evenwel *methodologisch* te ver gaan om de effecten van arbeidstijdverkorting te vermengen met de wenselijkheid van rendementsherstel, hoe noodzakelijk dit voor sommige bedrijfstakken ook moge zijn.

35) Teldersstichting, *Arbeidstijdverkorting op afbetaling*, blz. 14 en 15.

36) CBS, *Statistisch zakboek 1978*, tabel V.25 en CPB, *Macro Economische Verkenning 1979*, blz. 17.

ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM

vakature: Bij de Universiteitsbibliotheek van de Erasmus Universiteit

datum: Zo spoedig mogelijk

bibliothecaris van de universiteit (m/v)

vakaturenummer: 6258 ESB

taak: Bij de universiteitsbibliotheek zijn 80 personeelsleden werkzaam. Voorts verkeert de bibliotheek in een fase van automatisering. Van de bibliothecaris wordt verwacht, dat hij/zij de algehele leiding van de bibliotheek op zich neemt.

gevraagd: Een kandida(a)t(e) met een universitaire opleiding, die ruime ervaring heeft in en met een (bij voorkeur wetenschappelijke) bibliotheek; leiding kan geven aan een complexe organisatie; feeling en kennis heeft om een adequaat personeelsbeleid te voeren; openstaat voor de hedendaagse opvattingen betreffende de democratisering in een instelling van wetenschappelijk onderwijs.

Bij de selectie is een benoemingsadviescommissie ingeschakeld o.a. bestaande uit leden van de universiteitsraad en uit medewerkers en gebruikers van de universiteitsbibliotheek.

inlichtingen: Nadere informatie kunnen worden ingewonnen bij de voorzitter van de benoemingscommissie, Drs. A. Oldenhof, p/a Erasmus Universiteit Rotterdam, Postbus 1738, (tel. 010 - 145511, toestel 3727).

Zij, die op mogelijke kandidaten de aandacht willen vestigen worden verzocht dit te doen.

salariëring: Volgens Rijksregeling in schaal 152 van het B.B.R.A. (min. f 6.679,-, max. f 8.474,-) bruto per maand.

Schriftelijke sollicitaties, onder vermelding van het vakaturenummer, met bijvoeging van een curriculum vitae in te zenden aan de Directeur van de afdeling Personeelszaken, Postbus 1738, 3000 DR Rotterdam.

Wel kan er, indien zich knelpunten in de productiecapaciteit in sector I voordoen, een sterker negatief produktiviteitseffect optreden, nl. van ca. 8%. Deze terugval is echter in alle gevallen geringer dan die in de niet-kapitaalgebruikende sector.

6. Economisch-politieke aspecten

Er wordt wel betoogd dat arbeidstijdverkorting over de tijd gespreid en gedecentraliseerd zou moeten worden ingevoerd. Over de spreiding in de tijd kan men een positief oordeel hebben, zeker nu de aanpassing tussen de additionele vraag naar en nieuw aanbod van arbeid niet probleemloos verloopt. Over een gedecentraliseerde toepassing is iets meer te zeggen. Er is van een gedecentraliseerde toepassing van arbeidstijdverkorting sprake, indien daar per bedrijf of per bedrijfstak toe kan worden besloten. Op het eerste gezicht lijkt hier van een aantrekkelijke vorm van „arbeiderszelfbestuur” sprake te zijn. Werknemers zouden zelf langs democratische weg besluiten of en in welke mate reëel inkomen voor vrije tijd zal worden geruild.

Het lijkt realistisch om te veronderstellen dat onder dergelijke omstandigheden in relatief sterke bedrijven en bedrijfstakken met een sterke winstpositie en/of mogelijkheden om additionele kostenstijging in de prijzen af te wentelen, het eerst arbeidstijdverkorting tot stand komt. Het lijkt evenzeer realistisch om dan vervolgens aan te nemen dat er op den duur in de zwakkere bedrijven en bedrijfstakken ten gevolge van „spill-over”-effecten eveneens arbeidstijdverkorting wordt verwezenlijkt. Maar wie garandeert dat in deze bedrijfstakken een adequate financiering tot stand komt en/of dat er mogelijkheden bestaan om additionele kostenstijgingen in de prijzen af te wentelen? Onder dergelijke omstandigheden bestaat de kans dat negatieve gevolgen van arbeidstijdverkorting de positieve aanzienlijk reduceren. Vanuit dit gezichtspunt lijkt ons er veel voor te zeggen om voor een gecentraliseerde toepassing te pleiten. Maar er is meer.

In de inleiding stelden wij vast dat er een viertal overwegingen — minder werkloosheid, spreiding van werk, emancipatie vrouw (en man!), meer vrije tijd, — aan arbeidstijdverkorting ten grondslag kon liggen. Alleen de eerste overweging — terugdringing van de werkloosheid — speelt thans bij de vaststelling van het economisch beleid een rol. De andere drie moeten jammer genoeg een plaats in de „collectieve welvaartsfunctie” ontberen. De vraag rijst of de overheid met het oog op haar economisch-politieke verantwoordelijkheid voor de werkloosheid mag toelaten dat werknemers en werkgevers in bedrijven over arbeidstijdverkorting beslissen. Te meer niet omdat in feite de overheidsfinanciën direct en indirect in het geding zijn. Maar als de overheid de verantwoordelijkheid toekomt als hoedster van de doelstelling van volledige werkgelegenheid, dan komt haar ook verantwoordelijkheid toe bij de organisatie van de financiering van de arbeidstijdverkorting.

Dit klemmt te meer indien, zoals wij zelf graag zouden zien, de spreiding van werk en de emancipatieproblematiek, expliciet als beleidsdoelstellingen zouden worden geformuleerd. Het is dan ondoelmatig en ongewenst om de realisatie hiervan aan de uitkomst van onderhandelingen tussen werkgevers en werknemers over te laten. De uitspraak van Marx: „Und so stellt sich in der Geschichte der kapitalistischen Produktion die Normierung des Arbeitstag als Kampf um die Schranken des Arbeitstag dar — ein Kampf zwischen den Gesamtkapitalisten, d.h. der Klasse der Kapitalisten, und den Gesamtarbeiter, oder der Arbeiterklasse” 37), zal onder de huidige

37) K. Marx, *Das Kapital*, Berlijn, 1971, blz. 249.

omstandigheden naar onze mening niet meer van toepassing kunnen zijn. Over algemene arbeidstijdverkorting dient te bestemder plaatse te worden beslist, d.w.z. in de politiek.

7. Conclusie

In dit artikel hebben wij een bescheiden poging ondernomen enige aspecten van een verkorting van de werkweek van 40 naar 35 uur, in de vorm van 1 uur per dag minder werken, te belichten. Wij hebben niet de illusie alles gedetailleerd te hebben overzien. Dat is ook bijzonder moeilijk, enerzijds omdat de effecten die in het verleden bij arbeidstijdverkorting optraden, thans niet zonder meer van toepassing zijn. Anderzijds is het kwantitatief inzicht in het aanbod van arbeid onvoldoende en ontbreekt het ons (en anderen) aan een adequaat analytisch instrumentarium om de problematiek te lijf te gaan. Onze cijfermatige exercities dienen dan ook met de nodige voorzichtigheid te worden bezien.

Wij zijn van mening dat de genoemde vorm van arbeidstijdverkorting een vorm is waaraan bij de realisatie van vier mogelijke doelstellingen van economisch beleid betekenis toekomt. Deze vier doelstellingen zijn: het verminderen van de werkloosheid, het spreiden van werk, een herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid tussen man en vrouw en het verkrijgen van meer vrije tijd. Door arbeidstijdverkorting tegen deze achtergrond te zien, is het noodzakelijk dat er een politieke keuze wordt gemaakt t.a.v. het relatieve belang van ieder van deze doelstellingen. Evenzeer onontkoombaar is het dan dat de overheid zich als „policy maker” expliciet met het vraagstuk van arbeidstijdverkorting inlaat, dus niet alleen als werkgever. De doelstellingen van de economische politiek zijn onmiskenbaar in het geding. Bovendien wordt het financieringstekort van de overheid direct en indirect beïnvloed. Maar als dit zo is dan komt de overheid ook verantwoordelijkheid toe bij de organisatie van de financiering van een algemene arbeidstijdverkortingsoperatie, die eventueel gespreid in de tijd zal kunnen plaatsvinden. Het gevaar van de „onbetaalde rekening”, dat actueel zou worden indien werkgevers en werknemers onderling deze problematiek zouden proberen te regelen, wordt dan levensgroot.

Wij hebben betoogd dat gedecentraliseerde toepassing van arbeidstijdverkorting om verscheidene redenen verwerpelijk is en het de financieringsproblematiek zal verscherpen. Deze is toch al zwaar omdat de economie een arbeidstijdverkortingschok alleen zal kunnen verwerken, indien aan een aantal voorwaarden is voldaan. Zulke voorwaarden kunnen b.v. zijn dat er een zodanige aanpassing van de loon- en kapitaalkosten tot stand komt, dat de categorale inkomensverdeling niet wordt aangetast en dat het financieringssaldo van de overheid zich niet wijzigt. Bij een arbeidstijdverkorting van 12,5% zou een loonaanpassing van 7 à 8% moeten plaatsvinden. Overigens zijn de effecten op de arbeidsproductiviteit per sector verschillend, zodat in sommige bedrijfstakken dan de winstquote kan stijgen. Maar zelfs bij de genoemde aanpassingen treden de „theoretische” werkgelegenheidseffecten in manjaren gemeten niet ten volle op, omdat vraag en aanbod op de arbeidsmarkt niet goed op elkaar aansluiten, zowel naar regio, naar geslacht, naar beroep als naar gewenste arbeidsduur niet. Voorts is lang niet altijd de vereiste arbeidscapaciteit in kwalitatieve zin voorhanden en is niet in alle bedrijfstakken in de zelfde mate structurele overcapaciteit aanwezig. Niettemin lijkt volgens ons bij een adequate en gegarandeerde financiering een vermindering van de geregistreerde arbeidsreserve met 80.000 à 120.000 manjaren in 1985 tot de mogelijkheden te behoren, hetgeen afhankelijk is van het feit of ook de bedrijfstijd in de kapitaalgebruikende sector wordt aangepast, of zich knelpunten in de productie- en/of arbeidscapaciteit voordoen en of ook de arbeidstijd van ambtenaren wordt verkort (38). In personen uitgedrukt gaat het uiteraard om grotere aantallen, want de arbeidstijd daalt. Vooral vrouwen die een part-time baan zoeken, zouden hiermee gebaat zijn, omdat in de niet-kapitaalgebruikende sector en bij de overheid meer werk ontstaat.

Een geringere werkloosheid, een grotere spreiding van werk, een herverdeling van betaald werk ten gunste van vrouwen en meer vrije tijd zijn voor sommigen aantrekkelijke zaken die tegen een benedenwaartse aanpassing van het reëel loon en het consumptievolume te verkrijgen zijn. Anderen daarentegen vinden arbeidstijdverkorting om uiteenlopende redenen een ramp, zelfs al zou er een hoge prijs voor worden betaald. Of men bereid is deze prijs te betalen en hoe men de effecten van arbeidstijdverkorting waardeert, is een *politieke* keuze. In de politiek wordt dan wel arbeidstijdverkorting afgewogen tegen de effectiviteit van andere beleidsinstrumenten in het licht van de economisch-politieke doeleinden die men wil realiseren. En zo hoort het ook.

W. Driehuis
M. Bruyn-Hundt

38) Overigens zij erop gewezen dat wij in onze berekeningen ervan uit gingen dat de bedrijfstijd in de sectoren 2 en 3 evenredig met de arbeidstijdverkorting werd aangepast. Wordt deze veronderstelling losgelaten, hetgeen *roulatie* van arbeid ook in deze sectoren impliceert, dan vallen de werkgelegenheids- en werkloosheidseffecten veel gunstiger uit.

Appendix 1: een eenvoudig model voor de arbeidsmarkt

$$\dot{y}_1^* = \alpha_1 I(\dot{d}^{\alpha_2}) + \alpha_2 \dot{d} + \alpha_3 \Delta M \quad (1)$$

$$\dot{L}_1^* = \dot{y}_1^* + \lambda_1 \Delta M - \lambda_2 \dot{h} \quad (2)$$

$$\Delta M = -\beta_1(\dot{p}_1 - \dot{p}_k) - \beta_2 \dot{d} + \beta_3 \dot{h} \quad (3)$$

$$\dot{L}_{11} = \dot{L}_1^* + \gamma_1(\dot{y}_1 - \dot{y}_1^*) \quad (4)$$

$$\dot{L}_{12} = \dot{L}_1^* + \gamma_2(\dot{y}_1 - \dot{y}_1^*) \quad (5)$$

$$\dot{L}_{13} = \dot{L}_1^* + \gamma_3(\dot{y}_1 - \dot{y}_1^*) \quad (6)$$

$$\dot{L}_{14} = \dot{L}_1^* + \gamma_4(\dot{y}_1 - \dot{y}_1^*) \quad (7)$$

$$\dot{L}_1 = \epsilon_1 \dot{L}_{11} + \epsilon_2 \dot{L}_{12} + \epsilon_3 \dot{L}_{13} + \epsilon_4 \dot{L}_{14} \quad (8)$$

$$\dot{y}_2^* = \dot{N}_2 + \delta_1 \dot{d} \quad (9)$$

$$\dot{L}_2^* = \dot{y}_2^* - \delta_2 \dot{h} \quad (10)$$

$$\dot{L}_{21} = \dot{L}_2^* + \gamma_5(\dot{y}_2 - \dot{y}_2^*) \quad (11)$$

$$\dot{L}_{22} = \dot{L}_2^* + \gamma_6(\dot{y}_2 - \dot{y}_2^*) \quad (12)$$

$$\dot{L}_{23} = \dot{L}_2^* + \gamma_7(\dot{y}_2 - \dot{y}_2^*) \quad (13)$$

$$\dot{L}_{24} = \dot{L}_2^* + \gamma_8(\dot{y}_2 - \dot{y}_2^*) \quad (14)$$

$$\dot{L}_2 = \epsilon_5 \dot{L}_{21} + \epsilon_6 \dot{L}_{22} + \epsilon_7 \dot{L}_{23} + \epsilon_8 \dot{L}_{24} \quad (15)$$

$$\dot{y}_3^* = \dot{N}_3 + \delta_3 \dot{h} \quad (16)$$

$$\dot{L}_3^* = \dot{y}_3^* - \delta_4 \dot{h} \quad (17)$$

$$\dot{L}_{31} = \dot{L}_3^* + \gamma_9(\dot{y}_3 - \dot{y}_3^*) \quad (18)$$

$$\dot{L}_{32} = \dot{L}_3^* + \gamma_{10}(\dot{y}_3 - \dot{y}_3^*) \quad (19)$$

$$\dot{L}_{33} = \dot{L}_3^* + \gamma_{11}(\dot{y}_3 - \dot{y}_3^*) \quad (20)$$

$$\dot{L}_{34} = \dot{L}_3^* + \gamma_{12}(\dot{y}_3 - \dot{y}_3^*) \quad (21)$$

$$\dot{L}_3 = \epsilon_9 \dot{L}_{31} + \epsilon_{10} \dot{L}_{32} + \epsilon_{11} \dot{L}_{33} + \epsilon_{12} \dot{L}_{34} \quad (22)$$

$$\dot{L}_b = \phi_1 \dot{L}_1 + (1 - \phi_1) \dot{L}_2 \quad (23)$$

$$\dot{L} = \phi_2 \dot{L}_b + (1 - \phi_2) \dot{L}_3 \quad (24)$$

$$\Delta L_1 = \dot{L}_1 \times L_1 \quad (25)$$

$$\Delta L_2 = \dot{L}_2 \times L_2 \quad (26)$$

$$\Delta L_b = \Delta L_1 + \Delta L_2 \quad (27)$$

$$\Delta L_3 = \dot{L}_3 \times L_3 \quad (28)$$

$$\Delta N = \omega (\Delta L_b + \Delta L_3) \quad (29)$$

$$\Delta U = \xi \left\{ \Delta N - (\Delta L_b + \Delta L_3) \right\} \quad (30)$$

Exogene variabelen: $\dot{d}, \dot{h}, \dot{y}_1, \dot{y}_2, \dot{y}_3, \dot{N}_2, \dot{N}_3, L_1, L_2, L_3, P_1, P_k, I$

Lijst van coëfficiënten

$\alpha_1 = 0,60$	$\gamma_7 = 0,70$
$\alpha_2 = 0,80$	$\gamma_8 = 0,90$
$\alpha_3 = 0,10$	$\epsilon_5 = 0,685$
$\lambda_1 = 0,05$	$\epsilon_6 = 0,007$
$\lambda_2 = 0,981$	$\epsilon_7 = 0,264$
$\beta_1 = 6,20$	$\epsilon_8 = 0,044$
$\beta_2 = 5,00$	$\delta_3 = 1,00$
$\beta_3 = 6,13$	$\delta_4 = 0,939$
$\gamma_1 = 0,40$	$\gamma_9 = 0,60$
$\gamma_2 = 0,80$	$\gamma_{10} = 0,90$
$\gamma_3 = 0,60$	$\gamma_{11} = 0,70$
$\gamma_4 = 0,80$	$\gamma_{12} = 0,90$
$\epsilon_1 = 0,873$	$\epsilon_9 = 0,626$
$\epsilon_2 = 0,006$	$\epsilon_{10} = 0,008$
$\epsilon_3 = 0,108$	$\epsilon_{11} = 0,313$
$\epsilon_4 = 0,013$	$\epsilon_{12} = 0,053$
$\delta_1 = 0,90$	$\phi_1 = 0,377$
$\delta_2 = 0,949$	$\phi_2 = 0,833$
$\gamma_5 = 0,60$	$\omega = 0,50$
$\gamma_6 = 0,90$	$\xi = 1; 0,75; 0,50.$

Toelichting

De coëfficiënten zijn alleen vermeld voorzover ze voor de berekeningen relevant zijn; irrelevante constante termen zijn weggelaten. De parameters in de vergelijkingen (1) t/m (3) zijn afkomstig van de schatting van een nieuw jaargangenmodel voor de Nederlandse economie, dat gepubliceerd wordt in een bundel ter gelegenheid van het dertigjarig bestaan van de Stichting voor Economisch Onderzoek van de Universiteit van Amsterdam. α_1 is de reciproke van de daarin voorkomende kapitaalcoëfficiënt ad 1,67. De waarde van α_2 is op 0,80 gezet, omdat 20% van de werknemers in sector 1 in continudienst werkzaam is. De coëfficiënt λ_2 zou op één gesteld zijn, ware het niet dat ca. 2% van de werknemers in de kapitaalgebruikende sector reeds part-time werkt, zodat deze groep bij de berekening van de effecten van arbeidstijdverkorting buiten beschouwing blijft. De coëfficiënten in de vergelijkingen (4) t/m (7) zijn geprikt; te zamen gewogen stemmen ze overeen met een empirisch gevonden waarde voor de kapitaalgebruikende sector van ongeveer 0,45. De gewichten in vergelijking (8) zijn samen 1 en zijn berekend aan de hand van de *Arbeidskrachtentelling 1977* (zie Appendix 2). In vergelijking (9) is δ_1 op 0,9 gesteld omdat er ook in sector 2 in continudienst wordt gewerkt, b.v. in de medische sector. In vergelijking (10) zijn wederom part-time werkers buiten beschouwing gelaten, zodat δ_2 lager dan 1 is. De coëfficiënten van de vergelijkingen (11) t/m (14) zijn te zamen gewogen gelijk aan 0,65. De gewichten in vergelijking (15) zijn ontleend aan de *Arbeidskrachtentelling 1977* (zie appendix 2). In vergelijking (16) is geen continudienst bij de overheid verondersteld. In vergelijking (17) is rekening gehouden met part-time arbeid. De coëfficiënten in vergelijkingen (18) t/m (21) zijn analoog aan die in (11) t/m (14). De gewichten in (22) komen uit de *Arbeidskrachtentel-*

ling 1977 (zie appendix 2). De gewichten in de vergelijkingen (23) en (24) zijn ontleend aan appendix 3 en hebben betrekking op de vermoedelijke situatie in 1985. De niveaus van L_1, L_2 en L_3 zijn gevonden door extrapolatie, zie appendix 3. De coëfficiënt in vergelijking (29) is geprikt op 0,50; die in vergelijking (30) achtereenvolgens op 1, 0,75 of 0,50.

Appendix 2

Uit de *Arbeidskrachtentelling 1975* kan worden opgemaakt hoe de procentuele verdeling van mannen en vrouwen per sector is van personen met een werkweek van minder dan 25 uur en personen met een werkweek van 25 uur en meer. Met behulp van deze procentuele verdeling is voor alle werkzame personen van de *Arbeidskrachtentelling 1977* berekend hoeveel werkzamen er in de twee sectoren zijn die een werkweek van minder dan 25 uur of 25 uur en meer hebben. Uit de *Arbeidskrachtentelling 1975* valt op te maken dat personen met een werkweek van minder dan 25 uur gemiddeld 15 uur werken en personen met een werkweek van 25 uur of meer gemiddeld 40 uur. Met behulp van de omrekeningsfactoren 15/40 en 40/40 zijn de personen in de *Arbeidskrachtentelling 1977* herleid tot manjaren. Vervolgens is het aandeel van part-time en full-time werkende mannen en vrouwen in het totaal aantal manjaren per sector berekend. Deze percentages zijn toegepast op de werkgelegenheidscijfers in manjaren die in hun totaliteit voor een aantal sectoren bekend zijn (zie b.v. tabel 50 in de *Nationale Rekeningen*). Dit levert voor sector 1 de coëfficiënten ϵ_1 t/m ϵ_4 op en voor sector 2 de coëfficiënten ϵ_5 t/m ϵ_8 . Voor de overheidssector zijn de coëfficiënten van sector 2 gebruikt, echter met weglating van de bouwnijverheid (coëfficiënten ϵ_9 t/m ϵ_{12}) (zie tabel 5).

Berekende verdeling van werkzame mannen en vrouwen per bedrijfstak naar lengte van de werkweek (x 1.000 personen)

Bedrijfstak	Mannen		Vrouwen		Totaal	
	< 25 uur	25 uur en meer	< 25 uur	25 uur en meer	< 25 uur	25 uur en meer
Landbouw en visserij	6	229	18	28	24	257
Delfstoffenwinning, industrie	16	987	33	130	49	1.117
Transport, opslag, communicatie	3	273	9	26	12	299
Sector 1	25	1.489	60	184	85	1.673
Bouwnijverheid	3	473	7	17	10	490
Handel, horeca	14	531	75	227	89	758
Bank- en verzekeringswezen	5	232	28	86	33	318
Overige diensten	28	681	221	410	249	1.091
Sector 2	50	1.917	331	740	381	2.657
Totaal	75	3.406	391	924	466	4.330

Appendix 3

In de *Nationale Rekeningen 1977* vindt men een totaal arbeidsvolume in duizenden manjaren voor:

sector 1 (kapitaalgebruikende sector)	1.666
sector 2 (niet-kapitaalgebruikende sector)	2.324
sector 3 (overheid)	668

Het gemiddelde groeipercentage over de jaren 1969 t/m 1977 was voor:

sector 1	-1,3%
sector 2	+0,8%
sector 3	+2,3%

Als men deze groeipercentages extrapoleert tot en met 1985, waarbij in de overheidssector de groei van het militair personeel op 0 wordt gesteld, resulteert het volgende arbeidsvolume in duizenden manjaren:

sector 1	1.500
sector 2	2.480
sector 3	800
totaal arbeidsvolume	4.780

De waarde van ϕ_1 is dan 0,377; die van $\phi_2 = 0,833$.

Het structureel arbeidsaanbod is in 1985 volgens berekeningen van het CPB (Monografie 22) 5.050 manjaren, zodat zonder arbeidstijdverkorting onder deze condities de werkloosheid in 1985 ca. 300.000 manjaren zou bedragen. Vanwege het „discouraged worker“-effect zal het feitelijk arbeidsaanbod vermoedelijk geringer zijn en dus ook de feitelijke werkloosheid.

Een harde strijd te verwachten

Het heeft er alle schijn van dat de strijd om de verdeling van de beschikbare arbeid die de vakbeweging bij de cao-onderhandelingen voor dit jaar is aangegaan, een grimmiger karakter krijgt. De Industriebonden FNV hebben de werkgevers inmiddels de wacht aangezegd. Nu er op centraal niveau geen afspraken konden worden gemaakt over vormen van arbeidstijdverkortings moeten de vakbonden in de verschillende bedrijfstakken en ondernemingen proberen doorbreken te forceren. De centrale werkgeversorganisaties namen het standpunt in dat arbeidstijdverkortings alleen bespreekbaar zou zijn als er afspraken konden worden gemaakt die kostenverhogingen volledig zouden afgrenzen. Op die basis was geen gesprek mogelijk.

In de afzonderlijke sectoren volgen de ondernemers dezelfde gedragslijn: vermindering van de werktijden per week of per dag worden overal afgewezen op het motief dat de concurrentiepositie in gevaar wordt gebracht door de loonkostenstijging die er het gevolg van is. Een tweede argument is dat de discrepantie tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt alleen maar verergerd wordt door werktijdverkortings. Net als de werkgevers in de Duitse staalindustrie houden de werkgevers in Nederland vast aan de norm van een veertigjarige werkweek. Ze beroepen zich op wetenschappelijke studies die zouden aantonen dat vermindering van de werkweek tot 35 uur niet meer werkgelegenheid zal scheppen. Wanneer, als gevolg van de verminderde economische groei en de stagnatie in de afzet, de hoeveelheid werk niet toeneemt, betekent verdeling van de beschikbare arbeid over meer mensen alleen maar kostenstijging. De ondernemers zouden eerder geneigd zijn hun productie aan te passen bij vermindering van de werktijden, dan dat zij hun personeelssterkte zouden uitbreiden.

In de metaalindustrie hebben de FNV-bonden een gefaseerde invoering van de 35-urige werkweek voorgesteld. De werkgevers hebben daarop geantwoord met het tegenvoorstel om een onafhankelijk onderzoeksbureau een studie te laten uitvoeren naar de effecten op korte en lange termijn van vervroegde uittreding, vakantieverlenging en arbeidstijdvermindering per week op de loonkosten

per eenheid produkt, de kosten van sociale verzekeringen (de z.g. inverteffecten), arbeidsmarktverhoudingen en het effect van de technische en maatschappelijke ontwikkelingen. De bonden wezen zo een onderzoek af met het argument dat geen objectieve afweging van hun voorstellen te verwachten is. Waarschijnlijk hebben zij daarin gelijk, omdat hun argumentatie voor invoering van een 35-urige werkweek in wezen van sociaal-maatschappelijke en niet van puur economische aard is. Er zijn moeilijk tegen kosten en opbrengsten afweegbare sociale motieven in het spel, zoals de aantrekkelijkheid van het werken in de industrie, de arbeidsvreugde, de kwaliteit van het werk en de factoren die tot ziekteverzuim en arbeidsongeschiktheid leiden. De Amsterdamse econoom Prof. Dr. C. K. F. Nieuwenburg ziet de mogelijk gunstige gevolgen van arbeidstijdvermindering voor verbetering van de produktiviteit als de grote denkfout van de bonden. Door die produktiviteitsverbetering zullen naar zijn mening juist geen extra arbeidskrachten behoeven te worden aangetrokken.

De geloofwaardigheid van de ondernemersopstelling in de onderhandelingen wordt sterk aangetast door pogingen van sommige grote werkgevers als Hoogovens, Philips en Douwe Egberts, om de eisen van de bonden af te kopen met incidentele loonsverhogingen. Zo heeft Hoogovens aanzienlijke verhogingen van de ploegendiensttoeslagen en inkomensverhogingen aangeboden. Ook elders in het bedrijfsleven wordt, zoals Groenevelt het uitdrukt, „met de geldbuidel gerammeld”, dwars tegen alle opvattingen over de ontwikkeling van arbeidskosten en werkgelegenheid in. Ir. Ter Hart, de voorzitter van de FME, heeft toegegeven dat er ondernemers zijn die hogere beloningen aanbieden om maar arbeidskrachten te kunnen aantrekken. In sommige delen van de industrie bestaat een situatie die sterk aan de overspannen arbeidsmarkt van het begin van de jaren zestig doet denken. Ook toen trachtten ondernemers arbeidskrachten bij elkaar weg te kopen door dwars tegen cao-afspraken en de officiële loonpolitiek in forse loonsverhogingen te bieden die indertijd een loonexplosie hebben ontketend.

Door deze verleidelijke aanbiedingen wordt de positie van de vakbonden, die de nullijn als uitgangspunt hebben gekozen om de beschikbare ruimte te kunnen gebruiken voor verbetering van de werkgelegenheid, ondergraven. Het ondernemersspel leidt niet tot verbetering van de werkgelegenheid door een eerlijker verdeling van de beschikbare arbeid; ze leidt wel, als deze politiek succes heeft, tot verschuivingen naar sectoren waar duidelijk sprake is van schaarste aan arbeidskrachten. De ondernemers voldoen aan het gedrag dat van hen onder de bestaande schaarsteverhoudingen kan worden verwacht. Het antwoord van de bonden op deze uitdaging is dat zij de geboden materiële verbeteringen niet als een afruil tegen werktijdvermindering accepteren, maar zowel het een als het ander zullen trachten af te dwingen. De werkgevers voeren in de lopende onderhandelingen een uitgesproken kortetermijnbeleid dat geen uitzicht biedt op een aanpak van de werkgelegenheidsproblematiek op lange termijn. De vakbonden trachten zich te wapenen tegen technische ontwikkelingen die op lange termijn tot een onvermijdelijke uitstoot van arbeidskrachten zullen leiden. Vooruitlopend op verwachte produktiviteitsstijgingen trachten zij nu al de veertigjarige werkweek te doorbreken. Hun lange-termijndoelstelling is niet gericht op het aanjagen van de economische groei om volledige werkgelegenheid te bereiken, maar op aanpassing van de totale arbeidsduur aan een matige groei en een hogere arbeidsproduktiviteit.

De werkgevers stellen zich over het algemeen wel positief op tegenover vervroegde uittreding. In de bouw en de grafische industrie zijn regelingen tot stand gekomen voor 63- en 64-jarigen. De werkgevers in de metaal zijn bereid een vijfjarig contract af te sluiten dat de mogelijkheid opent om de regeling uit te breiden tot 60-jarigen. De houding van de werkgevers is begrijpelijk, omdat vervroegde uittreding de doorstroming bevordert. Ouderen maken plaats voor jongeren die goedkoper zijn en fitter. Invoering van vervroegde uittredingsregelingen betekent het creëren van gezamenlijk door werkgevers en werknemers gefinancierde afvloeiingsregelingen die het volumeprobleem in de sociale zekerheid kunnen beperken, omdat verwacht mag worden dat minder oudere werknemers in de WAO terecht zullen komen. De regelingen betekenen niet dat het aantal arbeidsplaatsen naar evenredigheid toeneemt, omdat al gebleken is dat de ondernemers lang niet iedere vrijkomende arbeidsplaats laten bezetten. Vandaar ook dat vervroegd uittreden, althans voor de FNV-bonden, geen alternatief is voor vermindering van de werkweek. Het ziet er naar uit dat wij nog spannende tijden tegemoet gaan.

A. F. van Zweeden

Ziekenhuis Informatie Systeem.

De toepassing van computers in ziekenhuizen neemt snel in betekenis toe. Nadat in het Academisch Ziekenhuis te Leiden met subsidie een experimenteel geïntegreerd ziekenhuis informatie systeem (ZIS) was ontwikkeld, wordt dit systeem reeds op 7 plaatsen toegepast. Hiervoor is een centrale ontwikkel- en ondersteuningsorganisatie gevormd, gevestigd te Leiden. De systemen zijn opgebouwd met behulp van dubbel uitgevoerde minicomputer-apparatuur waarbij in het A.Z.L. nu zeer grote aantallen terminals communiceren met een centrale geïntegreerde databank. De applicaties die betrekking hebben op vrijwel alle facetten van het ziekenhuisgebeuren (laboratoria, administratie, medische registratie, apotheek, personeelsadministratie, radiologie, keuken, e.d.), komen in nauw overleg met de participerende ziekenhuizen tot stand en zijn geprogrammeerd in een hogere programmeertaal (FORTRAN). Gezien de uitbreiding van de activiteiten is de volgende vakature ontstaan:

stysteemontwerper

vac. nr. 050.C.45.12.ESB

met administratieve achtergrond, die belast zal worden met de ontwikkeling van geavanceerde administratieve functies in

het ZIS. Hij stelt het systeemontwerp op, uitgaande van de gebruikerseisen en de systeemarchitectuur. Het gaat hierbij om systeemdelen als: verplichtingenregistratie, crediteuren-administratie en budgetbewakingssysteem. Gewenste opleiding: doktoraal economie; SPD, of gelijkwaardig niveau.

Arbeidsvoorwaarden:

U komt te werken in Leiden. De salariering is afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring. Iedereen wordt bij indiensttreding direct opgenomen in het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds. De vakantietoelage bedraagt 8%.

Inlichtingen:

Voor nadere informatie kunt u bellen 071-14 72 22, toestel 5260.

Sollicitaties:

U kunt solliciteren door een brief te zenden aan het hoofd van de Dienst Personeelszaken AZL, Rijnsburgerweg 10, 2333 AA Leiden. Gaarne op de brief het vacaturenummer vermelden.

BAZIS